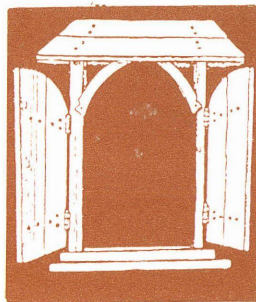

CREDDO

Evangélikus Műhely

Millenium
–
protestáns szemmel

Értelmiség
és egyház

Romantikus vallásosság
–
romantikus irodalom

A csetneki freskók

Rokon irodalmakból

2000
–
1-2

CREDO

Evangelikus Műhely

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

VI. évfolyam

2000. 1–2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

MÁNYOKI JÁNOS szerkesztő

Bozóky Éva
Cserháti Márta
Fabiny Tamás
Fabiny Tibor
ifj. Fasang Árpád
Frenkl Róbert (elnök)
Hafenscher Károly
Harmati Béla

Jánosy István
Kovácsházi Zelma
Reuss András
Ribár János
Schulek Mátyás
Sólyom Jenő
Szebik Imre
Tóth-Szöllős Mihály

A borítót – Albrecht Dürer metszetének felhasználásával – Urai Erika készítette.

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Felelős kiadó: Tóth-Szöllős Mihály. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1085 Budapest, Üllői út 24. Telefon/fax: 317-1108, 317-5478. Előfizetés egy évre 600 Ft, egy szám ára 300 Ft. Megrendelhető (külföldre is) a fenti címen. Előfizetési díj külföldre portóval együtt 2000 Ft. A mindenkori postaköltséget is felszámítjuk. Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a Sajtóosztály Könyvesboltjában (VIII. Üllői út 24.), a Huszár Gál Könyvesboltban (V. Deák tér 4.) és a Protestáns Könyvesboltban (IX. Ráday u. 1.)

Készült a Plantin Kiadó és Nyomda Kft-nél. 2000/046

ISSN 1219-6800

Tartalomjegyzék

- 3 *Mányoki János*
Néhány gondolat
- 4 *Harmati Béla*
Köszönet
- 5 *Bácskai Károly*
Hiszek, ha látom?
- Katolikusok és protestánsok**
- 8 *Szebik Imre*
Millennium – protestáns szemmel
- 14 *Pamer Nóra*
Szent István felajánlása és a Regnum Marianum
- 17 *Giczi Zsolt*
„A magyarság lelki egysége felé”
A katolikus-protestáns egységtörekvés Horthy-korszakbeli történetéhez
- 25 *Reuss András*
Kiátkozás?
- Iskola és polgárság**
- 29 *Hafenscher Károly*
Merre tart ma a magyar evangélikus értelmiség?
- 35 *Csepregi Béla*
Evangélizáció és értelmiség egyházunkban – Vázlat és emlékezés –
- 38 *Frenkl Róbert*
Egy ballagás emléke
- 41 *Jancsó Kálmánné*
Gondolatok és emlékek a győri evangélikus iskoláztatás
múltjáról és jelenéről
- 45 *Szála Erzsébet*
A Seltenhofer-család szerepe a soproni városfejlődésben
- A gondolat vándorútján**
- 49 *Horváth Pál*
Meister Eckhart, a keresztény misztika alig ismert klasszikusa
- 54 *Béres Tamás*
A vallási virtuozitás romantikus alapokmánya
Néhány háttérgondolat Schleiermacher ifjúkori művének
eszmetörténeti helyéhez
- Thesaurus ecclesiae**
- 58 *Prokopp Mária*
A csetneki evangélikus templom középkori falképei
- 61 *Gryllus Vilmos*
Két emléktábla
- 64 *Ecsedi Zsuzsa*
Evangélikus énekeskönyvünk böjti és húsvéti énekei

- 71 *H. Hubert Gabriella*
Istenes énekek az 1593-as *Bártfai énekeskönyvből*
- Klasszikusokról**
- 78 *Rakovszky István*
A kétszáz éves Vörösmarty
- 80 *Mányoki János*
Jókai Mór (1825–1904) évfordulóján
- Rokonaink**
- 84 *Lilli Promet*
A fűzfapoéta; A szerelem – *Bereczki Gábor* fordítása
- 88 *Paulus Person Utsi* versei – *Bede Anna* fordítása
- 90 *Sait Faik Abasiyanik*
Gyerek a siklón – *Rubovszky Edit* fordítása
- Figyelő**
- 93 *Gerőfi Gyuláné*
Bonhoeffer, Dietrich: Börtönlevelek
- 94 *Böröcz Enikő*
Vallomások a kegyelemről
- 95 *Koncz Lajos*
Bérczi Margit: Angéla zsoltára
- 96 *Bozóky Éva*
Ignác Rózsa: A vádlott
- 96 *Lengyel László* – *Várszegi Asztrik*: Beszélgető könyvecske
- 97 *Gegus Ernő*
Jáki Szaniszló: Advent és tudomány
- 100 *Tóth Sára*
Az értetlenség hermeneutikája
- 103 *Mányoki János*
A Nagy Lajos-kor előkerült kincse
- 104 *Hegedűs Béla*
Chateaubriand, François René de: Síron túli emlékiratok
- 107 *Lázár Viktória*
Keats levelei

JELLEN SZÁMUNK SZERZŐI:

Bácskai Károly ev. lelkész
Bede Anna költő
Bereczki Gábor nyelvész, műfordító
Béres Tamás ev. lelkész
Bozóky Éva író, újságíró
Böröcz Enikő ev. lelkész
Csepregi Béla ev. lelkész
Ecsedi Zsuzsa tanár, egyházzenész
Frenkl Róbert egyetemi tanár
Gegus Ernő fizikus
Gerőfi Gyuláné ev. lelkész
Giczi Zsolt egyháztörténész
Gryllus Vilmos mérnök
Hafenschner Károly ev. lelkész, tanár
Harmati Béla ev. püspök

Hegedűs Béla irodalomtörténész
Horváth Pál filozófus
H. Hubert Gabriella irodalomtörténész
Jancsó Kálmánné tanár
Koncz Lajos kanonok
Lázár Viktória tanár
Mányoki János könyvtáros
Pamer Nóra tanár
Prokopp Mária művészettörténész,
ELTE Művészettörténeti Tanszék
Rakovszky István tanár
Reuss András teológiai tanár
Rubovszky Edit műfordító
Szála Erzsébet művelődéstörténész
Szebik Imre ev. püspök
Tóth Sára kiadói szerkesztő

Néhány gondolat

Egyházunk – ez a történelmi közösség – évszázadok, évezredek óta a végső reményt hirdeti. Hangja talán már fáradt, talán nem túl meggyőző. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a hang mindenkor formákat és hagyományt képezett. Nagy, némileg ideologikus kérdés, hogy önmagával összhangban, vagy önmaga ellenére?

Ebben a világban, a testetöltés világában szükségképpen a forma, szükségképpen a hagyomány. Csak a tartalom és a ritmus változik: hiszen a divatörület is tradíció, de torz, gerjesztett. Amikor egyházi hagyományról beszélünk, a sajátosan ránk jellemző történelmi távlat van a szemünk előtt, amely a jelenig terjed ugyan, de megőriz bennünket a fecsegő időszerűségtől és egy különös mélységet ad. A mi dolgunk csupán annyi, hogy óvatosan keressük a harmóniát (és ha kell, a feszültséget is) a formaőrző hagyomány és ama kései, utolsó remény között.

Ma már viszonylag kicsi, viszonylag gyöngye a magyar evangélikus egyház. Porladó közösség; elnyomás, harcok és csalódások után. Egy folyóirat talán keveset lehet érte – azt a keveset azonban tegye. Nyújtson szellemi táplálékot mindazoknak, akik figyelnek ugyan az ideológiára és a politikára, szívük mélyén azonban csöndes tartózkodást őriznek; vagyis nem *egészen* ebből a világból valók. Önálló gondolkodású, hívő emberekre gondolunk, akik nem utasítják el az egyházi hagyományt sem.

Józanul akarunk hűségesek lenni: hiszen világos számunkra, hogy a felekezeti kultúra nagy korszaka már lezárult. Az is nyilvánvaló, hogy az egyházas lét – akár bevalljuk, akár nem – bizonyos értelemben kérdésessé vált. Sajnáljuk ugyan az Istenre süket világot – ez talán még nem dölyf –, de a teológusok és a filozófusok erőfeszítése – az ideológia – mindinkább hidegen hagy bennünket. Amikor azonban hagyományról beszélünk, szívünkben ott a dac: jobb a nemes mértéktartás, mint a látogatás csillogása; a körbezárt forma, mint a parttalan izgalom. A felszínes ész fantáziaszegénységre gyanakszik; pedig önfegyelemről, egy történelmi helyzet tudomásulvételéről van szó.

Sohasem kell szégyellnünk, hogy figyelünk a múltra. Évezredek óta tudjuk, hogy a remény az emlékezetből táplálkozik. Meghaladja ugyan, de nem szakad el tőle. A jó emlékező mindig eleméz, töpreng, de megőrzi az élményszerűséget; ellágyulhat ugyan, de a tapasztalatot sohasem hazudtolja meg. Az átszűrődő emlékezet, amely magunkat is formál, reális erőforrás. Ennél többet – ünnep és liturgia híján – nem szükséges mondani.

a Szerkesztő

Köszönet

A Credo – Evangélikus műhely olvasói és szerkesztőbizottsága és a Magyarországi Evangélikus Egyház nevében köszönetet mondunk Hafenscher Károly szerkesztőnek, aki 1999. végéig gondozta folyóiratunkat. A tavalyi szám végén köszönt el tőlünk két év után, „a szerkesztőbizottság egyhangú bizalomnyilvánítása ellenére”, elsősorban korára hivatkozva.

Az általa szerkesztett számok önmagukért beszélnek: belső egyházi és ökumenikus témák, irodalom és művészet, a tudomány és teológia interdiszciplináris megközelítése. Munkája mögött fél évszázad gyülekezeti, ökumenikus-nemzetközi tapasztalatai rejtőznek. Doktori disszertációja az igehirdetésről szólt és a folyóirat országos „szószékén” egész egyházunkat, minden olvasót igyekezett tanítani. Nyelvtudása révén angol, német és skandináv szerzőket hozott közel hozzánk, egyházi ökumenikus diplomataként bejárta az egész világot.

A Magyar Újságíró Szövetség írói-szerkesztői munkásságát „Aranytoll” kitüntetéssel értékelte. A Bartók Rádióban sorozatban közölt, Johann Sebastian Bach műveihez kapcsolódó nagyszerű zenei elképzelései nívódíjat kaptak.

Nem mondott végleg búcsút a folyóiratnak, ígérte, hogy „szívesen olvasok és írok ezentúl is”. Isten áldását kérjük életére és várjuk írásait!

Harmati Béla

BÁCSKAI KÁROLY

Hiszek, ha látom?

... ott, ahol összegyűltek a tanítványok, bár ... az ajtók zárva voltak, eljött Jézus, megállt középen, és így szólt hozzájuk: „Békesség néktek!” ... A tanítványok megörültek, hogy látják az Urat. Jézus erre ismét ezt mondta nekik: „Békesség néktek! Ahogyan engem elküldött az Atya, én is elküldelek titeket.” Ezt mondván, rájuk lehet és így folytatta: „Vegyetek Szentlelket! ...” Tamás pedig, egy a tizenkettő közül ... éppen nem volt velük, amikor megjelent Jézus. A többi tanítvány így szólt hozzá: „Láttuk az Urat.” Ő azonban ezt mondta nekik: „Ha nem látom ..., nem hiszem.” Nyolc nap múlva ismét benn voltak a tanítványai, és Tamás is velük. Bár az ajtók zárva voltak, bement Jézus, megállt középen és ezt mondta: „Békesség néktek!” Azután így szólt Tamáshoz: „Nyújtsd ide az ujjadat, és nézd meg a kezeimet, nyújtsd ide a kezedet, és tedd az oldalamra, és ne légy hitetlen, hanem hívő.” Tamás ... így felelt: „Én Uram és én Istenem!” Jézus így szólt hozzá: „Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek.”

Tamás... Személye nemzedékről-nemzedékre „téma” lehetett. Nevéből nyelvünk igét is alkotott. Pedig tanítványi karrierje nem indul feltűnően. Az Iker, görögül Didümosz, a szinoptikus evangéliumokban csupán egy név az apostolok listáján. János evangélista már többet tud róla: egyszer Jézussal együtt a halált is vállalná, máskor a tanítványok szószólójaként, helyettük is megfogalmazza, mennyire nem értették meg Jézust. Tamáskodik, de később szíve mélyéről fakadó vallomással „én Uram és én Istenem”-nek szólítja a feltámadott Krisztust. A hagyomány szerint a misszió úttörőjévé válik és Szíria északi részében gyülekezetet alapít. A 3. századi apokrif „Tamás apostol cselekedetei”-ben eljut egészen Indiáig és ott hal vértanúhalált. A Nag Hammadiban megtalált kéziratok tanúsága szerint mindeközben még evangéliumot is ír: „Jézusnak, az élőnek titkos szavai, amelyeket az Iker Júdás Tamás följegyzett.” Jézus környezetének szürke eminenciása lett volna, aki titokban megörökítette a Mester szavait? Mégis: nem a vélt missziói szerep vagy a nevével fémjelzett iratok, de ez a jelenet tette őt halhatatlanná és illesztette nevéhez a jelzót: hitetlen Tamás. Személye ma sem kerülhető meg. A Bibliát sem kell fellapoznunk ahhoz, hogy találkozzunk vele. Mellettünk utazik a vonaton, autóbuszon, ott ül társaságunkban, olykor megszólal a saját hangunkon: *Nem! Azt nem lehet elhinni, hogy valaki visszajött a halálból és él!*

„Élet az élet után” – Néhány évtizede máig ható vitát váltott ki az amerikai Raymond Moody könyve, melyben többek között a halál új szemléletéről és a tudás víziójáról beszél. Ott él Jézus az emlékezésben, feltűnik egy-egy ünnepi órán, megjelenik a húsvéti istentiszteletek hangulatában, amikor megszólal a *viva vox evangelii*, de csak úgy, mint az emberiség olykor megidézett nagy gondolkodói. Lehet, hogy valóban csak vízió volt, a tanítványok felajzott idegei vetítették elő, de valóságosan nem kelt életre? Dr. Moody is elme- és ideggyógyászként végezte megfigyeléseit ...

Nem véletlenül mondotta a nagy gondolkodók közül a dán Sören Kierkegaard, hogy ez a szakasz Jánosnál a „zárt ajtók evangéliuma”. Tegyük hozzá: a 20. század végi, mindenre bizonyítékot kereső, zárt szívéké is. Nem csupán minket zavarnak a mindenkori kopogtatók. Nem csak mi tartunk a zörgetőktől, behúzódvá otthonunk bástyái mögé azért, hogy végre nyugaljunk legyen, mert fáradtak vagyunk, depri-máltak és félelmeink, fenyegető fóbiáink vannak. Kierkegaard az 1800-as évek közepén írja: *Ha Krisztus ott állna az ajtó előtt és zörgetne, ő bizony be nem engedné!* Hiába kocogtatja ablakainkat a templomi harangszó, hiába hívogat egy-egy tapintatos megfogalmazott gyülekezeti hírlevél, hiába akar megérkezni hozzánk Krisztus az egyházak előtt megnyíló megannyi új lehetőséggel: az otthonok kapui és a szívek többnyire zárva maradnak. Mi bizony be nem engedjük!

Mielőtt rábólintunk a filozófus Kierkegaard pesszimizmusára, miszerint az élet értelmetlen és tele van félelemmel, gonddal és kiüttlansággal, figyeljünk oda a teológus Kierkegaard találó mondatára is: *A sok be nem engedett kopogtatóval ellentétben Krisztus bizony belép.* Váratlanul megjelenik, akadályokon át is. Megáll a közepén és megszólal, mintha ez a világ legtermészetesebb eseménye lenne és nem egy hihetetlennek tűnő olvasmány-élmény, mulékony ünnepi hangulat. Nem nekünk kell „lenyomnunk a kilincset” és meggyőződnünk arról, hogy húsvétkor mi történt. Ő a bibliai tudósítás félreérthetetlen indikatívuszával egyszerre átlép „időn s ködön”. Megáll a bezárt életterek közepén, ott, ahol lehetetlen Őt nem észrevenni és megszólít: *„Békesség néktek!”*

Veretes tömörséggel írta Luther: *„Ugyan mitől félnek ezek a tanítványok? A haláltól, amely bizony körülvette őket. De hát miért félnek a haláltól? A bűn miatt. Ha bűnük nem volna, félelmük sem volna, mert hiszen akkor a halál nem árthatna nekik.”* Szegény tanítványok azonban nem egyszerűen a „αμαρτία”, a céltévesztés klasszikus állapotában ülnek ott. Egy helyben topognak, tanácstalanok, nem tudnak, nem mernek, nem akarnak mozdulni. Elakadtak az elmúlásnál. Inkább áldozatai ők is Nagypénteknek és nem tettesei, okozói. Elszenvedik és megszenvedik a veszteséget, a helyzetet, amelybe kerültek és amely most rájuk nehezedik. Kívülről is fenyegetéstől tartanak: bizonyára nem baráti jobbot akarnak feléjük nyújtani azok, akik miatt be kellett zárniok az ajtókat.

Az életükbe ezen a mélyponton belépő Jézus jelenléte azonban egyszerre megörvendezteti őket. Feloldja megkötözöttségüket, javít rossz hangulatukon, kizökkenti őket a reájuk egzisztenciális félelemből, magányból. Feladatot bíz reájuk. Elérendő új célokat mutat. A küldetés pedig együtt jár a Lélek kiadásával: Jézus nemcsak beszél hozzájuk, de reálissá teszi mindazt, amit mond: Reájuk lehel. A latin szövegben így olvassuk: *„Insufflavit”*, hogy bírják majd a munkát, a missziót „szuflával”, szívvel, tüdővel, hangszálakkal ... Jánosnál szinte együtt a kettő: Húsvét és Pünkösd, sugallva, hogy a lélek ad erőt és hitet. Húsvét után is húsvéti reménységet és bizonyosságot. *„Elmegyek halászni”*, mondja ezután Péter, hogy később emberek halászává, Jézus juhainak pásztorává legyen. Ha nem is megy zökkenőmentesen az indulás, de mégis megmozdul, kimozdul a négy fal közül. *„Mi is elmegyünk veled”*, mondják a többiek is, közöttük Tamás. A hagyomány szerint meg sem áll Indiáig. Mi észrevesszük-e azt, amire ők a velük történt események sorában talán fel sem figyeltek?

1./ *A hit nem úgy keletkezik, hogy abszolút bebizonyított, tudományos magyarázat hódítja meg az embert.* Nem úgy, hogy egy csodát kétségbevonhatatlanként konstata-lal, de úgy igen, hogy a feltámadott Jézus elsőként (és nem feltétlenül láthatóként) találkozik velünk és megszólal *„Békesség néktek! Vegyetek Szentlelket!”* Itt vagyok, veletek vagyok, legyetek nyugodtak! Nem tud senki és semmi, a ti lelki-szellemi-fizikai bezárkózásotok, még a halál sem, elzárni előletek. A hideg bizonyíték – nem

hit. Lehet, hogy kétségek, gondok között, bezárt szobában, betegágyon egy-egy bibliai ige, esemény felragyog előttünk és életünk egy ponton meg tud változni.

2./ *A lényeg nem a tanítványok, hanem Jézus látásán, figyelmén van.* Jézus ránéz Tamásra és látja, tudja, mit kell kérdeznie, személyesen tőle. Tamás nem volt ott, amikor a többieknek megjelent Jézus ... A Feltámadott azonban ismeri bizonytalanságát. Isten egyedi, nem sablonos útja ez a mindenkori lemaradó, kérdező, kereső emberhez, aki a költővel együtt sóhajtja talán: „*Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok, / Mert sohse volt még úgy rászorulva / Sem élő, sem halott. ... / Minden titok e nagy világon / S az Isten is, ha van / És én vagyok a titkok titka, / Szegény hajszolt magam.*” (Ady Endre: Hiszek hitetlenül Istenben)

3./ *Tamás is látja Jézust, de nem érinti meg mégsem ...* Létezik egy 13. századi festmény, a kölni miniatúr. Jézus és Tamás találkozását örökíti meg. Krisztus éppen kilép tanítványai kíséretében a templomajtón. Kint ott áll Tamás és nézi, nézi Jézus kezén a szögek helyét, olyan feszült izgalommal, mint akinek élete-halála dől el éppen. Tamás feje fölé Jézus karjai nyúlnak, megdöbbenve a képet szemlélőt: *A kétségek között hányódó, kereső embert Jézus áldó szeretete veszi körül.* A hangsúly az eredeti szövegben nem annyira Tamás hitetlenségén, hanem ezen a bizonytalanságon, a kételkedésen van. Ez az ember szomjasan keres. Találkozni akar. Szeretne meggyőződni, szemléletre jutni. Húsvét után hall húsvétról és érdeklí: kicsoda ez a feltámadott. Valóban ő lenne a Mester, akit ugyan sohasem értettem igazán, mégis meghaltam volna érte? Hiszen ő tényleg meghalt! Hogyan higgyek benne? Hogyan kövessem? Lehetséges ez?

A történet halhatatlanná lett hitetlen Tamása, Jézus titkos szavainak feltételezett megörökítője valójában kételkedő, kereső, jellegzetesen húsvét utáni tanítvány. A kölni miniatúr művésze feje fölé glóriát festett – a többi tanítvány feje fölött nem ragyog ez a mennyei fényesség. Hétszáz évvel ezelőtt a régi festő valami nagyon fontosat ismert fel: *A becsületesen kételkedőt szeretet veszi körül.* A bennünk újra és újra megszólaló Tamás hangja mellett halljuk meg az evangéliumi rész mai üzenetét is: Ember, merj keresni, olykor kételkedni! A tudás, a bizonyosság mindig kérdés-sel kezdődik. A becsületesen tamáskodót Jézus a szeretetébe fogadja és elmondja neki a Hegyi Beszédből „kifelejtett” makarizmat: „... *boldogok, akik nem látnak és hisznek*”.

SZEBIK IMRE

Millennium – protestáns szemmel

„Ha egy nemzet nincs tisztában saját történelmével, akkor jelenét is bizonytalannak érzi.” – így indít egy történelemkönyv, melynek egyik szerzője Gyapay Gábor ny. gimnáziumi igazgató.

Ezer éves államiségünk évfordulója morálisan kötelez bennünket, a mai magyar nemzet alkotó polgárait, hogy múltunkra visszatekintsünk, és jelenünk köteles tennivalóit sorjába véve felvállaljuk.

Nem kisebb belső elkötelezettségből fakad ezer éves ünnepünkön keresztény múltunk számbavétele, eleink bátor helytállásából erőgyűjtés, Isten történelmet formáló hatalmának felismerése az evangélium terjedése érdekében és mai nemzedékünk önazonosságának s küldetésének újrafogalmazása.

Ezer éves államiségünk

I. István király államalapító tette akkor válik igazán történelemformáló eseménnyé a mai nemzedék szemében is, ha a kereszténység felvétele előtti idők krónikáiból idézünk. „Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak¹ közül jött elő, amelyeket a Thanaisz² kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett.”³

Nem kevésbé elszomorító Brémai Ádám tudósítása sem: „A magyarok tudniillik felégetvén a templomokat, a papokat az oltár előtt mészárolták le, azokat az egyháziakat pedig, akik a nép közé vegyültek, vagy legyilkolták büntetlenül, vagy fogságba hurcolták el. Akkor még a kereszteteket is megcsonkították, és gúnyok tárgyává tették a pogányok.”⁴

Hálával gondolunk Istenre, aki első királyunk erélyességét, határozottságát és keresztény meggyőződését használta fel szittyá magyar pogánységünk megszüntetésére és a kereszténység felvételére.

Minden tíz falu templomot épített, spirituális vezetőt kapott a pap személyében, aki Krisztushoz terelgette és keresztény erkölcsre nevelte rábízott nyáját. Egységbe tömörült a nemzet, egy Urat keresett, egy hitet vallott, és azonos morál mentén kezdett élni – még ha voltak is pártütők.

István vélt vagy valós szent jobbát katolikus testvéreink vallási és nemzeti erekként tisztelik. A budapesti Szent István Bazilikában megkülönböztetett helye van, s külön kultusz kötődik az élettelen tárgyhöz államalapításunk ünnepén, augusztus huszadikán. Tiszteletben tartjuk katolikus testvéreink tradícióját és mindazok nemzeti érzelmeit, akik e tárgyban a múlt emlékét vélik felfedezni, netán nemzetmegtartó erőt kölcsönözve belőle. Ez a hagyomány azonban protestáns gondolkodásunktól sokban eltér. Nemzetmegtartó erőt nem annyira tárgyakban keresünk, mint a közös gondolkodásban, és együtt vállalt felelősség-hordozásban. Épüljön ez a szellemiség a közös Krisztus-hitre, vagy fakadjon mélyről feltörő tiszta em-

berségből. A vallási ereklyékről pedig Luther így ír: „egészen fölösleges és haszontalan dolog ez is ...”⁵

A Szent István királynak ajándékozott korona, melyet II. Szilveszter pápa küldött, történeti folytonosságunk, a magyar nemzet kontinuitásának szimbóluma. Örülünk, hogy a 2000. évben a Parlamentben sokak megtekinthetik. A korona nemzeti kincsünk. Történelmünk és államiságunk hosszú évszázadokon át megőrzött jelképe, hiszen hazánk 1946-ig királyság volt még a Horthy-korszakban is. Szent jellegű katolikus testvéreink tulajdonítanak e nemes fémek sokaságából ötvözött remekműnek, talán abból következően, hogy egy-két később szentté avatott király koronáztak meg vele. Biblikus gondolkodásunk itt is arra kötelez, hogy azt tartsuk szentnek, ami Isten szolgálatára szánt, neki elkülönített (például a templom, keresztelői és úrvacsorai edények) és az Isten ígéje által megszentelt életű ember, legyen az államfő vagy szolga, tudós vagy tudományban szerény jártasságot szerzett egyén. Így lehet a korona mindnyájunké, akik magyarnak és kereszténynek valljuk magunkat.

A millennium ünnepléséhez tartozik még annak említése is, hogy a történészek feljegyzése szerint István király hazánkat felajánlotta Szűz Máriának. Így lett hazánk Regnum Marianum, Mária országa. A felvilágosult történészek között találkoztunk azzal a gondolattal, hogy Szent István azért ajánlotta Szűz Máriának szép hazánkat, mert nem kívánta sem nyugati elkötelezettségűvé tenni, sem keleti politikai befolyás alá helyezni országunkat. Így a legártatlanabb Szűz kegyeibe ajánlotta, akinek oltalma alatt megmaradhat függetlensége, önálló politikai és kulturális arculata. Nemes e szándék, és példás a magatartás, diplomatikus a megoldás. Nem egyedül hazánk tartozik e kivételezett országok sorába. Lengyelország, Szlovákia, Ausztria, Csehország is Regnum Marianum. Ma azonban István király elhatározását protestáns módon nem tudjuk értelmezni, aktualizálni sem, jöllehet Máriát mint Jézus anyját és az egyház ősképét visszatükröző személyt, a Jézusban elsőként Isten fiát látó Krisztus-követőt őszintén tiszteljük hitében és emberségében. Mária személyének más-más megítélése a római katolikus és a protestáns teológiában első renden abból fakad, hogy Lk 1,28 fordítása másként történt a római katolikus kiadású Újszövetségben a latin szöveg alapján: gratia plena (kegyelemmel teljes, tehát bűn és vétek nélküli), míg a protestáns fordítás a görög szöveg szerint: κεχαριτωμενη, azaz kegyelembe fogadott személy Mária. Épp úgy, mint mindenki más.

A nemessé érlelődött kezdethez sajátos hagyomány, nemzeti mítosz kapcsolódott. Ezer év távolából megszépült a múlt, és felértékelődött a történelem, benne személyek is, akik felismeréseikkel a jövőt jelentették a nemzetnek. De emberek voltak mint mi, értékeikkel és gyengeségeikkel.

A múlt gazdag tárházából önkényesen kiemelek most öt történelmi személyt. Az első *Károly Róbert*. 1308-1342 között, az első Anjou-házi királyként állt az ország élén. Apai nagyanyja, Mária királyné, V. István király lánya magyarság iránti szeretetre nevelte Nápolyban. (Íme mit tehetnek a nagymamák az unokáért!) A napjainkban újra feléledt visegrádi találkozók első szervezője. Négy feleség férje (halálozás miatt), hat fiúgyermek apja. Mindössze 54 évet élt. A magyar nagyhatalom történelmi és politikai megalapozója.

I. Hunyadi Mátyás 1458-1490 között király. Aranybulláján ez a felirat olvasható: *Az Uristen az én segítőm*. Szánoki Gergely lengyel humanista és Vitéz János váradi püspök nevelte nagygyá a magyarság egyik legnagyobb királyát. Uralkodása alatt egyetem nyílik Pozsonyban (1467), Hess András budai nyomdájában kiadják a *Chronica Hungarorumot*. Megéppül a visegrádi királyi palota (1484), könyvtárat létesít (Bibliotheca Corviniana), 2000 kódexből mintegy húszat ma is őrzünk. A humanizmus és a reneszánsz művészet kedvelője, és haláláig bőkezű támogatója.

II. Rákóczi Ferenc 1704-1711 között erdélyi fejedelem. Des Alleurs visszaemlékezéseiben így ír róla: „Rákóczi herceg magas, jó alakú, fenséges tartású, szép arcú ... Bár sötétségben nevelték, azt mondhatom, sok dolgot tud, és azokat jól tudja: hat nyelven ír és beszél ... Erényes, dolgos, barátságos, nemes lelkű, jótékony fejedelem.” Evangélikus népiskolánk osztálytermében hatalmas festményen az ő képe volt látható. Övé, a katolikus fejedelemmé, aki emlékérmén a katolikus és a protestáns felekezetek képviselőit ábrázoltatta azzal a felírással, hogy mindnyájan egy Úrnak szolgáljanak. A világiak közül a korát megelőző ökumenikus gondolkodás kiemelkedő alakja. Rodostói száműzetése pályájának fájdalmas tragédiája. Kossuth életútjának előképe rajzolódik sorsában. 59 évet élt.

II. József. 1780-1790 között uralkodik a kalapos király és császár, aki nem koronáztatta meg magát. A protestánsok neki köszönhetik visszanyert vallásszabadságukat. Türelmi rendelete (edictum tolerantiae) nyomán egy év leforgása alatt 76 evangélikus templom épül, és 272-ről 758-ra emelkedik hazánkban a protestáns gyülekezetek száma. A sajkóczai evangélikus gyülekezet úrvacsorai boroskancsójának fedelén a császár képe veretett ki a hála jeléül. Elképzelhető, mennyire örültek eleink II. József rendeletének, aki az akkor 83 ezer zsidó hitben lévő sorsát is rendeletben szabályozta – előnyükre. Több katolikus szerzetesrendet feloszlattott, csak az oktatással, betegápolással és világi tudományok művelésével foglalkozó rendek működését hagyta érintetlenül. Kevesen hallhatták, hogy római királlyá és német-római császárrá is koronázták. E területeken korlátlan uralkodói hatáskört azonban nem gyakorolhatott. Neve és személye a tolerancia fogalmával egybekapcsolódott. Ma is hálával gondolhatunk reá. Nélküle nem így rajzolódott volna a magyar protestantizmus arculata, mint ahogy ma ismerjük.

Végezetül szóljunk *Kossuth Lajosról*. Kormányzó miniszterelnök 1849-ben. Így ír: „Az ég nevére kérem a magyar, szláv és román testvéreket, borítsanak fátylat a múltra, nyújtsanak egymásnak kezet, fölkelvén, mint egy ember, a közös szabadságért, s harcolván valamennyien egyért, egy valamennyiünkért. Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között! – íme az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom!”⁶

Egyetlen kimagasló személyiségnek sem adózott az utókor annyi hálával és tisztelettel, mint neki. Kossuth, a Habsburg trónfosztó még életében szimbólummá vált, a magyar parlamentben nevével jegyezte magát egy párt. Másfél éves heroikus küzdelem után népének az önkényuralom szenvedése, majd a kiegyezés megbékélt évei, neki pedig a száműzöttek keserű sorsa jutott osztályrészül. Evangélikus egyházunk hű fia maradt, a tályjai templomra, ahol keresztelték, Torinóból is juttatott adományt. Az egész magyar nemzet a szívébe zárta.

Az újabb kori történelem-értelmezés Kossuth nagyságának elismerése mellett Széchenyi István és Deák Ferenc politikai kibontakozást kereső felfogását tartja jó megoldásnak, hiszen az 1867-et követő kiegyezés után aranykorszak köszöntött hazánkra, amely az első világháború kezdetéig, 1914-ig tartott. Ez idő alatt országunkban soha nem látott fejlődés volt tapasztalható az ipar, gazdaság és építészet területén.

Ezer éves kereszténységünk

Történelemszemléletünkől következik, hogy protestánsokként is magunkénak valljuk a kereszténység kétezer éves múltját. Számunkra is Jézus Krisztus a forrás, az út, az igazság és az élet. Ebből adódik, hogy hazánk ezer éves kereszténységének történelmét is úgy értelmezzük, hogy abban a reformáció előtt élt őseink is részt vettek, és az egyetemes hitet továbbadták. Ugyanakkor a reformáció számos területen gazdagította a magyar szellemi-lelki életet. Itt csak a Szentírás magyar nyelv-

re fordítására, anyanyelvű istentiszteletek tartására és hírneves kollégiumok alapítására utalok. A katolikus és protestáns egyháztörténet összefonódásai sokunk előtt ismertek. Jónéhány templomunk többször cserélt gazdát. De megemlíthető, hogy az első szombathelyi megyéspüspök, Szili János dédapja evangélikus lelkész volt. Az ellenreformáció szigorú törvényei azonban sokakat akaratuk ellenére áttérésre kényszerítettek.

Husz János tragikus alakja jól ismert a történelemből. Előreformátorként harcolt a biblikus hit visszaállításáért. Kevésbé ismert, hogy Magyarországon Zemplén megyében több nemzedéken át őrizték biblikus elkötelezettségüket, majd pedig a református egyházba tagolódtak be a 16. században. Huszita múltjukról azonban soha nem feledkeztek meg.

Már a reformáció hajnalán ott találjuk az evangélium védelmezői között Mária királynét, II. Lajos király hitvesét, V. Károly német császár hűgát. Udvari papjai közt az evangélium igaz s tiszta hirdetőit találjuk, mint Speratus Pált, később Kordatus Konrádot, majd Henckel Jánost. Ha nem is tért át „háza jó hírére” való hivatkozással a lutheri hitre, de Luther méltán ajánlotta neki négy magyarázatos zsolttárát, s úgy aposztrofálja őt, mint a tiszta evangélium pártfogóját. Mária királyné bátyját kedvezően hangolja az evangélikusok benyújtott hitvallásának elbírálásában. Zólyom vármegye három városának is ő biztosít lutheránus prédikátorokat. S bár Budán megszületik a „lutherani omnes comburantur” (valamennyi lutheránust meg kell égetni) 1525-ben, végrehajtását ő is akadályozta.

A reformáció térhódítása magyar földön a kereskedők, diákok országhatárokat átívelő mozgásának, német politikusok protestáns meggyőződésének és a magyar királyi udvarban betöltött pozíciójának (például Brandenburgi György főudvarmester volt II. Lajos mellett) köszönhető. A könyvnyomtatás igénybevétele lehetővé tette a biblikus felismerések terjesztését, azok indoklását, és az anyanyelvű irodalom terjesztését. Ennek köszönhető, hogy a 16. század végére a lakosság 90 százaléka a reformáció hívévé szegődött. Annál keserűbb sors köszöntött a 17. században a protestáns gyülekezetek lelkészeire, tanítóira és papjaira. A gályarabok elhurcolása és szenvedései ismertek. A reformáció tanait terjesztők ellen könyörtelen szellemi harcok indultak, főként a jezsuita szerzetesek köréből. Közülük egyet említek, amelyben egyszerre támadják az evangélikusokat és reformátusokat. Sámbar Mátyás katolikus teológus kemény hangnemből ír „Három üdvösséges kérdés” című művében. Az első kérdés: a lutheránusok és calvinisták igaz hitben vannak-e? A második: csak az egy pápista hit igaz? Végül: a pápisták ellenkezik-e a Szentírással avagy inkább a Lutherek és Calvinisták? A válasz sem maradt el Pósházy János evangélikus lelkésztől. A kölcsönös sértegetés jegyében írt válaszok és viszontválaszok tartalmából egy teológiai érv figyelemre méltó: Isten a török jelenlétével bünteti a magyar kereszténységet, mert nem akar hozzáhajolni, a Szentírás szerint és tiszta életet élni. Az ítélet jogos.⁷

A földalatti búvópatakként élő protestáns gyülekezetek néhány királyi város kiváltságaitól eltekintve titokban őrizték atyáiktól örökölt biblikus hitüket, s adták tovább fiaiknak a padláson rejtegetett Bibliával és énekeskönyvvel együtt. Így fonódott egybe a reformáció két ágának élete és sorsa a közös üldöztetésben. Ezért írja az 1736-ban elhunyt Nádudvari Péter református lelkész: „A protestánsoknak lekiismereti kötelességből tűrniök kell egymást, ... egységben kell élniök, és egymást testvérnek kell tartaniok. Jó lelkiismerettel megtörténhet, hogy ugyanabban az egyházközösségben élnek, egy templomba járnak, egy keresztséget vesznek fel, és ugyanazt az úrvacsorát veszik magukhoz.”⁸

E nyilatkozat megelőzi a tiszaujkéri és a nagygeresdi egyezmény tartalmát több mint 100 esztendővel.

Így vált lehetségessé – a biblikus reformátori látás stafétabotszerű átadásával a nemzedékek között, hogy amikor a türelmi rendelet megjelent, gomba módra a föld alól nőttek ki a protestáns egyházközségek, s a hívők népes tábora egyházzá szerveződött. Olyannyira, hogy Csehországban és Morvaföldön is magyar prédikátorok szolgálatával terjed a reformáció felismerése. Kevésbé ismert, hogy még evangélikus püspök is megválasztásra került 1784-ben a magyar Lakó János és Blasek Mihály személyében. E történelmi kapcsolópontot az Európai Unió korában érdemes volna feleleveníteni. Református testvéreink négy magyar püspököt adtak ebben az időben a két ország híveinek. Több magyar család végérvényesen ott maradt Csehországban vagy Morvaföldön.⁹

Nagy nyeresége volt evangélikus egyházunknak a német és szlovák ajkú hívek magyar földre telepítése a 18. században azokra a területekre, ahonnan a török 150 éve alatt kipusztult a magyar lakosság. Ez a tény új gyülekezetek létrehozását, új templomok építését eredményezte. Létszámban is jelentős növekedés mutatkozott.

Érdemes említést tenni a pest-budai evangélikusság nagy patrónájáról, Mária Dorottyról, aki József nádor harmadik hitveseként került evangélikus hitével Württembergből Magyarországra. A mélyen hívó nádorasszony a lelki ébredés, a bibliaolvasás meleg kegyességét hozta szülőföldjéről. Nagy része volt abban, hogy a budai protestáns gyülekezet megalakult, templomot épített iskolával és paplakkal. Nagyon szerette a magyarokat és szép magyar nyelvünket. Gyermekeit tányérokra festett igékkel nevelte a Biblia szeretetére, Szentírást ugyanis nem volt szabad olvasniuk a kor katolikus rendelkezései szerint a Habsburg szülői házban. Érdemes Isten kegyelmének nagyságát a huszadik század evangélikus egyháztörténetében is szemlélnünk. Az ige teológiájának, a német és angolszász, de főként finn ébredésnek a hatására hazánkban is erős lelki megújulás indult meg. Isten ajándékaként gyülekezeteinkben megnőtt a lelki igény, sokan váltak elkötelezett Jézus követő keresztényekké. Ezzel a belső lelki megerősődéssel felvértezve élte át egyházunk a reánk zúduló 40 év viharát, ateista elnyomást a totalitárius államformában. Ugyanakkor jól képzett lelkészi kar, létszámban bőséges tartalékkal, lelki tartással indult az új korszak esztendei felé. Bár megrázta gyülekezeteinket az elmúlt történelmi idő, de nem tudta széttézni. Isten előre gondoskodott egyházáról erős hitű híveiben és többségében hűséges pásztorai által. A ma nemzedéke méltán építhet arra a megőrzött örökségre, amit eleink szolgálata által kínál fel nekik Isten.

Aligha fejezhetnénk be e töredékes gondolatsort anélkül, hogy ne szóljunk végül az egyházak egymásra találásának 20. századi jelenségéről, az ökumenéről. Voltak ugyan korábban is egységre törekvő kezdeményezések, de a nagy áttörést e század derekán a felekezeti világszövetségek, az Egyházak Világtanácsa 1948-as megalakulása, s az azt követő szervezett munka jelentette. Napjainkban ez a helyi felekezetek egymás kezének megtalálásában, a közös szolgálat útjainak keresésében mutatkozik meg. Ennek erősítő aktusa volt 1999. október 31-e Augsburgban, ahol a római katolikus és evangélikus egyház közös nyilatkozatát írták alá a két egyház képviselői a megigazulás kérdésében. Adja az Egyház Ura, hogy fájdalmas megosztottságunk mielőbb lelki, hitbeli egységbe terelje Krisztus híveinek nagy táborát, s vezesse övéit a közös cél, az üdvösség felé. Urunk méltán ígéri: Aki mindvégig kitart, az üdvözüül.

Összegzésül

Úgy vélem, a millennium kitüntető alkalom elmélyedni hazánk történelmében. Mennyi érdekesség, sajátos esemény rejtőzik 10 évszázad históriája mögött. Talán az elmúlt időszak elfogult történelmi szándékot erőltető nézeteit is sokakban újra kell értékelni (hazafiság – nemzetköziség, kötelező világnézet – szabad gondolkodás – kereszténység).

A millennium kiváltképpen való alkalom hazai egyháztörténeti ismereteink bővítésére is. A felnőtt nemzedék tagjainak többsége kimaradt ezen eseménymúlt tanulásából, ezért a helytállásnak, a hűségnek és kitartásnak megrendítő példáit érdemes hazai protestáns egyháztörténetünkéből megismerni. Akár az ellenreformáció hőseire, akár protestáns prédikátorok rejtőzködő, de számtalanszor újrakezdő kitartására, leleményességére gondolunk.

A millennium egyszeri alkalom magyar és evangélikus/protestáns identitásunk újrafogalmazására is (nyitottság, tudományos gondolkodás, szociális érzékenység, biblia- és igeszseretet, jövőendő nemzedékért való felelősség a nevelésben történő részvétel során, kultúránk és művészetünk gyarapítása).

A millenniumi ünnepségek során haza- és egyházszeretetünk gyarapodhat, erősödhet. Egyiket sem kell szégyellnünk. Magyaroknak lenni méltóság és ajándék. Kezdténynek lenni és evangélikusnak, kitüntetés és lehetőség. Jézus nevét hordhatjuk magunkon, és Vele élhetünk. A 2000. év legyen alkalom az elkötelezett gondolkodásra és jézusi életvitelre!

Jegyzetek

- 1 Meotisz, azaz a mai Azovi tenger
- 2 Don folyó
- 3 Tóth Dóra: Honfoglalás és irodalomtörténet. Budapest, 1996. 10. p.
- 4 Brémai Ádám: A hamburgi egyházmegye főpapjainak története. 4. p.
- 5 Hitvallási iratok. Budapest, 1957. Schmalkaldeni cikkek.
- 6 Királyok könyve. 4. kiadás. Budapest, 1995.
- 7 Dr. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. 324 kk.
- 8 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest, 1985. 159. p.
- 9 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest, 1985. 169-170. p.

PAMER NÓRA

Szent István felajánlása és a Regnum Marianum

A római katolikus szakrális hagyomány szerint hazánk Mária országa, amelyet még Szent István királyunk ajánlott a Boldogságos Szűzanya oltalmába.

Ki ne ismerné e felajánlást ábrázoló oltárképeket, amelyek oly gyakran láthatók a hazai római katolikus templomokban, különösen abban az esetben, ha magát a templomot is Szent István tiszteletére szentelték. Az ábrázolások értelmezéséhez nem kell különösebb ikonográfiai szakismeret: a térdelő király országa szimbólumát, a koronát – a magasban látomásként megjelenő – Szűz Mária felé nyújtja. Természetesen barokk kompozíciókról van szó.

„Szent István legendájának ez az új, mondjuk kiegészítő ábrázolása a legnagyobb mértékben a kor szellemét tükrözi vissza. Nem véletlen szüleménye, hanem egy lassú, tudatos fejlődés eredménye, a magyar, helyesebben a magyar jezsuita szellem ruganyosságának bizonyítéka. Szorosan összefügg azzal a 17. század eleje óta mutatkozó törekvéssel, hogy Szent István ünnepét az egész világra kiterjesszék, hogy az ellenreformáció e leghathatósabb eszközeinek egyike, a Regnum Marianum új gondolata az egész országgal és világgal elfogadtassék. ...Hogy a magyar királyi főkegyúri jog érvényre jusson, és az apostoli királyi cím újrafelvétele Rómától engedélyeztessék. Ezeket a célokat szolgálta Révay Péter könyve a koronáról 1612-ben, és ezt a Szilveszter-bulla hamisítása 1627-ben ... és még sok egyéb intézkedés,” – írja Hoffman Edith 1944-ben „A felajánlás a Szent István ábrázolásokon” című cikkében.¹

E kiváló művészettörténész a felajánlás ábrázolásának kialakulását kutatva, a felajánlásnak szövegben rögzített gyökereit kereste és ezért áttanulmányozta Szent István legrégebbi életrajzát az úgynevezett Nagy Legendát. Meglepetten kellett azonban megállapítania, hogy a felajánlás tényére, – mint önálló aktusra – egyértelmű adat *nem* található e legendában. A szöveg idevágó része így hangzik: „szünet nélkül való imában magát és birodalmát ünnepélyes fogadalommal és áldozatként az örökszűzességű istenanya, Mária oltalma alá helyezte ...” Ezután a cikk írója a valamivel későbbi, de irodalmilag igényesebb Kis Legendát olvasta el, de az a felajánlást meg sem említi. Végül pedig a Könyves Kálmán idejében írott, Hartvik püspök tollából származó legendát nézte át. Ez az írás – illetve „szerkesztmény”, ahogy filológusaink nevezik – azon kívül, hogy sok részt szóról-szóra átvett a Nagy Legendából, a felajánlás szavait a halottas ágyán a Mennyei királynőjéhez forduló és végrendelező király szájába adja.

Annak ellenére, hogy István király szentté avatása után kultusza a nép körében gyorsan terjedt, a középkori magyar művészetben (falképeken, szobrokon, illetve domborműveken) a felajánlás megjelenítését nem találjuk.² Még a Képes Krónika sem él e hálás téma ábrázolásának lehetőségével és szövegében is hiába keresünk utalást rá.³

Az idézett Hoffman-cikkben az a megállapítás, miszerint a 17. századi jezsuiták törekvése az volt, „hogy Szent István ünnepét az egész világra kiterjesszék” – úgy hisszük, ugyancsak magyarázatra szorul, ami egy kis történeti visszapillantást igényel.

A szenttéavatás eljárásának egyházi szabályai a 12. század második felében alakulnak ki végérvényesen. Az előzményekhez tartozik, hogy az első évezred végéig a püspököknek is joguk volt valakit szentté avatni, de az új szent tisztelete többnyire csak meghatározott területre, az egyházmegyére korlátozódott. Ha azonban az egyházmegye missziós tevékenységet is folytatott, szentjeinek tisztelete tágabb körben is elterjedt. Ezután, körülbelül a 12. század közepéig a szentnek az egész egyházra kötelező érvényű tiszteletének érdekében a szenttéavatás kérelmét a pápai zsinat elé kellett vinni, ahol a szenttéavatandó személy életrajzát felolvasták. Ennek az életrajznak már az ide vonatkozó csodákat is fel kellett sorolnia, hogy a zsinat beleegyezésével a pápa érdemlegesen dönteni tudjon. E mellett azonban tovább élt a helyi szentek korlátozott tisztelete is.

Mi volt a helyzet 1083-ban, amikor Szent László szorgalmazására István királyt szentté avatták? Ennek megvilágítására e korszakot legjobban ismerő Györffy György kutatási eredményeihez kell fordulnunk, amelyek szerint István király szenttéavatása „nem annyira vallási, mint inkább politikai megfontolásból fakadt. Ne felejtjük el, hogy Szent László a Szent István életére törő és ezért megvakított Vazulnak volt a dédunokája. István egyháza csak támasztéka volt egy még nagyobb alkotásnak, az államnak. A Szent István-i államszervezet időtálló volta pedig éppen László uralkodása alatt mutatkozott meg a maga teljességében ... Ugyanakkor László restitúciója maga is ideológiai támasztékot kívánt.”⁷⁴

Györffy biztosra veszi, hogy a Nagy Legenda már azzal a céllal készült, hogy mint életrajzot a pápai zsinat előtt felolvassák. A nyugtalan politikai helyzet miatt erre azonban nem kerülhetett sor, mert a hadaival előre nyomuló és Rómát többször is fenyegető IV. Henrik a zsinatok összehívását megakadályozta.

„Mindez azonban nem jelentett oly akadályt, hogy VII. Gergely 1083 első felében ne fogadhatta volna László követeit, csupán annyit, hogy a szenttéavatások előfeltetele, az életrajzok felolvasása a zsinaton nem történhetett meg. Ez csak félmegoldást tett lehetővé. A pápa egy levelet adott ki, amelyben nem személyre szólóan, hanem általánosságban engedélyezte, hogy emeljék fel azok testét, akik Pannóniában a hit magvát elvetették és az országot prédikálással vagy intézkedéssel Istenhez térítették.”⁷⁵ (Ugyanis Gellért és még mások szenttéavatásáról is szó volt, ami pedig a testek felemelését illeti, az csak egy része az egész eljárásnak, a tetemnek a sírból való kiemelését jelenti.)

István király kanonizációja érdekében VII. Gergely pápa többet nem tehetett, mert IV. Henrik császár Rómából menekülésre kényszerítette, és ezután csakhamar meghalt. A testek (Szent Gellért, Szent István és Szent Imre bebalzsamozott tetemei) engedélyezett felemeléséről a Gellért-passióban és a Pray kódexben olvashatunk. „Bár II. Orbán még 1096-ban sem ismerte el István király szenttéavatását, 1092-ben a szabolcsi zsinaton a kötelező 32 főünnep közé már István, Gellért és Imre ünnepét is besorolták.”⁷⁶

A következő századokban számtalan templom épült országszerte a szent király tiszteletére, ami a Szent István-kultuszt egyre jobban elmélyítette az amúgy is általánosan gyökeret vert Boldogasszony kultusza mellett.

A protestantizmus térhódításával azonban a szentek tisztelete csökkent. Ekkor lépett a színre Pázmány Péter és vele együtt a jezsuiták. Pázmány hatalmas egyéniségének, majd mint egyházi potentátor (1616-tól esztergomi érsek) kiváló szervezőképességének és nem utolsósorban lenyűgöző magyar nyelvezetének köszönhetően, rövidesen nagy eredményeket ért el a katolikus restauráció terén. A tridenti zsinat határozata értelmében papneveldeket és jezsuita iskolákat állíttatott fel országszerte, a jezsuita szerzetesek pedig városról-városra járva úgynevezett Mária-Kongregációkat szerveztek hatékonyabb tevékenységük érdekében. E szervezetek ugyanis életkor, társadalmi állás és foglalkozás szerint tagolva, a királyi Magyaror-

szág minden társadalmi rétegébe eljuttatták a jezsuita ideológiát, amely szerint: „csakis Szűz Mária szabadíthat meg a török igától, mert a Boldogasszony nem hagyja veszni a neki felajánlott országot!”

Az ország felajánlásának legendájából vallási propagandaeszköz lett, és e propagandában I. Lipót járt elől, amikor 1695-ben ő is felajánlotta Magyarországot Máriának.

A Mária országa, vagyis a jezsuitáktól sugallt és a ferencesek révén is közvetített Regnum Marianum eszméje Szent István alakját is újra előtérbe helyezte. Olyannyira, hogy „az 1625. évi országgyűlés katolikus rendjei azzal a kéréssel fordultak a pápához, hogy István király miséjét vegye fel az új római misekönyvbe, zsolozsmáit pedig a római breviárumba, hogy Szent István ünnepét az egész katolikus világ számontartsa és megünnepelhesse. A kérelmet azonban csak jóval később, XI. Ince teljesítette 1686-ban, amikor is Szent István király ünnepét Buda felszabadításának örömnapijává, szeptember 2-át rendelte.”⁷ Csak miután Mária Terézia királynő a Szent Jobb ereklyét Raguzából Budára hozatta, helyezték át Szent István ünnepét a magyar egyházon belül, augusztus 20-ára, „testének felemeltetése” napjára.

Szent Istvánnak századokon átívelő, de most már az egész világ előtt legitimált kultusza tiszteletének újabb felvirágzását tette lehetővé. Összekapcsolása a Regnum Marianum eszméjével a nemzeti öntudatnak is – máig ható – alapot adott. Ezt ismerte fel a második világháború utáni kommunista rezsim is, és ezért helyettesítette Szent István ünnepét a szocialista alkotmány megalakulásának ünnepével, hogy a régi szakrális és nemzeti jellegét visszaszorítva, új tartalmat adjon e napnak.

Jegyzetek

- 1 Hoffman Edith: Felajánlás a Szent István-ábrázolásokon. In: Emlékkönyv Lyka Károly 75. születésnapjára. Budapest, 1944. 174. oldal.
- 2 Kivételt képez az egykori esztergomi Szent Adalbert székesegyház díszkapuja a 13. századból. Képét ma már csak egy 18. századi festmény őrzi (Esztergom, Keresztény Múzeum). Ezen Szent István egymás mellett sorakozó szentek között áll, felettük Szűz Mária. A felajánlást mondatszalogok jelzik. Természetesen nem kizárt, de nem is valószínű, hogy még más korai felajánlás-ábrázolások napvilágra kerülnek. Mindez nem mond ellent annak, hogy e téma megjelenítése a barokk képzőművészetben tendenciózusan tért hódít, és mint kompozíció is ekkor ölt végleges formát.
- 3 Hoffman id. m.
- 4 Györfly György: A magyar állam megszilárdulása. In: Magyarország története tíz kötetben. (Főszerk.: Székely Gy.) Budapest, 1984. 2. kötet, 909-911. oldal.
- 5 Györfly uo.
- 6 Györfly uo.
- 7 Bálint Sándor: Népi kalendárium. Budapest, 1977. 2. kötet, 217. oldal.

GICZI ZSOLT

„A magyarság lelki egysége felé”

A katolikus-protestáns egységtörekvés Horthy-korszakbeli történetéhez

A fenti idézet Kelemen Krizosztomtól származik, aki 1942 karácsonyán ezzel a címmel jelentetett meg cikket a magyar nemzet szellemi összefogásának szükségességéről, s azzal összefüggésben a magyarországi katolikus és protestáns egyházak egymás felé történő közeledésének lehetőségéről a Pester Lloyd hasábjain.¹ Tanulmányunkban ennek az írásnak néhány fontos előzményére kívánunk rámutatni.

A pannonhalmi bencés főpát nagy érdeklődést kiváltó megnyilatkozását megelőző események közé tartozik az az eszmecsere, amely 1937-1938-ban zajlott a keresztény felekezetek uniójának megvalósíthatóságáról. Ezt a párbeszédet a korabeli magyar katolicizmus közismert alakja, Bangha Béla indította el, amikor „Keresztény unió?” című tanulmányát 1937 elején közölte a Magyar Szemle nevű tekintélyes konzervatív társadalomtudományi folyóiratban.² Ebben a dolgozatában a híres jezsuita a katolikus-protestáns egység megteremtésének esélyeit mérlegelve arra a következtetésre jutott, hogy a két vallási irányzat egyesülése rövid időn belül nem történhet meg, de törekedni kell a közöttük levő ellentétek csökkentésére. A hazai protestáns körök élénken reagáltak Bangha felvetéseire. A Magyar Szemlében és a Protestáns Szemlében (a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványában), valamint egyéb sajtótermékekben többen foglalkoztak az egyházi egység kérdésével 1937 és 1938 folyamán. Körükben találjuk Ravasz László református püspököt, Victor János és Vasady Béla református hittudósokat, illetve Pröhle Károly evangélikus teológiai professzort.³ Ők valamennyien egyetértettek abban, hogy a dogmatikai akadályok miatt egyelőre nem lehet létrehozni a katolikusok és a protestánsok unióját. Azonban örömmel üdvözölték a katolikus oldalról történt kezdeményezést és készségüket fejezték ki a felekezetközi együttműködés gyakorlati formáinak kialakítására. Bangha Béla – Ravasz Lászlónak és Victor Jánosnak adott válaszában – meglelégedéssel vette tudomásul a reformált hitet követők hajlandóságát a keresztény egyházak közötti feszültségek megszüntetésére.⁴

A magyarországi katolikusok és protestánsok 1937-1938-as eszmecsereje nem hozott azonnali látványos fordulatot a két vallási csoport kapcsolataiban. Am a vélemények nyugodt hangú kifejtése olyan békülékeny légkört teremtett az előző években igen erőteljesen vitatkozó és mereven szemben álló felek viszonyában, amely lehetővé tette, hogy a megkezdődött párbeszéd hamarosan újabb lendületet vegyen.⁵ Ha arra a kérdésre kívánunk felelni, hogy miért az 1930-as évek végén vetődött fel a magyar katolicizmus bizonyos személyiségeiben a protestantizmussal folytatandó dialógus gondolata, akkor a következő fő okokat kell említenünk: Egyrészt kétségtelen, hogy a Rómához hű egyháziak többségét éppúgy bántotta a kereszténység megosztottságának ténye, mint a reformátori tanok követőit. Másrészt ekkorra a németországi események világossá tették, hogy a kommunizmus mellett a náciizmus is fenyegeti a keresztény felekezetek szabadságát. Ezért Magyarország egyre szorosabb kapcsolódása a hitleri Németországhoz, a belpolitikai élet jobbratolódása és a hazai fasiszta áramlatok megerősödése együttesen mind több katolikus és protestáns egyházi személy részéről eredményezte azt a felismerést, hogy a keresztényellenes erőkkkel szembeni védekezés a történelmi egyházak összefogásával

lehet csak eredményes. 1938-ban a Politika című hetilapban olyan magas rangú katolikus főpap adott hangot ennek a meggyőződésének, mint gróf Zichy Gyula kalocsai érsek.⁶ Ugyanakkor a Szent István halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából rendezett katolikus ünnepségsorozat és az 1938-as XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus budapesti eseményei sikeréhez szintén szükséges volt a felekezeti közti nyugalom biztosítása. Ezeknek az igen jelentős katolikus rendezvényeknek az előkészítését és eredményes lebonyolítását megnehezíthette volna, ha a magyarországi reformátusok és evangélikusok a korábbi időszakban tapasztalt hevességgel támadják a számukra erődemonstrációként ható megmozdulásokat.

Protestáns oldalról pozitívan fogadták a keresztény egyházak közeledését szorgalmazó javaslatokat, bár ezek önmagukban még egyáltalán nem jelentették azt, hogy a Róma-központú egyház egyenrangú félként kezelte volna a reformáció hitveihez ragaszkodókat. Ez a pozitív fogadtatás abból eredt, hogy a magyar protestáns egyházak már tiszteletreméltó hagyományokkal rendelkeztek a kereszténység egységéért való munkálkodás terén. Sőt, korábban éppen ők kifogásolták, hogy a katolikus világegyház – s annak hazai része – mereven elzárkózik a másik táborból kiinduló minden tárgyalási, vagy együttműködési próbálkozás elől. Az egységötörekvés felé nyitott magyarországi protestantizmus berkeiben szintén sokan ismerték fel az 1930-as évek második felében az európai és az itthoni szélsőjobboldali előretörés veszélyeit, amire több alkalommal nyilvánosan rámutattak. 1938 januárjában a Politika című lap – a kalocsai érsek említett megnyilatkozása mellett – közölte Maklárty Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke és Raffay Sándor bányakerületi evangélikus püspök írásait. Mindkét protestáns egyházfő egyetértett gróf Zichy Gyula nyilatkozat elítélő véleményével, valamint azzal, hogy a bal- és jobboldali szélsőségekkel szemben meg kell valósítani a három nagy keresztény felekezet együttműködését.⁷ A magyar protestantizmus meghatározó személyiségei tehát hitbeli meggyőződésükön túl aktuálpolitikai szempontok alapján is úgy látták, hogy az össznemzeti érdekek és a kereszténység védelme miatt törekedniük kell az egyházak összefogására. Ezért visszafogott álláspontot foglaltak el az 1938-as év katolikus rendezvényei kapcsán. 1938 áprilisában a református és az evangélikus egyházi vezetők közös nyilatkozatban fejezték ki ezzel kapcsolatos magatartásuk lényegét: „Az Eucharisztikus Világkongresszussal, mint a római katolikus egyház ünnepével a református és evangélikus egyháznak nincs közössége. Míg egyrészt felhívja a lelkészeit, hogy híveiket hitükben erősítsék, másrészt hangsúlyozza, hogy a római katolikus testvérek ünneplését bántó hangnak zavarnia ... nem szabad.”⁸

1938 hátralevő részében a katolikus és a protestáns felekezetek uniójának ügyét érintő véleménynyilvánítások megritkultak. Amikor 1939 elején Ernyei Gáspár a Protestáns Szemlében összefoglalta az előző esztendő egyházi eseményeit, úgy látta, hogy a felekezetek viszonyának javulását mutató történések mellett még mindig nagy számban kerültek felszínre a katolikus-protestáns ellentétek.⁹ Ez utóbbiak között említette a reverzálisarc folytatódását, a katolikus egyház által a keresztiek közhivatalokban való kifüggesztésére irányuló akciókat, illetve Serédi Jusztinián hercegprímásnak a Felvidék visszatérésekor tartott közös istentiszteletekre és vallási ünnepségekre vonatkozó utasításait. Bízató jelnek tekintette viszont, hogy katolikus és protestáns diákegyesületek együtt rendeztek konferenciát 1938 húsvétján.¹⁰

Az 1939-es év során a keresztény felekezetek közeledését elősegíteni kívánó katolikus próbálkozások közül érdekessége miatt szükséges foglalkozni azzal a „vitajelelennel”, amelyet a szegedi teológusok adtak elő április 16-án. Ezen a napon a Tiszaparti város katolikus hittudományi főiskolájának növendékei ünnepélyt rendeztek a csanádi egyházmegye püspökének, Glattfelder Gyulának névnapja alkalmából. Az ünnepélyen bemutattak egy műsorszámot, amely a magyarság lelki és vallási egységének kérdését érintette. A jelenetet Krajnai Hodulin Lajos, Körmendi Béla, Lakos

Endre, Péli József és Szécsi Gyula teológiai hallgatók írták és adták elő.¹¹ Közülük Lakos Endre nevét érdemes megjegyezni, hiszen a következő években – már felszentelt papként – aktívan részt vett a magyar lelki összefogás vallási vetületével kapcsolatos eszmecsereben. A fiatalok vállalkozását támogatta Hunya Dániel, a szeminárium spirituálisja. Ő ugyanúgy jezsuita szerzetes volt, mint a magyarországi keresztény felekezetek uniójának esélyeiről zajló párbeszédet 1937-ben elindító Bangha Béla. Lehetséges, hogy Hunya nem csupán irányította a teológusok felkészülését az ünnepi eseményre, de talán a téma kiválasztására is ötletet adott nekik.¹²

A lelkes szeminaristák levelet juttattak el több vezető protestáns személyiséghez, tájékoztatva őket a nemzeti egység és a felekezeti együttműködés létrehozását illető elképzeléseikről. A tőlük kapott válaszokat aztán felhasználták az előadás végleges szövegének kialakításánál. Maga a jelenet a benne szereplő katolikus káplán és három papnövendék barátja, valamint egy ifjú protestáns lelkész beszélgetésén keresztül először a reformált egyházak egységtörekvéseinek történetét vázolta fel, majd a katolikus-protestáns unió megteremtésének lehetőségeit latolgatta. A felekezeti béke létrehozásának módjaként a szeretet gyakorlását, a kölcsönös megértést és az áldozatvállaló magatartást jelölte meg. Ha ezek mindkét fél részéről megvalósulnak, akkor: „Lesz egység és szent testvériség!!! ... És lesz belsőleg erős új, nagy Magyarország!!!!”¹³ Ezen az erős és nagy Magyarországon kimondatlanul is a területi gyarapodással továbbnövekedő országot értették. Hiszen éppen a revízió sikeres folytatása volt az egyik fő cél, aminek érdekében a politikusok és a keresztény egyházak képviselői a magyarság lelki egységének kialakítását sürgős feladatként jelölték meg ebben az időszakban. Bár az életkép megfogalmazóinak és előadóinak jóindulatához nem férhet kétség, mégis meg kell állapítani, hogy a reformáció követőiről alkotott korabeli egyoldalú katolikus véleményt nem tudták meghaladni, csak finomítottak azon. Ennek jó példája, hogy a szereplők úgy látták: a katolikus egyház protestánsok által támadott dogmáit annak hittudósai a napnál világosabban fejtették ki, de a reformált hitet vallók a „csakazért-sem!” lélektani alapállásuk miatt nem fogadják el azokat. Ilyenformán erős túlzásnak kell minősítenünk Hunya Dániel azon megállapítását, hogy a jelenetben a katolikus kispapság „szinte túláradó jóakarattal kezelte a protestantizmus ügyét”.¹⁴

Az ünnepségre a katolikus rendezők protestáns vendégeket is hívtak. Azok szép számmal jelentek meg, s Hunya beszámolója szerint elismeréssel távoztak a rendezvényről. Ez a tény minden bizonnyal inkább a katolikus fél részéről tett gesztus értékelésével magyarázható, mintsem a hallottakkal való teljes elégedettségükkel. Glattfelder püspök az ünnepélyes alkalmat záró beszédében elmondta, hogy először meghökkent, amikor értesült a névnap-i köszöntőjéül szánt előadás témájáról. Azonban elismerte a magyar lelki egység kérdése felvetésének időszerűségét. Úgy látta, hogy a kényes problémát helyesen világították meg a fiatal teológusok. Majd rámutatott az örök isteni igazságra és az azokat kifejező hittételek tiszteltetésben tartásának fontosságára a keresztény felekezeti közeledés előmozdítása terén. A nemes cél elérése csak bizakodó és idealista lelkülettel lehetséges – fejtette ki a megyéspüspök. Am kétségtelen – hangsúlyozta Glattfelder –, hogy az országnak nagy szüksége van a lelki szétszabdaltság felszámolására. Biztatta a lelkési szolgálatra készülöket, hogy fáradhatatlanul munkálkodjanak a magyarság lelki egységének létrehozásán: „Ha hittel, meg nem alkuvó kötelességérzettel s papi lelkülettel fogtok az útra lépni, meg fogjátok találni a kellő eszközöket, amelyek a célhoz vezetnek. Az eszközök egyike a szeretet. Ha azzal indultok el, soha sem azt fogjátok keresni, ami elválaszt, hanem ami összekapcsolja az emberiséget. És ne várjatok, ne várjon senki se arra, hogy a bolsevista roham nyissa ki e haza fiainak a szemét, hogy egymás mellett és nem egymással szemben van a helyünk. Nincs szükség arra, hogy Szent István népe egymást marja, hanem arra van szükség, hogy szeretetben egyesülve munkálja a bolderabb jövőt.”¹⁵

A Szegeden lezajlott esemény feltétlenül előremutató volt abból a szempontból, hogy egy katolikus rendezvényen a protestánsok részvételével és békülékeny hangnemben esett szó a nemzeti és vallási egység ügyéről. Ez új jelenség volt hazánkban, s a néhány évvel korábbi feszült interkonfesszionális helyzethez képest komoly előrelépést jelentett. A magyarországi protestantizmus képviselőiben az egyházak viszonyának javítására szintén meglevő hajlandóság több alkalommal megfogalmazást nyert az 1939-es év során. Jó példa erre az az eszmefuttatás, amely a Protestáns Szemle 1939. júniusi számában jelent meg Karner Károly tollából.¹⁶ A pécsi tudományegyetem Sopronban működő evangélikus hittudományi karának tanára „A keresztyén egyházak sorsközössége” című tanulmányában a történelmi múlt és az aktuális világpolitikai körülmények igen józan értékelését adta. Megállapította, hogy a keresztyénység egyházai között a sorsközösség vállalásáról az 1930-as évek végéig alig, vagy egyáltalán nem lehetett beszélni. A keresztyén felekezetek egymással versengtek, pedig az újkor egyházellenes áramlatai mindegyiküket fenyegették. A felvilágosodás és a liberalizmus ugyanis valamennyi egyházi közösségre romboló hatást gyakorolt. Ennek ellenére az egyes keresztyén irányzatok sokáig azt remélték, hogy a világnézeti harcból kizárólag ők kerülnek ki győztesen, hasznot húzva a többi vallási csoport hanyatlásából. Azonban a 20. század történései élesen megcáfolták ezeket az elképzeléseket: „Oroszország, Mexikó, Spanyolország, némi más változatban a fasiszta Itália és a Harmadik Birodalom és még sok más kisebb arányú, de nem kevésbé jelentős esemény egyformán tanúi és bizonyosságai annak, hogy a keresztyén egyházak sorsközösségbe jutottak. Nem az egymásra találás és egymással megbékélés boldogan diadalmas sorsközösségébe, hanem az egyazon harc és szenvedés, a mártírium, az Isten által mindegyikre mért keresztyén és ítélet sorsközösségébe.”¹⁷

Karner kifejtette, hogy a szélsőbal- és szélsőjobboldali támadások egyaránt veszélyeztetik a keresztyénység valamennyi ágát, s a veszély elhárítása mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban megköveteli az egyházak együttműködését. Írásából nem hiányzott az önkritika sem, hiszen a megpróbáltatásokat Isten ítéletének tartotta az egyházak hibás magatartása felett. A kivezető út fontos elemeként jelölte meg a felekezetek közötti becsületos megegyezést. Ennek előfeltételeként kívánatosnak látta, hogy a katolikusok és a protestánsok mondjanak le a kicsinyes vetélkedésről. Külön kiemelte a reverzáliskérdést és az áttéréseket, mint sürgősen megoldandó problémákat.¹⁸ Ugyanakkor hangsúlyozta: „Az Isten által mindjobban ránk mért sorsközösség (sic!) nem kizárólag azt követeli meg az egyházaktól, hogy egymást tiszteletben tartsák és egymás munkamezejét ne tekintsék kisajátítható vadászterületnek. Ennél még sokkal fontosabb, hogy átérezzék egymás örömét és bánatát, hogy támogassák és erősítsék egymást.”¹⁹ Az evangélikus teológiai professzor kifejezte azon meggyőződését, hogy a katolikusoknak és a protestánsoknak törekedniük kell a másik fél tanításának és hitéletének megismerésére, mert ezzel elősegíthetik egyházaik tárgyilagosabb megítélését. Karner elismerte, hogy az utóbbi néhány évben a katolicizmusban megsaporodtak a „viszonylagos megértés hangjai” a reformáció követői iránt. Azonban leszögezte, hogy az elvi nyilatkozatokat tetteknek kell követniük. Végül utalt arra, hogy a vegyes vallású Magyarország különösen alkalmas lehet a katolikus-protestáns közeledés munkálására, s ennek jegyében a magyar katolikus főpapok Rómában is sokat tehetnek a keresztyén egységügy előmozdításáért.²⁰

Karner Károly nyugodt hangvételű és helytálló útmutatást adó tanulmányának megjelenését követően a magyarság lelki és vallási egységéről a sajtóban tovább zajló eszmecsere fontos állomását jelentették a Katolikus Szemle című folyóiratban 1940 során napvilágot látott írások. A nagy tekintélynek örvendő egyházi periodika 1940 februári száma közölte Borbély István jezsuita főiskolai tanár „A szétszakadt keresztyénység” címet viselő dolgozatát.²¹ Ebben a Jézus Társasága szegedi rendi fő-

iskoláján oktató fiatal szerző nem a konkrét magyarországi helyzetet vizsgálta, hanem az egyetemes kereszténység szétszabdaltságának okait elemezte. Ennek kapcsán utalt Congar „Chrétiens désunis” címmel kiadott könyvére, melyben a francia dominikánus teológus a protestáns egyházak ökumenikus mozgalmának és az ökumenikus alapelveknek katolikus értékelését adta.²² Borbély Congarral együtt szükségét érezte annak, hogy a keresztény egységtörekvések véleményezésénél az általános dogmatikai szempontok mellett az egyének vallásos lelkületének különbözőségeit és az egyes felekezetek életének jellegzetességeit is vegyék figyelembe. A magyar szerző a francia hittudós útmutatását követve ilyen módszerrel tekintette át a 11. és a 16. századi nagy egyházszakadások történelmi, politikai, kulturális, sőt pszichológiai tényezőit. Megállapította, hogy a több évszázados elkülönülés következtében a hittani eltéréseken kívül az egyes vallási irányzatokat elválasztja saját életszemléletük és magatartásbeli eszményeik különbözősége. Mindez rendkívül megnehezíti a párbeszédet a katolikusok, a protestánsok és a görögkeletiek között.²³ Elismerte, hogy bizonyos másodlagos jelentőségű kérdésekben a katolikusok tévedhettek, amivel hozzájárulhattak a keresztény felekezeteket elválasztó frontvonalak megmerevedéséhez. Azonban rámutatott, hogy a katolikus egyház a hitbeli igazság teljességének birtokosa maradt, míg a tőle elszakadt közösségek részigazságokat abszolutizálnak. Ez utóbbit a kereszténység megosztottsága egyik fontos okának tartotta.²⁴ A dolgozat írója a keresztény egység elé tornyosuló akadályok ellenére úgy látta, hogy az egyházak közeledéséért kifejtett erőfeszítésre nagy szükség van. Ezen a téren biztató jelnek tekintette, hogy az egyszerű hívők legtöbbször közelebb állnak egymáshoz, mint egyházaik vezetői. Az általános műveltségi szint emelkedését és az igazsághű értékelésmód térhódítását, valamint a keresztényellenes erőkkel szembeni védekezés szükségességét szintén a vallási egységesülést elősegítő tényként értelmezte. Végül leszögezte: „Legfőbb feladat az, hogy tapintatosan és komolyan törekedjünk az elválasztó különbségek elfogulatlan és alapos megismerésére. Csak akkor számíthatunk nagyobb csoportoknál is az egyesülést komolyan vezető elhatározásra, ha a szétválasztó okokat eredetükben, összefüggéseikben és jelenlegi hatóerejükben átpillantottuk. ... Ahogy az ideg orvos a tudatalatti élmények föl kutatásával igyekszik kiküszöbölni a lelki zavar okát: úgy kell nekünk is a kölcsönös megértés apró és fárasztó lépéseivel odajutnunk, hogy az ellentétek elveszítsék a hitegységet végzetesen megbontó hatalmukat. A szakadás megszüntetésének első és napjainkban legfontosabb parancsa ez a jóindulatból, tárgyilagosságból és szeretetből fakadó megértés.”²⁵

A Katolikus Szemle következő számában ismét Borbély István neve fémjelzett egy tanulmányt, amely a keresztény felekezetek uniójának elvi kérdéseivel foglalkozott. A „Vágyak és eszmék a keresztények egyesítésére” című írás magas színvonalú teológiai eszme-futtatás volt, melyben a jezsuita páter a különböző egyházaknak a vallási egység megteremtésével kapcsolatos hittani álláspontját, illetve gyakorlati magatartását elemezte.²⁶ Kifejezte azt a véleményét, hogy a protestáns egyházak közül „eredeti és figyelemreméltó” elképzelése az unió létrehozására vonatkozóan csupán az anglikánoknak van. Ennek lényege, hogy a katolikusokhoz legközelebb álló reformációs ágazat felfogása szerint Krisztus Egyháza nem korlátozódik kizárólagosan egy vallási csoportra, hanem mindenhol jelen van, ahol a Jézussal való közösség fennáll. Ilyen módon a protestánsok, az ortodoxok és a római katolikusok egyformán és egyenrangúan alkotják az igazi és egyetlen Egyházat. Tehát a keresztény felekezetek egysége Krisztusban láthatatlanul már megvan. Az egységmozgalom feladata ezért az, hogy ezt láthatóvá tegye; kialakítva a különféle egyházak hitéleti kölcsönösségét, ám tiszteletben tartva hittani és szervezeti különbözőségeiket.²⁷ Borbély az anglikán felfogáshoz hasonlóan tartotta a skandináviai és németországi evangélikusok „Hochkirche”-irányzatának állásfoglalását.²⁸ A görögkeleti egyházakról szólva megállapította, hogy azok elméletileg a keresztény

egység lelkes hívei, azonban ezt a lelkesedést a gyakorlatban nem tudják eredményesen kamatoztatni.²⁹ A keresztény vallási unió lehetőségének katolikus értelmezését illetően a hivatalos egyházi megnyilatkozásokhoz igazodva hangsúlyozta: „Egyesülről mindaddig nem lehet szó, míg a szétszórt nyáj be nem vonul Krisztus egyetlen aklába. Ennek lényeges feltétele pedig az, hogy a hitelvekben és egyházfegyelemben alávessék magukat Szent Péter utóda tanításának és kormányzásának.”³⁰ Ez világos beszéd volt. A tanulmány írója – az egyházi egység katolikus meghatározásának egyedüli helyességét alátámasztandó – kifejtette, hogy a Szentírás tanítása a látható egységet követeli meg. Ennek pedig az egyházszervezet, a szertartások és a hitelvek egységesítésében kell testet öltönie.³¹ A szerző elismerte a nem katolikus keresztények egységtörekvésében megnyilvánuló jó szándékot és a kölcsönös megbecsülés fontosságát, de a fentiek szellemében a katolicizmus útmutatását tartotta követendőnek, mondván: „A katolikus Egyházhoz való csatlakozás nem más, mint az evangéliumi javaknak tökéletesebb bírása, nagyobb teljessége, biztosabb védelme.”³²

A katolikus folyóiratnak ugyanaz a száma, amelyben Borbély utóbbi dolgozata megjelent, közölte a lap új felelős szerkesztőjének, Kühár Flórisnak programadó írását. Ebben a tudós bencés szerzetes a magyar katolikus öntudat változatlan képviselője mellett ígéretet tett arra is, hogy a Katolikus Szemle igyekszik mindent elérni, ami „magyar és magyar közé éket verne”.³³ Ugyanakkor nem kérdőjelezte meg, hogy a nemzeti hagyományokat a magyar katolicizmus és protestantizmus együttesen hordozza. Ennek – a nemzeti egységet és vallási békességet megteremteni kívánó – törekvésnek részeként értelmezhetjük azt a tanulmányt, amit még 1940 decemberében, „A »három nemzet és négy vallás« Erdélyének új tanítása” címmel olvashattak az érdeklődők Félégyházy József, teológiai tanár tollából.³⁴ A téma időszerűségét a második bécsi döntés következtében az országhoz visszatért Észak-Erdély és a Székelyföld adta. Félégyházy eszmefuttatásának terjedelmesebb részét a magyar nemzetiségi politika korábbi jellemzőinek, illetve az adott helyzetben követendő fő céljainak elemzésére fordította. Erdély példájának felekezeti vonatkozásait vizsgálva megállapította, hogy ott „... valósággá vált, ami a csonkországban a vágy és eredménytelen törekvés állapotán túljutni nem tudott: úgy kiépíteni a különböző vallású magyarok közt a testvéri együttélést, hogy ezzel a maga vallási meggyőződésének egészéből egyiknek sem kelljen semmit sem feláldoznia. Nem volna helyes azt gondolni, hogy ez a testvéri összemelegedés vallási közönyt termelt ki. Ellenkezőleg, megszilárdult a ragaszkodása mindegyiknek a maga vallásához, egyházához ...”³⁵ Ezután a szerző elismerően nyilatkozott a visszacsatolt területek római és görög katolikusainak, valamint reformátusainak, evangélikusainak és unitáriusainak a román fennhatóság alatti magatartásáról. Kijelentette, hogy az ő útmutatásuk alapján kell folytatódnia a keresztény felekezetek közeledésének a trianoni országrészben. Ennek a folyamatnak a lépéseit ilyen sorrendben állapította meg: első a felekezeti súrlódások megszüntetése, ezt követheti a szertarteljes együttműködés kialakítása, végül az unió létrehozása.³⁶ Félégyházy alapvetően helyesen látta meg, hogy a kisebbségi lét keservei jobb kapcsolatokat teremtettek az erdélyi történelmi egyházak között, mint amilyeneket magyarországi hittestvéreik fel tudtak mutatni. Nem említette viszont, hogy a nemzetiségi elnyomás kényszerítő erejének hiányában nehezebb az interkonfessionális viszonyok javítása az anyaországi magyarság esetében. Figyelemre méltó azonban, hogy a vallási közömbösség elkerülhetőségét hangsúlyozta a felekezeti egymásra találás kapcsán, hiszen a keresztény egységtörekvések ellenzői rendszeresen hivatkoztak az indifferenzizmus veszélyére.

A sokak által kívánatosnak tartott felekezeti együttműködés irányában gyakorlati lépésre is sor került 1940-ben. Ez az a megállapodás volt, amelyet a Szent László Társulat, a Református Egyetemes Konvent, a Magyarországi Evangélikus Egy-

házigyetem és a Julián Iskolaegyesület kötött arról, hogy a külföldi magyarság ügyeit érintő tevékenységüket egymással és a Magyarok Világszövetségével összehangolják. Ennek keretében tervbe vették, hogy egységes programot alakítanak ki és a munkaágakat felosztják egymás között.³⁷ Am ez a tény azt az aggodalmat keltette Serédi hercegprímásban, hogy a Szent László Társulat működési köre szűkülni fog. Miután erre vonatkozó kérdésére az egyesülettől megnyugtató választ kapott, a katolikus püspöki kar a megegyezést jóváhagyólag tudomásul vette.³⁸

1941 tavaszán újabb állásfoglalás látott napvilágot a nemzeti összefogás témakörében. Ekkor a Pannonhalmi Szemle közölte Kelemen Krizosztom „A magyarság lelki egysége” című tanulmányát.³⁹ A pannonhalmi bencés főapát a muhi csata hét-századik évfordulójának apropóján írt dolgozatában a magyar történelem tanulságait levonva igyekezett tanácsot adni a társadalmi csoportok összetartásának sikeres megteremtéséhez. Emelkedett hangvételű fejtegetései elején azonnal elhatárolta magát kora divatos rasszista fajértelmezésétől. Leszögezte, hogy a magyarságot nem biológiai, hanem lélektani és politikai kategóriának tekinti.⁴⁰ Ezt követően a nemzet, a nép, a haza és a hazaszeretet fogalmának katolikus filozófiai értelmezését tisztázta. Hangsúlyozta az értelmiség döntő szerepét a „nemzeti lélek”, mai kifejezéssel élve a nemzettudat ápolása szempontjából. Példákat idézett annak igazolására, hogy történelmünk katasztrófáinak fő oka – a tatárjárástól az 1919-es bolsevik diktatúráig – a nemzeti érzés aláhanyatlásából származó belső széthúzás volt.⁴¹ Rámutatott a magyar kultúra népszerűsítésének jelentőségére, valamint az ifjúsági, sport- és egyéb szervezetekben rejlő nemzetnevelési lehetőségek kihasználásának fontosságára a magyarság hatékony egységének kialakítása terén. Ugyanezt a célt szorgalmazó véleménye szerint a fegyelem erősítése és „a nemzeti hivatott vezéreinek” egy emberként történő követése.⁴² Kelemen Krizosztom ebben a tanulmányában nem foglalkozott a keresztény felekezetek együttműködésének szükségességével. Csupán annyit említett meg eszmefuttatása végén, hogy a hit és a vallásosság szervesen kapcsolódik népünk hazaszeretetéhez. Ennek ellenére témánk vizsgálatánál nem tekinthetünk el fenti írásának rövid ismertetésétől, mert az Pester Lloydban 1942 végén közzétett nagy horderejű cikkének egyik alapvetését jelenti.⁴³ Ez utóbbiban pedig a főapát a magyarság lelki egységéről szólva már egyértelműen szorgalmazta a katolikus-protestáns közeledést.

Kelemen Krizosztom említett megnyilatkozásai – a dolgozatukban szereplő többi véleménynyilvánítással együtt – szerves részét képezik annak a párbeszédnek, amely a második világháború árnyékában a magyarországi történelmi egyházak összefogását célozta. Ezt a próbálkozást – akkori lehetőségeinek objektív korlátai és ellentmondásai ellenére is – a 20. századi hazai egyháztörténetünk előremutató elemének kell tekintenünk, amely méltó az utókor figyelmére.

Jegyzetek

- 1 Pester Lloyd. Főszerk.: Ottlik György, 1942. december 25., reggeli kiadás, 1-2. p.
- 2 Bangha Béla: Keresztény unió? Magyar Szemle. Szerk.: Szekfű Gyula, 1937. február, XXIX. kötet, 2. szám, 105-115. p.
- 3 Ravasz László: Egység, vagy barátság. – Válasz Bangha Béla cikkére. Protestáns Szemle. Főszerk.: Ravasz László, 1937/4. szám (április), 161-166. p.
Victor János: Keresztény unió? Magyar Szemle, 1937. május, XXX. kötet, 1. szám, 5-15. p.
Vasady Béla: Ábránd-é vagy lehetőség? (A keresztény unió kérdéséhez). Protestáns Szemle, 1938/4. szám (április), 161-177. p.
- 4 Pröhle Károly: A keresztény egység gondolata korunkban. Protestáns Szemle, 1937/11. szám (november), 509-516. p.
- 4 Bangha Béla: Még egyszer: A keresztény unió. Magyar Szemle, 1937. december, XXXI. kötet, 4. szám, 297-308. p.

- 5 Az említett párbeszéd részletes ismertetését adja: Giczi Zsolt: Egy eszmecsere és előzményei. Vélemények a katolikus-protestáns egység megvalósításának lehetőségéről a Magyar Szemle és a Protestáns Szemle 1937-1938-as évfolyamaiban. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus CVIII. Szeged, 1999. 65–83. p.
- 6 Gróf Zichy Gyula: Küzdelem a szélsőségek ellen. Politika, Független politikai hetilap. Felelős szerk.: Fodor Lajos, 1938. január 2., 1-2. p.
- 7 Maklári Károly: Válasz Zichy Gyula gróf kalocsai érseknek. Politika, 1938. január 2., 3-4. p.
- 8 Raffay Sándor: A szélsőséges politika. Politika, 1938. január 2., 4-5. p.
- 9 Pesti Napló. Felelős szerk.: Mester Sándor, 1938. április 2., 9. p.
- 9 Ernyei Gáspár: 1938 protestáns krónikája. Protestáns Szemle, 1939/1. szám (január), 23-28. p.
- 10 Protestáns Szemle, 1939/1. szám, 24-25. p.
- 11 Szegedi Új Nemzedék. Keresztény politikai napilap. Felelős szerk.: Iván Mihály, 1939. április 18., 5. p.
- 12 Hunyának a jelenet létrejöttében játszott tevékeny szerepét tükrözi egy 1943-as visszaemlékezése, amit „Az Egység Útja” című folyóirat közölt. Az Egység Útja. Havi folyóirat a katolikus és protestáns hívek közeledésének előmozdítására. Felelős szerk. és kiadó: P. Köning Kelemen O. F. M., 1943. április, 116-117. p.
- 13 Az Egység Útja, 1943. május, 152. p. A folyóirat 1943 áprilisi és májusi száma a jelenet teljes szövegét közölte.
- 14 Az Egység Útja, 1943. április, 116. p.
- 15 Szegedi Új Nemzedék, 1939. április 18., 5. p.
- 16 Karner Károly: A keresztény egyházak sorsközössége. Protestáns Szemle, 1939/6. szám (június), 293-299. p.
- 17 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 296. p.
- 18 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 297-298. p.
- 19 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 298. p.
- 20 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 299. p.
- 21 Borbély István: A szétszakadt kereszténység. Katolikus Szemle. Felelős szerk.: Mihelics Vid, 1940 február, 65-70. p.
- 22 Katolikus Szemle, 1940. február, 66. p.
Yves Marie-Joseph Congar francia domonkos rendi hittudós, a fundamentális teológia nemzetközi tekintélyű művelője. A protestáns egyházak ökumenizmusa iránti nyitottsága miatt sokáig bizalmatlanság vette körül a katolikus egyházban. Ezen a helyzetén a II. vatikáni zsinat változtatott, amelynek Congar egyik meghatározó teológusa lett. „Chrétien d'unis” (Elszakadt keresztények) című könyve 1937-ben jelent meg.
- 23 Katolikus Szemle, 1940. február, 66-68. p.
- 24 Katolikus Szemle, 1940. február, 68-70. p.
- 25 Katolikus Szemle, 1940. február, 70 p.
- 26 Borbély István: Vágyak és eszmék a keresztények egyesítésére. Katolikus Szemle, 1940 március, 100-107. p.
- 27 Katolikus Szemle, 1940. március, 101-103. p.
- 28 Katolikus Szemle, 1940. március, 103. p.
- 29 Katolikus Szemle, 1940. március, 103-104. p.
- 30 Katolikus Szemle, 1940. március, 104. p.
- 31 Katolikus Szemle, 1940. március, 105-106. p.
- 32 Katolikus Szemle, 1940. március, 107. p.
- 33 Kúhár Flóris: Régi célok – új feladatok. Katolikus Szemle, 1940. március, 99. p.
- 34 Félégyházy József: A „három nemzet és négy vallás” Erdélyének új tanítása. Katolikus Szemle, 1940. december, 424-429. p.
- 35 Katolikus Szemle, 1940. december, 424. p.
- 36 Katolikus Szemle, 1940. december, 425-426. p.
- 37 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. II. kötet. Összeáll. és bev.: Beke Margit, München-Budapest, Aurora, 1992., 252. p.
- 38 Ugyanott.
- 39 Kelemen Krizosztom: A magyarság lelki egysége. Pannonhalmi Szemle. Főszerk.: Blazovich Jákó, 1941/II. szám, 87-97. p.
- 40 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 87. p.
- 41 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 88-93. p.
- 42 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 95-97. p.
- 43 Kelemen Krizosztom: A magyarság lelki egysége felé. Pester Lloyd, 1942. december 25., reggeli kiadás, 1-2. p.

REUSS ANDRÁS

Kiátkozás?

„Átokoldás”, „kiátkozások visszavonása”¹ – a tömegtájékoztatás ismételten ezekkel a kifejezésekkel tolmácsolta a közvélemény számára a múlt év október 31-én Augsburgban aláírt evangélikus – római katolikus Közös Nyilatkozat jelentőségét. Az irat keletkezésének történetét és tartalmát ismertetve más alkalommal kimutattam² ennek a beállításnak a téves voltát. Az említett kifejezések a századvég hírközlésében olyan őskövületeknek tűnnek, amelyek a kereszténységre rossz fényt vetve az egyházakban még mindig élnek. Kíváncsú és érdekes lehet a kifejezés jelentésének és szerepének a bemutatása.

Egy latin és egy görög szó fordításának tekinthető a címben szereplő. A latin *excommunicatio* az egyház életéből való kiközösítést, kirekesztést jelent.³ Először Augustinusnál, valamint a 4. század zsinatainak kánonjaiban fordul elő. Korábban ugyanezt más kifejezésekkel fogalmazták meg (egyházon kívül lenni; az egyház közösségéből kizárni; minden keresztény közösségtől elkülöníteni).⁴ Az *excommunicatio*val leírt gyakorlat háttérben annak tudata áll, hogy a súlyos bűn elszakít Istentől és ennek az egyházhoz való viszonyban külsőleg és láthatóan ki kell fejeződnie. Ennek nyomán kézenfekvő a gondolat, hogy az egyházból való kiközösítés az Istennel és Krisztussal való közösség megszakítását jelenti. A kiközösítés magától bekövetkezik, ha valaki a súlyos bűnt elköveti, még akkor is, ha más nem szerzett róla tudomást és ezért a kiközösítést nem mondhatták ki. A görög *anathéma* azt jelöli, ami Istennek van szentelve, akár jó, akár rossz, ezért az ember számára érinthetetlen. Javíthatatlannak tartott és bűnében megrögzött emberre vonatkoztatva az Újszövetségben Isten haragjának átadást és a közösségből kizárást jelent, mintha azt mondanák: mi itt már tehetetlenek vagyunk, Isten kezébe tesszük az embert és az ügyet. Elsősorban zsinati kánonok mondták ki az *excommunicatio*t a legsúlyosabb bűnökben leledzőkre, az *anathémát* pedig a közösség életét hamis tanításukkal vagy szakadást okozó magatartásukkal veszélyeztetőkre.⁵

A korai egyház a tömegesen megtérők által a saját soraiba hozott idegen erkölcsök és idegen tanítások ellen vette fel a küzdelmet, amikor egyre több magatartást ítélt veszedelmesnek és egyre részletesebben pontosította a fegyelmi, illetve bünbánati eljárást.⁶ A kirekesztés lehetett az egyház élet teljességéből (totális), vagy az istentiszteletéről (kultikus), csak az úrvacsorából (eucharisztikus), illetve egyéb alkalmakból és szolgáltatásokból való részleges kizárás. De már Augustinus is rámutatott, hogy a kirekesztés nem az egyház testéből való kizárást jelenti, hiszen ez a keresztység miatt lehetetlen. Különböző is a kiközösítés nem azonos Isten végső ítéletével, hanem fenyegetés azzal, és így nem lehet végleges, ezért nyitva kell hagyni a visszatérés útját.⁷

Máté evangéliuma szerint (18,15-18) Jézus három fokozatú eljárást ír elő, amelynek sikertelensége esetén a vétkes olyannak tekinthető, mint „a pogány vagy a vámszedő”. Ez abban az összefüggésben olvasható, hogy nagyobb öröm van egy eltévedt megmentésén, mint kilencvenkilenc el nem tévedt felett. A kirekesztés tehát utolsó, már-már kétségbeesett lépés, hiszen a cél nemcsak a gyülekezet sorainak megtisztítása, hanem a bűnös megmentése. Az őrálló feladatára már az Újszövetségben Ezékiel próféta emlékeztet (3,16-21; 33,1-16). Pál apostol is felrója a korintusiaknak, hogy közömbösen nézték a közöttük történt bűnt (1Kor 5,2). A veszedelem

nagy, mert „kicsiny kovász az egész tésztát megkeleszti” (5,6), ezért a gonoszt el kell távolítani (5,13), nem szabad az ilyenekkel kapcsolatot tartani (5,9). Ez a szabály a gyülekezeten belüli bűnre vonatkozik, nem a világban levőre, „hiszen akkor ki kellene mennetek a világból” (5,10). Talán az elkövetett bűn súlya miatt mellőzi az előzetes megintést és írja, hogy azt, „aki így cselekedett” át kell adni a sátánnak (5,3-4). A kirekesztés igazában mégsem büntetés, hanem csak annak a tényleges állapotnak kinyilvánítása, amely – ha meg nem változik, – a végső ítélethez vezet (Tit 3,10). Mindent el kell azonban követni, hogy a bűnös visszaforduljon útjáról, hiszen nem ellenség, hanem megintendő testvér (2Thessz 3,15), aki felől jó reménységgel lehet lenni (2Tim 2,26).

Később, s különösen is a 4. századtól kezdve a püspök és a zsinatok fegyelmező tekintélye nem volt olyan hatékony, mint Pál apostoloról feltételezzük. A szembenálló felek egyre inkább igényelték a világi hatalom beavatkozását, de szembehelyezkedtek vele, ha az számukra kedvezőtlen irányba fordult. Mivel a kereszténnyé lett birodalomban már nem lehetett áttekinteni a hívek lelki és erkölcsi állapotát, hogy ne csak a nyilvánvaló eltévelyedésekkel foglalkozzanak, egyre nőtt az önmagától beálló kirekesztés jelentősége, amelyre a vétkesnek magának kellett ügyelnie. A középkori egyház hatalmának növekedésével a kirekesztés sokszor olyan általános fegyelmező eszköz, amelyben teljesen háttérbe szorult az újszövetségi tartalom és például feudális terhek, adók, kölcsönök, kamatok megfizetését is hivatott volt biztosítani. Minél gyakrabban éltek vele, annál inkább szorult háttérbe az a következmény, hogy a kiközösített emberrel mindenféle szociális kapcsolat tilos. A világi és az egyházi hatalom úgy összefonódott, hogy meghatározott idejű egyházi kirekesztéssel (németül: Bann)⁸ a világi kirekesztés (németül: Acht)⁹ járt együtt, és megfordítva. Tulajdonképpen tehát teljes jogfosztás következett, mert akár az egyházi, akár a világi vétséget a társadalom fennálló rendje elleni vétségnek tekintették, amely ellen közösen így léptek fel.

A 16. századi reformáció elvetette ugyan az úgynevezett „nagy átkot”, amely ezt a teljes egyházi és világi kiközösítést jelentette, de nem vetette el az úgynevezett „kis átkot”, amely – amint Luther a Schmalkaldeni Cikkekben írja – „a nyilvánvaló és megátalkodott bűnösöket” az úrvacsorától tiltja el, „amíg meg nem javultak és nem kerülük a bűnt.”¹⁰ Óvatosságra int, mert – amint Vajta Vilmos fogalmaz – „az egyház egésze és minden gyülekezet felelőssége, hogy méltatlanul senkit se közösítsen ki.”¹¹ Hasonlóképpen Melancthon is az egyházi hatalom részének tekinti, amely nem erőszakosságra,¹² hanem arra ad felhatalmazást, „hogy a nyilvánvaló bűnösöket kirekesszék, a megjobbulókat viszont feloldozzák.”¹³ Ő még azokkal szemben is szűkesnek tartja alkalmazását, akik úgy vetik meg a szentségeket, hogy nem élnek velük.¹⁴ Fontosnak tartja Kálvin is, hogy „ha valaki kötelességét önként nem cselekszi, vagy magát illetlenül viseli, vagy nem elég tisztességesen él, vagy valami korholásra méltót követett, túsja, ha megintik és hogy mikor a dolog úgy kívánja, mindenki iparkodjék testvérét inteni.”¹⁵ Ez a fegyelmezés abban különbözik – írja – az egyházi átoktól, hogy a bűnöst „az üdvösségre hívja vissza”. Ha ez feledésbe merül, „a fegyelemből csakhamar hóhérságba sülyedünk.”¹⁶

Mindez részben úgy csapódott le a reformátorokat követő nemzedék hitvallásában, az Egyezségi Iratban (1577), hogy nem a kárhoztatott tévtanok képviselőit ítéli el, hanem magukat a tanokat.¹⁷ A Trienti Zsinat viszont még az elítélt tanok állítóira mondja: legyen kiközösítve (anathema sit). A mai római katolikus egyházban a régi szavak már más jelentéssel bírnak: a bűnbánati gyakorlat őrzi, ami a kiközösítés eredeti és ma is képviselhető szándéka volt, és az anatómat az I. Vatikáni Zsinat óta úgy értelmezik, mint a definiált hitigazság ellentétét.¹⁸

A kirekesztés gyakorlatának múltbeli leterheltsége ellenére számos megújulási mozgalom ragaszkodott hozzá vagy törekedett bevezetésére.¹⁹ S noha ezek a figyelemre méltó próbálkozások egyúttal számos teológiai és praktikus kérdést is fölvetnek, vannak, akik a kívánt lelki megújulás feltételének tartják e gyakorlat újbóli bevezetését. A magyarországi evangélikus lelkészi karban Kun Kaiser József képviselte azt az álláspontot, hogy – az újabb keletű szóval – egyházfegyelem gyakorlása

végző soron nem más, mint pásztori és igehirdetői szolgálat.²⁰ Hivatkozik az Ágostai Hitvallásnak az egyházi hatalomról szóló XXVIII. cikkére, amely a kirekesztés vagy egyházfegyelem gyakorlását szükség esetén úgy tartja helyesnek, ha az „nem emberi erővel, hanem az igével”²¹ történik. A hazai evangélikáció talán első teológusa, Gáncs Aladár (1891-1938) szintén fontosnak, de nem legsürgősebbnek, hanem csak későbbi feladatnak tartotta az egyházi fegyelem kiépítését: „Sem a lelkészek, sem a presbiterek fegyelmezéséhez nincs addig jogunk, amíg nevelésükre és hitvallás-tudatuk felébresztésére a legszükségesebbet meg nem tettük. [...] Fegyelmezni ugyanis csak akkor lehet, ha az evangélikálás már elvégezte a maga munkáját. [...] illúzió hívó életet kívánni olyantól, akinek még nem adatott alkalom, hogy határozottan találkozhassék Krisztussal és a benne való élet győzedelmes kiélésével.”²²

A Hegyi Beszédet magyarázva rendkívül élesen fogalmazza meg Bunhoeffer, hogy nem elég „az ember jócselekedetei közepette is meglévő általános bűnösségére” panaszkodni vagy erre rámutatni, „– az nem bűnbánati igehirdetés –, hanem tényleges bűnöket kell megnevezni, megbüntetni és elítélni.” Ugyanis „csak ott hirdethetnek bűnbocsánatot, ahol bűnbánatot is hirdetnek, ahol az evangélium nem marad törvényhirdetés nélkül, ahol a bűnöket nemcsak és nem feltétel nélkül bocsátják meg, hanem adott esetben meg is tartják.” Ha ez nem így történik, akkor az Mt 18 szerinti további fokozatok sem működhetnek. 1Thessz 5,14-re hivatkozva azonban hozzát teszi, hogy az intés magában foglalja a kicsinyhitűek vigasztalását, a gyengék hordozását, a minden ember iránti türelem gyakorlását is. Ha ezek nincsenek meg, akkor minden további lépés és erőfeszítés kérdésessé válik.²³ Amikor Jézus feltehetően még a húsvét előtti gyülekezetnek mondta el, hogy harmadszori megintés után olyanoknak kell tekinteni a meg nem térő bűnöst, mint a pogányt vagy a vámszedőt, akkor – írja Vajta Vilmos,²⁴ – ez a tanítványtól azt a magatartást kívánja, amely Jézusé volt, aki egy asztalhoz ült ilyen emberekkel, tehát bevonta őket szeretetébe és megnyerte őket az Isten országának. 2Kor 5,3-4 igéjét is teljesen idézi és így látni, hogy átadás a sátánnak (amint fent idéztük) az elmarasztalt vétkek „teste pusztulására [történik], hogy lelke üdvözljön az Úrnak ama napján.”²⁵

Az atomfegyvereknek a Német Szövetségi Köztársaságban való elhelyezéséről lezajlott vita során 1958-ban az egyik oldal az úgynevezett Frankfurti Teológiai Nyilatkozatban e fegyvereknek akár a megtűrését is a keresztény hit megtagadásának mondta ki, vagyis a hit megvallása vagy megtagadása alternatívájának (status confessionis) tekintette az állásfoglalást.²⁶ Sok tekintetben hasonló érveket hangoztattak ismét, amikor 1982-ben az úgynevezett eurorakéták telepítéséről zajlott a nyugat-németországi – mindmáig eldöntetlen – vita. A Lutheránus Világszövetség Daressalamban tartott hatodik (1977) nagygyűlése a délafrikai evangélikus egyházak egységét akadályozó apartheid-politika és ezzel összhangban álló egyházi magatartás kapcsán viszont már túlnyomó többséggel a keresztény hittel összeegyeztethetetlennek minősítette két délafrikai egyház gyakorlatát. A Budapesten tartott hetedik (1984) nagygyűlés már további lépésre is elszánta magát, amikor ugyan nem közösi tette ki őket, de felfüggesztette ezeknek az egyházaknak a világszövetségi tagságát. A viták ezekben az aktuális kérdésekben rendkívül hevességgel folytak és máig nem tekinthetők lezártnak, legfeljebb abbahagyták őket.

Helyzetünkre tekintve összefoglaljuk az elmondottakat:

1. Bizonyos, hogy az egyház nem lehet olyan „gumi”-közösség, amely minden korlátozás és minden következmény nélkül akármit magába fogad és aztán magában is tart. Egészséges védekezési reakcióra minden közösségnek szüksége van, ha életben akar maradni.
2. Konkrétan, minden helyzetre és minden időre tekintően bajos meghatározni a végső türelem határait, különösen nehéz ez a még mindig élő népegyházi keretekben, amikor sokszor olyanok is őszinte érdeklődéssel és várakozással keresik az egyházzal való kapcsolatot, akinek a krisztuskövetésről nincs fogalmuk.

3. Egyetlen ember önmagában, legyen bármennyire is hívő vagy tudós, sem nem vállalkozhat erre a feladatra, sem nem terelhető vele: Mt 18 szerint ez végső soron a gyülekezet feladata. S a feladat a gyülekezetek felkészítése erre: nem egyházjoggal, hanem az Igével.
4. Végül: aki nem azzal a lélekkel lép a másik mellé, hogy annak elkövetett vétke miatt vele együtt remegjen és sírjon, talán jobb, ha mellé sem lép.

Jegyzetek

- 1 Magyar Nemzet, 1998. június 17. és 1999. október 30.
- 2 Tanulmányozzuk a római katolikus – evangélikus közös nyilatkozatot a megigazulásról! Lelkipásztor (75) 2000/3., 96-101.
- 3 Az utóbbit tartja a magyar nyelvi logikához illőbbnek Sólyom Jenő. Vö. Mi az excommunicatio a római katolikus egyházban? Lelkipásztor (23) 1948/6., 230-231.
- 4 Theologische Realenzyklopädie (továbbiakban: TRE) (1980/1993) 5., 170.
- 5 TRE 5., 164., 171.
- 6 Vö.: Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században). Összeállította, a szövegeket fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Erdő Péter. Szent István Társulat: Budapest, 1983. (Ókeresztény Írók 5)
- 7 Karl Rahner / Herbert Vorgrimler, Teológiai kyszótár. Budapest, 1980. 403.
- 8 Luthert 1520. június 15-én X. Leó pápa „Exsurge Domine” kezdetű bullájával közölte ki. Szövege: Luther Márton művei II. Pozsony, 1905. 241-260. – Részlet: Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai. Fordította: Fila Béla, Jug László. Kisterenyé / Budapest, 1997. No. 1451-1492.
- 9 Luther birodalmi kiátkozása 1521. május 8-i keltezéssel történt. Szövege: Pröhle Károly, Luther birodalmi kiátkozása 1521. május 26-án. Lelkipásztor (46) 1971/5., 280-282.
- 10 III., 9. Konkordia Könyv II., 40.
- 11 Vajta Vilmos, Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában. Budapest, 1993., 59.
- 12 Ágostai Hitvallás XXVIII., 2. Konkordia Könyv I., 54.
- 13 Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről, 60. Konkordia Könyv II., 226.
- 14 Apológia XI., 4. Konkordia Könyv I., 180.
- 15 A keresztény vallás rendszere (1559/1995) II. kötet 507. 3. könyv, XII. fejezet, 2.
- 16 A keresztény vallás rendszere (1559/1995) II. kötet 515. 3. könyv, XII. fejezet, 10.
- 17 Ottlyk Ernő, A Formula Concordiae és a Liber Concordiae előszava. Lelkipásztor 1963/12., 716-729.
- 18 Karl Rahner / Herbert Vorgrimler, Teológiai kyszótár. Budapest, 1980., 403.
- 19 Két példa: A Church Discipline in the Christian Congregation. A Report of the Commission on Theology and Church Relations of the Lutheran Church – Missouri Synod, November 1985. [Interneten olvasható.] – Walter Trobisch népszerű könyvecskéje – Szerettem egy leányt – tulajdonképpen annak története, hogy egy házasságkötés nélküli szerelmi viszony miatt az úrvacsorától eltiltott egyházi tanító miként keresi az útját a félig modern Afrikában.
- 20 Kun Kaiser József, Az excommunicatióról. Lelkipásztor (23) 1948/7-8., 322-323. – Az evangélikus keresztény egyházfegyelm. (Disciplina ecclesiastica) Lelkipásztor (26) 1951/10., 471-477.
- 21 „ohn menschlichen Gewalt, sonder allein durch Gottes Wort”; „sine vi humana, sed verbo”. Ágostai Hitvallás XVIII., 21. Konkordia Könyv I., 56. / BSLK 124.
- 22 Gáncs Aladár, Serkenj föl, aki aluszol. Budapest, 1939., 183-184.
- 23 Követés. Budapest, 1996., 149-152.
- 24 Jesus und seine Gemeinschaft – einst und heute. In: Jesus – Konfrontation und Gemeinschaft. Frankfurt am Main, 1974., 123 S. (Ökumenische Perspektiven. Nr. 5) 60.
- 25 I. m. 71.
- 26 „9. Felhívunk mindenkit, aki komolyan keresztény akar lenni, hogy az atomháború előkészítésén való részvételt feltétel nélkül és minden körülmények között tagadja meg. 10. Az e kérdéssel ellenkező álláspont vagy a semlegesség keresztény módon nem képviselhető. Ez a keresztény hit mindhárom hitágazatának megtagadását jelenti.” Vö. Karlheinz Stoll, Status confessionis. Das Bekenntnis des Glaubens zu Jesus Christus im Zeitalter der atomaren Gefahr. Hannover, 1984., 49-50.

HAFENSCHER KÁROLY

Merre tart ma a magyar evangélikus értelmiség?

– Az evangélikus értelmiségi konferencián,
Révfülöpnön 1999. október 15-én elhangzott előadás
folyóiratunk számára szerkesztett rövidített változata –

Megkérdeztem egy budapesti kollégámat: Jössz-e Révfülöpre, az értelmiségi konferenciára? Válasza hidegzuhanyként ért: – Nem! – Én lelkész vagyok ...

Hát az evangélikus lelkész nem értelmiségi? Válaszoljunk együtt: ki az értelmiségi? Miért tartjuk magunkat értelmiséginek? És miért evangélikusnak?

Ezek az elemi kérdések évek óta foglalkoztatnak budapesti lelkészként, a *Lelkipásztor* egykori szerkesztőjeként, a *Credo* szerkesztőjeként, a Deák téri Evangélikus Értelmiségi Műhely korábbi vezetőjeként. Számtalan előadás után mindig előlről kezdem a válasz kíséreltet. Vajon mindig újra nulla pontról kell indulni? Igen. Meggyőződésem, hogy csak így, sok tépelődés után jutunk közös nevezőre. Korunk az evidenciákat is megkérdőjelezi, és mindig újra kell válaszolnunk.

Például Madagaszkáron, az evangélikus Összafrikai konferencián megkérdezte tőlem a helyi lelkész felesége: Hogy lehet valaki fehér ember? Berekfürdőn az ökumenéről tartott előadásom után kérdezte egy erdélyi résztvevő: Hogy lehet valaki ökumenikus? Kecskeméti káplán koromban kitűnő barátságban voltam a református kollégákkal; úgy éreztem, befogadnak. Am egy igeszolgálatom után így fordultak hozzám: De hogy lehet valaki „lutyi”?

Számtalan példát hozhatnék arra is, hogy a számomra megválaszolt kérdések mások számára még kérdésként sem vetődtek fel. Egykori osztálytársam, nyugdíjas orvos, az 50 éves érettségi találkozóink alkalmával félrevont: Károly! van valami ökumené mozgalom mostanában; hallottál te erről? – Zavarban voltam. Mit válaszoljak? Ez a téma kimaradt az életéből, de legalább most kérdez ...

Mi arra vigyázunk, hogy mások tudjanak követni minket gondolataink ösvényén, csakhogy ők még el sem indultak. Kutassuk tehát együtt: Hogyan lehet ma valaki értelmiségi? Ki számít értelmiséginek, különösen evangélikus értelmiséginek? Gondolkodjunk együtt! Kérdezzünk őszintén önmagunktól is, egymástól is.

Van-e ma egyáltalán evangélikus értelmiségi réteg Magyarországon?

A magyar református értelmiség legnagyobb bűne, hogy hiányzik – kezdte az egyik előadó a nyári szárszói református értelmiségi konferencián. Sarkított vélemény, de jó értelemben provokáló. A római katolikus Blankenstein Miklós, az OLI főtítkára hasonlóképpen vetette fel egyik napilapunkban: Mi az egyház igazi problémája ma – a paphiány vagy a hívők hiánya?

A két testvéregyházi hang után kérdezem: Van-e ma magyar evangélikus értelmiség – vagy csak volt?

A harmincas évek közepén büszkén említette Keken András disszertációja, hogy egyházunk messze számarányán felül van képviselve a magyar értelmiségben. És ma? Ki rabolta el értelmiségünket – a szocializmus, a szekularizáció, a globalizmus? Vagy ez a különös átmeneti kor, amikor a nem kívánt szocializmusból a kontrollálatlan kapitalizmusba kerültünk? Melyik *izmus* lehetett a tettes a sok közül? A munkásokat elveszítettük a múlt században, a parasztságot e században, az értelmiséget mostanában?

Az *értelmiség* kifejezés már önmagában sem egyértelmű. Hol osztályként, hol réteggként definiálták; szokás a vezető elitre szűkíteni, vagy általában a diplomás emberekre tágitani az értelmezés körét. Elfogadottá vált elkülöníteni a humán és műszaki értelmiséget; mostanában pedig (ismét) a polgárság fogalmához kapcsolják a kifejezést.

A Deák téren egyszer így határoztuk meg: mindenki értelmiségi, aki az élet értelméről gondolkodik. De ki az evangélikus értelmiségi? A keresztény világnézetű polgár, aki nem akar „kegyeskedni”, ezért nem énekel, ha betéved egy istentiszteletra; Bibliát nem olvas, mert ő nem „szektás”; és csak azért evangélikus, mert nem katolikus, de nem is keménynyakú kalvinista, hanem hajlékony evangélikus, azért keresztény, mert nem zsidó ... és különben is a nagyapja egyháztanácsos volt a Pesti Egyházban. Úgy is summázhatunk: evangélikus értelmiségi az, aki nem tételesen vallásos, akinek a kosarában minden megtalálható, amit manapság a vallási szupermarketben kínálnak: egy kis scientológia, buddhizmus, természetgyógyászat, okkultizmus, protestáns ellenzékiesség vagy népegyházi konzervativizmus, némi asztrológia ... Az evangélikus értelmiségi ki nem állhatja a papokat, protestáns klérus emleget, és nem jut eszébe, hogy ő is az egyház teljes jogú tagja lehetne. Az irónia után próbáljunk komolyan válaszolni: értelmiségi az, aki becsületesen használja az értelmét, de nem emeli trónra az intellektusát. Az értelmiségi szabad ember, aki tabu nélkül bármit elolvas, de képes arra, hogy keresztény koordináta-rendszerbe illessze. Kereszténysége több, mint világnézet; véleménye van, és nem zavarják meg divatos szellemi áramlatok. A nagykorú keresztény mer Isten gyermeke maradni és bátran rámutatni az evangélium erkölcsi üzenetére, szemben a divatos „új” erkölcsökkel. Számomra az értelmiségi azt sem szégyenli, hogy szíve is van. Döntésre kész, aktív és kreatív; tudja, hogy a kegyelem nem jogosít fel semmittevésre. Formálja környezetét és ezáltal korát is. Hitével nem tünet, ám ha megkérdezik reménysége felől, szelíden megfelel.

Az értelmiségi közösségi lény, noha természetesen egyéniség. Hordozza mások terhét, kételkedik, mert értelmiségi – de mindig felveti a kérdést: hátha nincs igazam?

Hol található az evangélikus értelmiségi?

Nem könnyű rátalálni, rejtőzködik. De az Úr rátalál, mint Ádámra és kommunikációba vonja – nem elég, ha csak az emberek beszélnek egymással. Isten előtt nyílik meg az új dimenzió. Hol van az evangélikus értelmiség? Itt vagyunk, együtt Isten előtt!

Exkurzus az egyházi kommunikációról

Az evangélikus értelmiségi sem nélkülözheti azt az ismeretet, hogy az ember kommunikatív lény. A teremtmények közül csak az ember képes szavakba foglalni gondolatait, érzéseit és akaratát. Ezzel teremt kapcsolatot a többi emberrel és Istennel is, amikor imádkozik. Isten beszélő Isten; ő a kezdeményező, imádságunk visszhang megszólító szavára. Ha az ember teljes életet él, úgy állandó dialógusban él: beszél embertársaival és Istenével. Mondanivalója van, és Isten is szól hozzá: bemutatja az embert önmagának, közli akaratát, útba igazítja élete során. S ha az ember elnémul, izolálódik; ha ajkán elnémul az imádság, úgy elidegenedik Teremtőjétől. A kommunikáció a természetes állapot.

A protestantizmus előnyben részesíti a verbális kommunikációt. Tud ugyan non-verbális kommunikációról is, de az ige egyházában a szó ma is prioritást élvez. A hit hallásból van. A média mind hangzó, mind írott formájában az egyház evangélium-közvetítő eszköze lehet. Az egyházi média éppen ezért az evangélikus értelmiség egyik legfontosabb ügye. Felelősségünk nem csupán korunk és egyházunk előtti felelősség, hanem Isten előtti felelősség. Nem írhatunk és nem közvetíthetünk akármit. Isten az abszolút tekintély; nem vagyunk autonóm emberek, nem is csupán heteronóm személyek vagyunk, hanem theonóm életet választottunk és ez Isten előtti felelősséget jelent. Ha úgy tetszik, mi Isten sáfárai, alkalmazottai vagyunk, neki tartozunk elszámolással és így szolgáljuk embertársainkat is. Az egyházi kommunikációs eszközök nem a divat szerint dolgoznak, nem a szenzációigényt szolgálják ki, különösen nem a sötét, szinte démoni erőket. Mindez nem jelenti, hogy az egyházi média nem figyeli a kontextust, vagy hogy taníthatatlan a szakmát illetően; de nem e világ „szkémájához” igazodik.

Természetes, hogy figyelembe kell venni korunk kihívásait. Ha az egyház holnapjáról nincs elképzelésünk, úgy a mában is botladozunk csupán. Minden felekezetet megkísért a múltba merengés és a jelenben topogás, jövőkép nélkül. Ez lebénít, amaz fantáziátlanná tesz; csak a fantáziadús médiának van ereje és hatása. Jézus maga figyelmeztet arra, hogy a toronyépítőnek és a hadba induló királynak józanul terveznie kell, ugyanakkor ismerni kell a határokat.

Múltat, jelent, jövőt úgy tudunk ebben a vonatkozásban összekapcsolni, hogy meggyőződésünk szerint az egyház ágendáját nem e világ határozza meg, hanem az egyház Urától kapott mandátuma; és ez minden aktualitásnál előbbre való.

Itt vagyunk tehát, értelmiségiek, mert megszólítottunk érezzük magunkat; és kérdezzük, hogy hol vannak még társaink. Az értelmiség nem lokalizálható; Magyarország nemcsak Budapest és nemcsak városokból áll. Vajon határ-e az életkor? Nem hinném; ismerek bölcs fiatalokat és üresfejű öregeket, lángoló egyetemistákat és kiégett professzorokat, akiket már semmi sem érdekel. Hol találhatunk értelmiségieket? Népi-nemzeti körökben, vagy a világpolgárok között, akiknek már természetes a globalizáció és az amerikanizáció térhódítása? Rengeteg értékünk van a társadalom minden csoportjában. Különös a mi nemzetünk, mindig másutt keressük az értékeket és észre sem vesszük azt a kincset, ami itthon van ...

Hol van a magyar értelmiség? A művészek között, akik hivatalból a kultúra művelői; vagy a szabad idejükben könyvtárba, múzeumba látogatók, kakasülön szorongók között? Keressük őket neves intézmények számontartott szakembereiként, vagy a névtelenek sokaságában? A döntéseket hozó „férfi”-testületekben, vagy a három műszakot teljesítő nők között?

Némi pátosszal így szólnék most: Testvéreim, értelmiségiek! Hol vagytok? Ne féljeteek előjönni kis lakásokból, várakból. Értelmiséginek lenni nem jelent különösebb rangot, ettől nem lesztek a társadalom vezetői, nem fogtok annyit keresni, mint mondjuk a pénzszakmában dolgozók vagy a nagyvállalkozók; de lehettek a „Szellem szabad szolgálói”, ahogyan az egykor az Eötvös Kollégium bejáratánál olvasható volt.

Merre tart a rejtőzködő magyar értelmiség?

Ha már rátaláltunk az értelmiségre, sok keresgélésünk nyomán, úgy figyeljünk az irányra, megismételve Fasang Árpád kérdését: merre is van előre? Mert előre haladunk, de mi is mindig hátra-hátra tekintgetünk, mint egykor Lót felesége. Tanulmányos történet – már megmenekültek, de a visszanező mégis elveszett. A tanítvány se nézegessen hátra, ha egyszer az ekeszarvára tette a kezét. Az *előre* a helyes irány – de merre van előre?

Az irány-meghatározásnál Jézus szavaira kell emlékeznünk: *Kövess engem!* Minden korban az a tanítvány, aki Őutána meg. Ő nem valami múlthoz kötött, maradi jelenség, akit nekünk kellene szalonképpessé tenni és aktualizálni. Jézus parancsa, a szeretet parancsa, új; egész mondanivalója, magatartása is az. Hozzá képest minden és mindenki elavult, őemberi. Ő az új, akit követni érdemes. Ha a harmincas években ezt hirdette az újreformátori teológia: *előre Lutherhez*; úgy mi ma még

bátrabban mondhatjuk: *előre Jézushoz!* Az *előre* Jézus irányában van. Nemcsak egyénileg, hanem felekezeti és ökumenikusan is jó, előremutató perspektíva ez. Jézus a mai és a holnapi etalon: hozzá lehet mérni a gondolatainkat, érzéseinket és akaratainkat. Ő mindeneket jól cselekedett, olvassuk a Szentírásban, és ma is jó irányba mutat. Nem veszünk el a részletkérdések dzsungelében, ha Ő az irány, Ő a cél, az út és az útítárs ... Merre tart ez a világ a következő évszázadban? Merre tart Európa, Magyarország, egyházunk és benne értelmiségünk? A prófétaság igénye nélkül meg kell fogalmaznunk sejtéseinket, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül.

Ez a világ egyre több emberből áll; 1999. októberében léptük át a 6. milliárdnyi emberiség bűvös létszámát. Ebből az óriási számból minden ötödik kínai és közel 60 százalék színesbőrű. Az egykori európai centrumból ebben a tekintetben is átveddött a hangsúly az Egyenlítőtől délre eső területekre, részben a Csendes-óceáni térségbe. Európa nem változtathat ezen a törvényszerű tendencián ...

Ez a nagy létszámú emberiség egyre gyorsulva nő (de nem az értelmiség száma növekszik); miközben azonos mennyiségű energiából fogyaszt és így óhatatlanul komoly problémák elé néz. A Föld kincseiből a világ lakosságának 20 százaléka számít birtokosnak és 80 százaléka kizsákmányoltnak, egyre inkább elszegényedettnek. A hatvanas években gyakran idéztük Franz Baade könyvét: csak a szelídek, a lemondani tudók öröklék a Földet. Most aktuálisabb a világhírű közgazdász mondanivalója, mint valaha. Kicsivé vált a világunk, és a „Föld-falu” nemcsak gazdasági, környezeti problémákat vet fel, hanem erkölcsi kérdéseket is, ezek létünket érintő, élet-halál problémák.

Nézzük, merre tart Európa. Itt az emberek többsége még mindig Európa-centrikusan gondolkodik, észre sem véve, hogy már jó ideje áthelyeződött a világ súlypontja és kontinensünk – „Ázsia kicsiny félszigete” – nem a világ közepe többé. Fontos ugyan európai összefüggésekben gondolkodnunk, de nem kell szükségszerűen Európa-centrikusan. Nem szabad egy földrészt sem abszolutizálni.

Európa még mindig vajúdik. A gazdag Nyugat és Észak egy helyben topog, és tíz évvel az európai kommunizmus bukása után sem tudja eldönteni, hogy mit kezdjen keleti felével. Európa lakossága nem növekszik, öznése nem enyhül, keresi a gyökereit, „keresi a lelkét”, ahogyan a franciák emlegetik. Egyre jobban szekularizálódik, missziói területté vált – hívó, elkötelezett kereszténysége 15 százalék alá esett. Gazdaságilag és sok tekintetben civilizációjában is az USA függvényévé vált. Kérdés, hogy értelmisége meg tud-e maradni európainak? Tud-e előremutatót mondani, vagy a krizeológusok jóslata teljeseedik be az alkonyról, a hanyatlásról (Spengler, Orwell, Unamuno, Toffler).

És mi lesz Magyarországgal? Országunk amputált ország, nem tudja kiheverni Trianont; mind a maga egészében, mind családjain belül állandó marakodásban él – lakosai és politikusai egymást emészti fel. A nyolcmillió létszám felé csökkenünk; egyre tágul a gazdasági olló. Nyugdíjas értelmiségünk jelentős része napi gondokkal küzd – egy küzdelmes és munkás életút után. Már vannak, akik úgy érzik, hogy a rendszerváltás áldozata; jövedelmük nem elegendő a megélhetésre. Számukra a *létszínvonal* vált kérdésessé, egyszerűen ellehetetlenülnek. Mindez akkor is igaz, ha az ország lakosságának egyharmada jó gazdasági körülmények között él, és az országról külföldön ismert kép jónak mondható.

Felvetődhet a kérdés, miért kell egy teológusnak minderről beszélnie? Válaszom: ha nem akarjuk azt, hogy teológusnak lenni azt jelentse: „az angyalok számán vitatkozni és terméketlen ággá válni a tudományok fáján” – amint egykor a marxisták csúfolódtak –, úgy figyelembe kell venni a realitásokat, vagyis azt, hol élünk, és miben áll *ma* – századfordulón, paradigmaváltások idején – Jézus követése.

A jézusi kettős kritériumról kell beszélnünk: egyrészt terveznünk kell, másfelől ismernünk határainkat. Ez a jézusi józanság komplementáris látása kettős – hosszú és rövid távra szóló – távlatban.

Hosszú távon identitásunkat megőrizve kell figyelni a *szekularizációra*, amely nemcsak érinti, de át is hajtja az egyházi emberek gondolkodásmódját, stílusát, mozgásterét és tevékenységét. Figyelni kell a *pluralizmusra*, amely – ha akarjuk, ha nem – már meglevő helyzet, és ez a szituáció nemcsak sokféleséget, de másságot is jelent. Legyünk tekintettel *kisebbségi pozíciónkra*, amelybe nemcsak beletörödni lehet; kihívásnak is értékelhető. Szükségszerű, hogy rendszeresen térvizsgét emlegetünk? Fel lehet fedezni a diaszpóra helyzet áldását is – Isten a minoritás pozíciójában is tágas térre állíthat.

Figyelni kell az ökumenikus együttműködésre; ezt a korábbinál szorosabban kell tervezni. A szűkös felekezeti keretek lehetetlenné teszik hatékonyságunkat. Ez a misszióban, morális kérdésekre adott válaszukban, társadalmi fellépésünkben éppúgy megszívélendő, mint a bibliafordítás, az alapvető teológiai ismeretek tanítása terén. Megfigyelhető, hogy az örökélet perspektívája mindmáig elhanyagolt ökumenikus tényező, pedig a jövő reménysége nem lehet közömbös. Van közös mondanivalónk a környezetvédelem, az élet tisztelete, az urbanizáció és a megbékélés kérdéskörében is. Mára minden történelmi egyház felismerte a laikusok döntő szerepét – figyelni kell erre. Az inkulturáció közös feladat; az egyháztörténelmet is csak együtt lehet újraértékelni. A népegyházi keretből mi is lassanként kinövünk – a még tetten-érhető barokkos stílus, a szóvirágok, a fellengzős beszéd mindannyiunk hibája lehet; és végül, valamennyiünknek van miből megtérnünk.

Egy spanyol katalán bencés, Luis Duch leírja vízióját a jövő egyházáról (nyolc pontját a *Mérleg* 1999/2. száma közli). Látása szerint a jövő egyháza nem lesz pater-nalista, férfiközpontú és egymás között acsargó. Ha szükséges, a polgári engedetlenség is el kell mennie, hitelesen bizonyítva, hogy nem függ az államtól vagy kormánytól. Bölcsnek kell lennie, a Szentírás praktikus bölcsessége értelmében – használható tanácsokat kell nyújtania. A jövő egyháza a béke feltétlen híve, elveti az „igazságos” háború minden elavult indokát. A jelenleginél misztikusabb, ezzel haladja meg az agyonintellektualizált nyugati teológia kísértéseit. A jövő egyházának befogadónak kell lennie, élő reménységben szolgálva. A közéletben részt kell vennie, nem vonulhat ki a társadalomból.

A hosszú távlat után figyeljünk a közeljövőre, a küszöbön álló jelenségekre. Korszakos jelentőségű az 1999-es augsburgi Közös Nyilatkozat; ennek elfogadása és megismertetése fontos feladatunk. Hasonló jelentőségű a római katolikus európai püspöki szinódus is. Mindez csak folyamatos – külső és belső – dialógus keretei között képzelhető el. Különösen figyelni kell a felekezeti határokat átszelő jelenségekre: ide tartoznak a mindenkit érintő társadalmi feszültségek, a gombamód szaporodó bejegyzett „egyházak”, az egyház nélküli keresztények sokasodása (akik Jézusra igent, az egyházra nemet mondanak); a magánüggyé degradált kereszténység széleskörű elfogadása ... a sort még hosszan folytathatnánk.

Mindezekben nemcsak problémát lát az egyház, hanem bűnöket és szabadulási lehetőséget is. Komolyan kell vennünk azt a zűrzavart, amiben úttalan embertársaink élnek, de nem magunkra mutogatva, hanem Urunkra, aki valóban Úr mai ügyeink felett is. Segítő hozzáállásra van szükség – fiataljaink főleg gyakorlati útmutatásra várnak. Bonhoefferrel együtt valljuk: Isten nem teljesíti minden vágyunkat, de megtartja minden ígétét. Ha Ő hiányzik, mindig hiányérzetünk lesz.

Összefoglalás

Tudatában vagyok, hogy ebben a zsúfoltnak tűnő helyzetképben nem tudtam érinteni fontos, sőt alapvető részletkérdéseket. Nem foglalkoztam az ész új megközelítési lehetőségével (*Fides et ratio*-enciklika); beszélni kellett volna a szegénység világméretű problémájáról; ide tartozott volna az informatika kérdésköre (információ-robbanás, információs társadalom). Fontos részletkérdésnek érzem a kultúra és az evangélium területét. Csupán a fő utat akartam megmutatni, az alapproblémát körbejárni: van-e értelmiség és benne evangélikus értelmiség; azt kutattam, hol van és hol rejtőzik; végül gondolatébresztő, provokáló céllal kérdeztem: merre tart és merre tartson értelmiségünk? A 20. század természeti és történelmi katasztrófás pokol burtait megjárva és félve a 21. század lehetséges vulkánjaitól, talán Dantével szeretnénk felkiáltani: „ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”. De mi mégsem hagyhatunk fel minden reménnyel, hiszen az élő reménység embereiként vagyunk keresztények és születhetünk újjá. Mi nemcsak a miltoni elveszett paradicsomról tudunk, hanem a már vakon írt, de jó belső látással fogalmazott visszanyert paradicsomról is. Ezért nem vagyunk sem a múlt foglyai, sem a jövőé. Mi a jelenlevő Krisztus foglyaiként nézünk a jövőbe. A *praesentia realis* nemcsak az úrvacsora tanításával kapcsolatos hitelemünk. A jelenlevő Krisztus foglyai, ha tetszik, bolondjai vagyunk, még élesebben fogalmazva bohócai, udvari bolondjai. Szeretném, ha jól értenénk ezt. Nietzsche írta, hogy semmiképpen sem akar már szent lenni, mert számra ez a kategória „Isten halála után” üres. Irtózik ettől a meghatározástól, inkább bohóc akar lenni, aki nemcsak szórakoztat, hanem el is gondolkoztat. Nálunk az evangélikus Karinthy Frigyes vállalt hasonló szerepet. Én ezt a két kategóriát – Isten szentje, illetve bohóca – nem tartom összebékíthetetlen fogalmaknak. Szent bohócok lehetünk, akik Kierkegaard-ral szólva időnként beszaladunk a városba, és kiáltunk: Tűz van! Akkor is így teszünk, ha bolondnak tartanak, nem hisznek nekünk. Valljuk, hogy a tűzben ott van Valaki, aki nem ég el – a mózesi csipkebokorban bemutatkozó „Vagyok, aki Vagyok” (Martin Buber hitelesebb fordításában: „Vagyok, aki itt Vagyok”). Világégés múltban és jövőben? Akihez mi tartozunk, nem ég el, nem hamvad el, tegnap és ma mindörökké ugyanaz – de ez nem statikuságának kritériuma, hanem cselekvésének megvallása. Ő a *deus in actu*. Ő marad, ugyanaz marad, és mi hozzá tartozunk. Ez a mi egyedül reális reménységünk, bátor hitünk. Ma már nem elég a hitet így fogalmazni: *Ich glaube ... I believe so ...*, mert ez csak vélekedést jelent. Ma már a *Mut* kell és a *courage*, *Mut zum Leben*, *Mut zum Sein*, *Mut zur Hoffnung*; – *courage to be*, *courage to hope*. A mi hitünknek reménységnek is kell lennie, írta az apostol csaknem kétezer évvel ezelőtt, és így ébresztett: reménységre hívatatok! Pedig micsoda zűrzavart, rendetlenséget, külső-belső harcot és nehéz sorsot ismert! – Mégis a reménység embere mert lenni a Krisztusban. Nem szégyenült meg, mert nem helyzetének vagy a Római Birodalomnak volt a foglya, hanem a Krisztus foglya, sokak szemében bolondja, par excellence keresztény értelmiségi. Hosszú sort nyitott meg: Luther és Melancthon, Bach és Dosztojevszkij, Pascal és Kierkegaard, Schweitzer és Weizsäcker, Söderblom és Hammarskjöld, Hamvas Béla és Ravasz László ... folytathatnám a sort.

Déry Tibor írta: a modern regény nem fejeződik be ponttal; felkiáltójellel sem, hanem kérdőjellel. Olvasóira bizza a visszhangot, a válaszadást. Ez a mostani kísérlet hasonló ehhez – kérdezzük tehát együtt: merre tart ma az evangélikus értelmiség Magyarországon?

CSEPREGI BÉLA

Evangelizáció és értelmiség egyházunkban

– Vázlat és emlékezés –

Fiatalkoromban – a harmincas években – a gyülekezetek egészének lelki megelevenítése mind sürgetőbb feladattá vált. A különböző egyesületi, kisközösségi csoportok – a korábbi, viszonylagos elkülönüléssel szemben – most mindinkább az egyház-közösség népéhez fordultak. Úgy ítélték meg, hogy ők Jézus mentő szeretetének eszközei a magyar evangélikus közösség számára. 1931. szeptember 30-án megalakult az Evangélikusok Ima- és Szolgálat-mozgalmának Baráti Köre. Alapítólevelét id. Gáncs Aladár foglalta írásba „... elkötelezve érzik magukat arra, hogy hitük, szeretetük, szolgálatuk felajánlásával munkálják az *egész egyház ébredése* ügyét ...”

A baráti kör tagjainak száma – egy év leforgása alatt – hatról harmincnolcra emelkedett. Havonkénti összejövetelüket bibliai vezérfonal alapján tartották. Más szolgálati ágak is működtek: ifjúsági munka, népfőiskola, fogházmisszió, iszákosmentés, külmiszió, sajtóügy, külkapcsolatok. Az egyes ágazatok élén külön felelős állt. 1932-ben Sárszentlőrincen hitébresztő konferenciát szerveztek, amelynek igen jó hatása volt. Kardoskút (1933), Apostag (1934), Domony (1935), Dunaalmás (1936) és Gyenesdiás (1937) adott szállást a következő konferenciáknak.

A gyenesdiási alkalom azért vált fontossá, mert itt határozták el végleg, hogy az egyes gyülekezetekben hitébresztő sorozatokat, evangelizációkat rendeznek. Tokajban id. Harmati Béla, Ósagárdon Túrmezei Sándor, Nagytarcsán Sréter Ferenc volt az evangelizáló lelkész. Az ő munkájuk valójában egy nagyszabású kísérlet kezdete volt.

A gyülekezeti evangelizáció azokat is el akarta érni, akik az egyház peremén élnek, másrészt meg akarta győzni a hallgatóságot az egész héten át tartó igehallgatás fontosságáról. Erőtelmes, megragadó prédikációra volt szükség. Ezért is terjedt el országosan a lelkészek csereszolgálata: hiszen egy másik gyülekezetben ők is új emberként állhatnak elő – legalább néhány napra. Mivel a lélektani szempontot figyelembe kellett venniük, önként adódott a kérdés: egy, azaz egyetlen igehirdető elérheti-e a különböző emberekből álló gyülekezet egészét? A szándékot semmiképpen sem adhatták föl. Urbán Ernő szemrehányásából a buzdítást, a felszólítást kellett meghallaniuk: „Nem szorongat bennünket Krisztus mentő szeretete, hogy odamenjünk az elveszettekhez. Hiányzik a bátorságunk és merészségünk, hogy mint a diadalmas Krisztus seregének tagjai megtámadjuk a sötétben tántorgó világot és meghódítsuk az önmagunkkal eltelt, saját eszményeiket bálványozó vagy kiábrándult, elfásult, csalódott hallgatókat ... Megelégszünk olyanokkal, akik családi hagyományok, megszentelt szokásnak tartják, hogy evangélikusok, templomos keresztények, de nem hallgatói az *élő igének* és nincs élő összeköttetésük az ige és imádkozás által Istennel, akik nem bizonyosak bűneik bocsánata felől és nem tartják életüket hálaáldozatnak, teljesen másoknak való szolgálatnak.” (Urbán Ernő: *Az evangelizáció kérdéseiről*. Győr, 1941. 14. l.)

A gyülekezeti evangelizáció eredeti szándéka szerint osztatlan, közös alkalom volt. „A Lélek ott fú, ahol akar”: tehát a gondolkodásban és a műveltségben meglévő különbség nem lehet döntő szempont. A tapasztalat azonban megmutatta, hogy

a gyülekezet sajátos vonásait, egyes alkotórészeit érdemes külön is számításba venni. Ezen a ponton jelentkezett az értelmiség evangelizációjának kérdésköre. Egy kiskőrösi hitébresztő program ma is megvan nálam. Ifjúsági, férfi, női és értelmiségi alkalmat jelez; vagyis a természetes megosztódás mellett a képzettség, a műveltség is önálló szemponttá vált. Nyilvánvaló, hogy a gyülekezet lelkészeit a célszerűség vezette, amikor a külön alkalmat elfogadták. Be kellett vallaniuk, hogy vannak olyan – bizonyos értelemben megosztó – tényezők, amelyeknek szerepük van az Ige megértése és befogadása szempontjából. A műveltségi szint, a foglalkozás (szellemi vagy fizikai munka) befolyásolja lelki életünket, így a keresztyénységünket is. A hivattott prédikátornak pedig meg kell találnia azt a hangot, érvelést, amely a gyülekezeti tagokat, csoportokat különbözőségükben is megragadja. A feladat – emberileg szólva – talán lehetetlen, de a Szentlélek segítése, a Lélek általi vezetés váratlan és kiszámíthatatlan eredményre – csodára – képes. Egyfelől tehát megnyugtató, hogy az igehirdető csupán eszköz, másfelől azonban komolyan kell vennie Pál üzenetét: „Mindenkinek mindene lettem.”

Értelmiségiek evangelizálása mindig nehéz feladat volt, talán nem is a szakképzettség, hanem egy más, autonóm világnézet megjelenése miatt. Isten üzenete azonban mindenkire szól, hiszen az értelmiség is kegyelemre szorult bűnösökből áll. Meggyőzően mutatja az Ige hatalmát, hogy az evangelizációs nyári konferenciákon nagy számban jelent meg az értelmiség, s gyakran egész életére kiható ajándékkal távozott.

Az 1940-es évek elején már kifejezetten a férfiintelligencia számára is szerveztek hitébresztő-, hitmélyítő alkalmakat. (Nem szabad elfeledni, hogy ebben az időben az értelmiségi nők szerepe viszonylag csekély volt még.) Az Országos Luther Szövetség 1941 és 1942 nagyhatéban Máriabesnyőn rendezett konferenciát. Neves előadók, igehirdetők szolgáltak; az elhangzottakat kötetben is megjelentették (1941-ben *Vagy-vagy*, 1942-ben *Isten ismerete* címen).

Talán itt kell megemlékezni arról a két jogászról – Molnár Gyula és Kneffel József –, akik már kezdettől fogva bekapcsolódtak az evangelizációs mozgalomba; úgyszólván elsőnek írták alá a baráti kör alapítólevelét. Tanítók, tanárok, orvosok, katonatisztek, műszaki értelmiségiek, közigazgatási vezetők, közgazdászok csatlakoztak hozzájuk. A lelkészek egyre több értékes segítőtársra találtak akár a gyülekezeti munkában, akár a konferenciákon. Ki kell mondani, hogy az *evangelizáció utómunkájának terhére – a megtartást – jelentős részben a hívó értelmiség vállalta*. A lelkész szolgálatába nem fér bele minden – most önkéntes munkavállalók helyettesítették bibliakörök, imaközösségek, ifjúsági csoportok vezetésében, konferenciák szervezésében, előadások tartásában, gyülekezeti és közegyházi tisztségek ellátásában. Neveket nem akarok most felsorolni, mert sokkal több hívünkről van szó, mint ahányra emlékszem.

Az értelmiség számára is nagyjelentőségűek voltak a népfőiskolák. Önkéntes előadók tanították a legkülönbözőbb ismereteket, tudományokat, tennivalókat. Anyagi ellenszolgáltatás nélkül, sőt anyagi áldozatot hozva, sűrű vidéki utakat vállalva adták tudásukat, gyakorlatukat, tapasztalataik kincseit falusi fiatalok gazdagítására. Közben az előadók maguk is átélhették, hogyan működik Isten szeretete: ad, hogy adhassunk, gazdagít, hogy gazdagíthassunk.

Talán nem lesz hiábavaló néhány idézet – az én szavaimnál sokkal jobban életre kelti a konferenciák üzenetét. Másrészt emlékezünk is velük – arra a három igehirdetőre, akik az evangelizációnak, azon belül az értelmiségi evangelizációnak valóban korszakos munkásai voltak.

Túróczy Zoltán: „Miért van itt az Isten, és miért hívott minket ide? Az evangelizációnak nincs semmi nyilván meg nem mondott hátsó célja. Nem az egyház akar toborzó munkát végezni itt világi emberek között az elkövetkezendő nehéz időkre.

Ebben sem volna ugyan semmi szégyellni való, de nem az a cél. Semmi önző számítás nincs a szívünkben. *Teljes önzetlenséggel szolgálni akarunk csupán, mégpedig azoknak, akik idejöttek.* Hogy azután a szolgálat áldása visszahull a szolgáló egyházra, az csak melléktermék, mellyel Isten kegyelme mindenütt megáldja az önzetlen szolgálatot.” (Vagy-vagy 5. l.) – „*A magyar intelligens ember szeret vitatkozni, a magyar protestáns intelligens ember még jobban szeret vitatkozni .. Az Írás szerint a hitrejutás útja nem a vitatkozás ... Nem pallérozott elmék érveinek és ellenérveinek párbajpengésében születik a hit. A hit mindig döntés. Az emberek nem azért nem hisznek, mert nem tudnak hinni, hanem azért, mert nem akarnak. Értelmi kifogásokat keresnek, hogy kibújjanak az Isten mellett való döntés kötelezettsége alól.*” (Vagy-vagy 7, 9. l.)

Dr. Mány Zoltán: „A törvényt azért adatott, hogy a kegyelmet keressük. A kegyelem azért adatott, hogy a törvényt betöltsék – mondja Luther. És Krisztus betöltötte a törvényt. Ezzel megölte a törvényt átkát és így megfizette a bért miérettünk, törvény alatt élő, a törvény által halálra ítélt emberekért ... Vajon lesznek-e a magyar közösségben olyan emberek, akik tudják, hogy az ezer sebből vérző magyar társadalmat ki tudja gyógyítani, hogy érdekében hol kell szót emelni, mit kell mondani? *És lesznek-e olyanok, akik népüket odaimádkozzák, odaviszik ahhoz az Istenhez, akitől ők maguk a maguk számára kegyelmet, békességet és szabadságot kapnak...* Mi tudjuk, hogy kell lenni egy másik társadalmi formának, amely azért emberhez méltóbb, mert sokkal több visszatükröződik benne a teremtető, a törvényhozó és a megváltó Isten szeretetéből.” (*Isten ismerete*, 86-87. l.)

Sréter Ferenc: „Tövis vagyok, szíveket sebző tövis. Nem kell szándékosan sebezni. Sebez a tövis anélkül is ... Évszázadok múltak. A tövis egyre csak sebzett. Római katonák gúnyolódtak egy halálraítélten. A fal mellett csipkebokor zöldellt. Tövises koronát fontak belőle s a homlokába szorították. Aztán a ruháján is megosztották. A kereszten már semmije sem volt. Semmi ékessége. Csak a töviskorona a homlokán. Egy vércsepp alágördült s az elszáradt tövis kiszáradt és virágbaborult. Királyom – suttogta – én vagyok a koronád! – Valóban tövisrózsa most szőlőt termettél! – mondta halkán egy hang. Szőlő volt a szent vér. Ahova hull, már nem sebez a tövis.” (*Isten ismerete*, 145., 146., 147. l.)

FRENKL RÓBERT

Egy ballagás emléke

Régóta él bennem a vágy, hogy egykori iskolámmal kapcsolatos egyik legmélyebb és legmeghatározóbb emlékemet nyilvánosságra hozzam.

Az 1952. május 9-én elhangzott ballagási beszédről van szó, melyet akkor a Budapesti Evangélikus Gimnáziumban mondtam el, a búcsúzó IV/a és IV/b osztály nevében. A tanárok részéről Gyapay Gábor a IV/a osztályfőnöke szólt, a diákokat én, mint b-s képviseltem.

Ha más lett volna a szereposztás, akkor Vitális Dezső beszélt volna az a-ból – fájdalmasan fiatalon eltávozott barátom –, aki a Deák-téri ifjúsági közösségnek is tagja volt. Így hát ő lektorálta beszédemet. Már ekkor megindult a vita – legalábbis akkor köztünk –, hogy nem túlzás-e – 1952-t írunk, talán ez volt a diktatúra legkevényebb éve – a szovjetek kapcsán, bármilyen összefüggésben felszabadításról beszélni. Azután megállapítottuk, hogy az erre utaló mondat önmagában igaz, a mi életünk összefüggésében igaz, így hát maradjon.

Örültem, hogy rossz idő volt, így nem az udvaron, hanem a Díszteremben került sor az ünnepségre. Zsúfolásig megtelt. Akkor – bár a szívünk tele volt félelemmel – reméltük, hogy megmarad az iskola evangélikus gimnáziumnak. Júniusban az évzárón már tudtuk, hogy nincs remény.

Igen nagy sikere volt a beszédnek. A szomszéd teremben teológusoknak volt órája, ők is leálltak és miránk figyeltek. Akkor is úgy véltem, talán közrejátszott az empátiás fogadtatásban, hogy akkortájt voltak a legszörnyűbbek a hivatalos beszédek, a bikkfanyelv és a kötelező, egyes személyeknek kijáró vastaps. Ez a beszéd, a szülőknek, nagyszülőknek és a tanároknak, már csak hangjával is, egy másik világról, másik kultúráról üzent. Akkor nagyon távolinak tűnt.

Nem a nosztalgia okán gondoltam a közlésre, bár ez sem lebecsülendő. Az izgat, hogy ma, amikor annyi vita zajlik az újraindult, immár ismét évtizedes közelmúlttal rendelkező Fásor körül, felfedezhető-e az egykori beszédben a fásori szellem és vannak-e mai, illetve máig szóló, ható tanulságok.

Ballagási búcsúbeszéd

1952. május 9.

1945. március 12-én kis csoport sápadt, beesett arcú, 10 év körüli fiú gyülekezett a Damjanich utca 18/b. számú ház kapualjában. Az ország nyugati részében akkor még dörögtek az ágyúk. A fiúk nemrég bújtak ki a pincékből és még szinte pislogtak a napvilágon. Évnyitóra jöttek. Bizony a téli hónapok életviharában alaposan megfogyatkozott azoknak a száma, akiknek 44 őszén kellett elkezdniük a középiskolai tanulmányok végét. – Aki akkor a romos városban ezt az ijedt kis csapatot látta, nehezen ismerné fel most az itt felsorakozott osztályok tagjai közt azokat, akik akkor azon a kora tavaszi napon először indultak el a középiskolába, egészen más időpontban és körülmények között, mint azt gondolták volna.

Nem hatáskereső bevezetésként emlékeztem vissza a rég elmúlt dolgokra, hanem csupán azért, hogy mielőtt most röviden mérlegre helyezzük az elmúlt 8 esztendőt,

egyrészt lássuk meg, hogy már az indulástól kezdve bizonyos rendkívüli körülmények sokszor döntően determinálták az osztály életének az alakulását, – így például már a háború befejeztével is talán a mi generációnknak volt a legnehezebb, hiszen egy közösségből, az elemi iskolából már kikerültünk, de a középiskolába, új közösségünkbe még nem kerülünk be; vagy például mi a 45-ös rövid évvel még felzárkóztunk a 8 osztályos középiskolához, de az utánunk jövők már a 8 osztályos általános iskolát végezték és a 4 osztályos középiskolába jöttek. Így tulajdonképpen mi kerülünk a régi és az új közti határmegyére és ez nem mindig volt előnyös számunkra, – másrészt azért vettem egy pillantást a múltba, mert szeretném elmondani, hogy a mi generációnk sohasem fogja elfelejteni – bár tudjuk –, hogy ez igen csekély hála –, hogy elmúlt 8 évi munkánk lehetőségét alapvetően a Magyarország felszabadításáért vérüket ontó, sok tízezer szovjet katona áldozatának köszönhetjük.

Három irányba fordul tekintetünk akkor, amikor most rövid számvetést végzünk.

Az első irányba elindulva találkozunk az elmúlt 8 év emlékeivel, történetével. Ebbe az irányba tekintve, őszinte öröm fogja el a szívünket. Örülünk, mert az elmúlt évek útján igazi élményekkel találkoztunk, voltak élményeink. – Még ha egy osztály élménykereső szándék nélkül jár is el az iskolába, évek során át szükségszerűen adódnak élményei. Mi viszont tudtuk, hogy az ifjúság az élménygyűjtés ideje és ezért igyekeztünk az órák természetes izgalma, az iskolai élet élményei mellett igazi élményeket találni a természetben, táborokban, kirándulásokon, kerestük a szépet és értékeset az élet minden területén: zenében, irodalomban, akiknek az elsődleges érdeklődési köre kialakult, tudományokban, sportban és másutt. Megpróbáltuk kihasználni a lehetőségeket. – De örültünk azért is, mert barátokat találtunk egymásban. Az első 4 osztályban, a mindennapi érintkezésben, a még szinte gátlás nélküli őszinteségekben megismertük egymást és amikor 14-15 éves korunkra határozottabb igényünk támadt mélyebb barátságra, meghittebb társaságra, akkor nem lazult meg kapcsolatunk egymással, hanem éppen ellenkezőleg, egymásban baráti körünket is megtalálhattuk. – De örülünk azért is – és ez talán furcsának hangzik – mert a szép élmények és értékesen alakuló barátságok mellett, sokszor hevesen fájó kudarcok is tarkították utunkat. Ezek a kudarcok jó iskolát jelentettek számunkra. Megóvtak az elbizakodottságtól. És bővebb magyarázat helyett szeretném idézni az elmúlt 50 év egyik nagy írójának egyetlen mondatát. „De minden árnyék végsőben mégis csak a fény gyermeke, s csak, aki világosságot és sötétséget, háborút és békét, fejlődést és süllyedést élt meg, – az élt igazán.”

De induljunk el a második irányba is. Ebben az irányban találkozunk tanárainkkal. Mély hála és köszönet fogja itt el a szívünket. Tudom, hogy ez igen szokványosan hangzik, ezért szeretném elmondani, hogy mi adja a mélységét őszinte köszönetünknek. Kielezve a kérdést, a diákok nagy része vagy félistent, vagy a másik végletben ellenséget, vagy esetleg csak közömbös lényeket látnak tanárainkban. Nos, mi egyszerűen csak embereket látunk bennük. Embereket, akiknek vannak érzéseik és indulataik, embereket, akik tévedhetnek is. És azt gondoltuk, hogy éppen akkor lenne hamis a köszönetünk, ha a mai nap rózsaszínű fátylán, vagy az idő mindent szépítő csalóka szemüvegén keresztül néznénk vissza és nem vallanánk be, hogy bizony voltak esetek, amikor keserű szívvel kellett a földi igazságtalanságokról elmélkednünk, de épp azért tudunk köszönetet mondani őszinte szívvel mindazért, ami az elmúlt években tanáraink által gazdagította az életünket, mert egy tény mindig világosan kirajzolódott előttünk: alakulhattak akárhogyan a dolgok, születhettek igazságos vagy igazságtalan döntések, láthattuk, hogy tanárainkat minden esetben jószándék, tiszta jóakarattal vezette. És elsősorban, mint legdrágább kincsért ezért a jóakarattért mondunk köszönetet. – Hadd mondjunk itt még csak annyit, hogy ha nem is látszott mindig, minket nem vezetett soha, – csinálhattunk szellemes tréfát, vagy túl erős kamaszos csíny, tehattunk kedélyes megjegyzéseket, vagy faragatlan közbeszólásokat, – rosszindulat, vagy rossz szándék. Azt kérjük tanárainktól, hogy lássák meg ismét a mi életünk kialakulásából, amit már sokszor tapasztalhattak, hogy nem hiábavaló, idézőjelben mondom, „pazarolni” a szeretetet, megértést, a jóindulatot a diákságra. Ha a mában sokszor ellenkező hatás lát-

szik is, szinte egészen bizonyos, hogy előbb-utóbb mindenkinek az életében meglesznek a gyümölcsei. Az is lehet, hogy a középiskolában még nem fog megmutatkozni a jó hatás, de a jóindulatú megértés tapasztalása szinte minden más, tanult dolognál inkább segíti az embert egyénisége helyes kialakításában. – Külön monddunk köszönetet igazgató urunknak, aki elfoglaltsága mellett mindig szakított időt kérdéseinkkel való foglalkozásra.

És végül a harmadik irány, ha elindulva találkozunk itt maradó diáktársainkkal. Komoly felelősségérzet és segítőkészség fogja el itt szívünket.

Három jó tanácsban szeretnénk összesűríteni az itt maradók számára mindazokat a tapasztalatokat, a már elhangzott dolgokkal együtt, amelyek az elmúlt 8 év eredményeképp, mint legértékesebbek szűrődtek le számunkra. – Az első az, hogy ne legyetek semmilyen vonatkozásban sem egyoldalúak: és ismerjétek meg önmagatokat. Használjátok fel a középiskola éveit arra, hogy minél általánosabb, minél szelesebb körű műveltséget szerezzetek. Érdeklődjétek az élet minden területe iránt, figyeljétek meg, mihez van kedvetek és tehetségetek, és így vegyetek majd ezután határozott irányt, széles és biztos alapokon. Előítélet nélkül foglalkozzatok a szellemi élet minden területével, nem feledve a már idézett nagy író egy másik mondatát: „Csak, aki korán tanulta meg, hogy lelkét messze kifeszítse tudja majd később magába fogadni az egész világot.” – Másik jó tanácsunk, hogy igyekezzetek kihasználni azokat az értékeket, melyek egy osztály közösségi életében rejlenek. Nehezebb a dolgokat, mint nekünk volt. Hiszen már sokszor megvan a társaságotok, amikor az iskolába jöttök stb. De pusztán a nehézségekért kár lenne veszni hagyni az egymással való viszonyotokban rejlő értékeket, mert ne feledjétek, hogy az emberekkel való helyes viszonyban vannak elrejtve azok az értékek, melyek hivatottak életünket tartalmassá, színessé, megelégedetté tenni. – Harmadik jó tanácsunk pedig csak egy halk kérdés: még a legfiatalabbak is legalább háromszázszor áthaladtak már az előcsarnokon: vajon hányan olvasták el ott azt az ígét, hogy „az Úrnak félelme feje a bölcsességnek”. Hányan gondolkoztak el azon, hogy milyen jelentősége van a mai és a jövő életetek szempontjából annak a ténynek, hogy ti evangélikus gimnáziumba jártok. Gimnáziumba, mely azzal az igénnyel lép fel, hogy titeket bölcsességre tanítson, és amelynek falára arany betűkkel van felírva: „Az Úrnak félelme, feje a bölcsességnek.” Összefoglalva: ne felejtsetek, hogy az ifjúságnak a középiskolában töltött évei talán a legalkalmasabb önmagatok megismerésére, életirányotok meghatározására, emellett az emberekkel való helyes viszonyotok kialakítására és végül az ember legnagyobb egzisztenciális kérdésének, az Istennel való viszonya kérdésének a rendezésére.

Búcsúzunk. És bár tudjuk, hogy utunk felfelé visz és ez a mai nap is csak egy olyan pihenő, melyről egy már megtett útszakaszra visszatekinthetünk, mégis ebben a búcsúban is benne rezeg minden elválás természetes emberi fájdalma. Ezt a hangulatot is drága emlékként visszük magunkkal tovább.

Sohasem voltunk sem a nagy ígéretek, sem a nagy kérések emberei. Most is csak azt ígérjük, hogy igyekezni fogunk mindent megtenni azért, hogy az itt megismert szellemben, az itt elsajátított tudás alapján, mindig becsülettel megálljuk a helyünket és csak azt kérjük, hogy ha néha-néha valakinek eszébe jutunk, gondoljon ránk azzal a szeretettel, amellyel mi fogunk visszaemlékezni minden időben az itt megismert tanárookra és diákokra, az itt eltöltött hihetetlenül hasznos és boldog évekre.”

A beszéd előtt feltett kérdésekre immár mindenki maga válaszolhat. Számomra ma is csoda, a rendszerváltozást megelőző, előrejelző csoda a Fasor újraindulása. Hiszem, hogy minden gond ellenére a jövőben is igaz értékeket fog teremteni.

JANCSÓ KÁLMÁNNÉ

Gondolatok és emlékek a győri evangélikus iskoláztatás múltjáról és jelenéről

Az intézmény indításának előzményei

Most, amikor e sorokat írom, már kissé távolról szemlélem a győri evangélikus iskola életét, hiszen harmincnyolc munkás esztendő után 1999. nyarán nyugdíjba mentem. A következőkben az utolsó nyolc év történéseire emlékezem, ez volt az az időszak, amely szorosan összefonódott az intézmény megszervezésével és újraindításával, a nagy építkezéssel.

Egy nehezebb időszakban férjemtől kaptam azt az ígét, melyben Dávid király fiát, Salamont bízta: „Légy bátor és erős, és kezdj hozzá, semmit ne félj és ne rettegj; mert az Úr Isten, az én Istenem veled leszen, téged el nem hagy, tőled el nem távozik.” I. Krón. 28.20 (Károli fordítás) Ez az ige, a benne lévő ígétet segített utamon, hogy emberileg lehetetlennek tűnő feladatok elvégzésére vállalkozzam, és azt véghez is vigyem.

Az újraindulás óta eltelt kilenc-tíz esztendő történelmi léptékekkel mérve nagyon kevés idő, országunk, egyházunk, gyülekezetünk és éledő, induló és gyorsan fejlődő intézményünk számára mégis sorsfordító és meghatározó volt ez az időszak.

Néhány hónapja alkalmam volt olvasni Kovács Géza nyugalmazott győri lelkész egyháztörténelmi munkáját, mely a győri gyülekezet és iskola történetét dolgozza fel a 16. század közepétől az 1782. évi türelmi rendelet megjelenéséig, illetve az Öregtemplom szenteléséig. Ebből a kiváló munkából kitűnt, hogy a reformáció magyarországi elterjedése óta a győri gyülekezet és iskola története szervesen összefonódott. A történelem viharai közepette, az ellenreformáció évtizedei alatt több esetben próbálták rendeletekkel, hatalmi szóval lehetetlenné tenni a győri gyülekezet és iskolája életét, amely ennek ellenére minden esetben – sokszor hosszú évtizedek után – újra éledt, és szinte hihetetlen gyorsasággal regenerálódott.

Az egyházakat és intézményeiket kétségkívül az elmúlt évtizedekben sújtotta leginkább a szétszóródás és lassú kipusztulás veszélye. Az egyház munkáját háttérbe szorították és kínosan ellenőrizték, iskoláinkat elvették s nem is reméltük, hogy ez valaha még másképp lesz.

Emberi értelemmel fel sem fogható az a hirtelen jött történelmi pillanat, mely egyik napról a másikra megváltoztatta ezt a helyzetet. Az évtizedekig tartó hallgatás után a szabadság váratlanul és készületlenül érte az egyházakat és a gyülekezeteket. Az egyházi ingatlanok visszaadásának lehetőségére azonnal megmozdult a győri gyülekezet is. Az Öregtemplomot körülölelő épületegyüttes egyik részében, az 1936-ban épült fiúiskolában az államosítás óta egy híres ének-zenei általános iskola működött. Ezt az épületet, és a mellette álló volt püspöki palotát iskola céljára kérték vissza.

1990 késő őszén kért fel a gyülekezet elnöksége, hogy segítsek megtervezni az iskolát. Én akkor egy győri ének-zenei általános iskola igazgatója voltam, volt elég tapasztalatom az iskolák szakmai, vezetői munkájáról. Nagy örömmel és lelkesedéssel kezdtem hozzá a tervezéshez. Akkor még nem is sejtettem, hogy a megvalósítás

is az én feladatom lesz. Körülbelül egy év múlva döntöttem úgy, hogy elvállalom az intézmény vezetését. Életem egyik legnagyobb ajándékának tartom, hogy megérhettem, és aktív részese lehettem a győri evangélikus iskola újraindulásának.

A helyi adottságokat számba véve (az épületegyüttes lehetőségei, a város, a gyülekezet lélekszáma, a várható gyermeklétszám) alakult ki az az iskolafejlesztési elképzelés, ami – az eredményeket ismerve – jónak, megalapozottnak bizonyult.

Persze akkor még csak hipotéziseink voltak a lelkesedés és a tenniakarás mellett. Győrben több mint négy évtizede megszűnt az egyházi iskola, sem fenntartói, sem pedagógiai tapasztalataink nem voltak.

Mindenképpen építeni kívántunk az evangélikus nevelés és a győri iskoláztatás hagyományaira, de az is világos volt, hogy nosztalgiából az ezred végén nem lehet iskolát alapítani.

A lehetőségeket kihasználva terveztük meg azt az intézményrendszert, amelyik az óvodától az érettségiig – egy intézményen belül, de helyileg elkülönítve – egy nagy ívű oktatási-nevelési egységet alkotva biztosítja a keresztyén értékrendű nevelés folyamatát. Ennek az elképzelésnek adott formát az óvoda és általános iskola beindítása, és régóta dédelgetett álmoként majdan a gimnázium kialakítása is. Akkor egyikünk sem gondolta, hogy olyan rohamos lesz a fejlődés, hogy a gimnázium beindítása már 1994-ben elkezdődhet.

A megvalósulás

Első lépésként 1991 őszén egy csoportban, néhány kisgyermekkel, megkezdte működését az *evangélikus óvoda*. Folyamatos fejlődés eredményeként működésének kilencedik évében három csoportban a 86 kisgyermeket vettünk fel, a létszám elérte a maximumot. Ebben a gyerekszegény világban óvodánkban és iskolánkban is jellemző a túljelentkezés. A létszám a helyhiány miatt az óvodában nem emelhető.

A *nyolcosztályos általános iskola* 1992 szeptemberében indult, miután az egyházközség visszakapta az iskola épületét. A Bartók iskolát kiköltöztették, így teljesen tisztán lehetett szervezni az iskolát. Izgalmas időszak volt, már kiírtuk a tanári pályázatokat és még nem tudtuk, lesz-e egyáltalán gyerek. Fejest ugrottunk az üres medencébe, de Isten akaratából megtelt a medence: jelentkezett elég lelkes tanár és 156 gyerek. Ma 311 általános iskolás és 150 gimnazista tanul iskolánkban, 18 tanulócsoportban.

Az általános iskola első tagozatán (1-4. osztály) párhuzamos osztályok működnek, az általános iskola felső tagozata (5-8. osztály) egy-egy osztállyal megy tovább.

A nyolc tantermes épület már a második évben kicsinek bizonyult, szükségmegoldásokat kellett keresnünk a tanulócsoportok elhelyezésére. A Konvent minden használható helyiségét megrohmoztuk. Gyermekzsivajtól lett hangos az ódon templom udvara, de hétfőnként és nagy ünnepeken rég nem látott az Öregtemplom ennyi gyereket, szülőt.

Az intézmény fejlesztését az tette lehetővé, hogy az egyházközség 1994-95-ben visszakapta kiürített állapotban a Rát Mátyás tér 1. szám alatti, háromszintes épületet, a régi püspöki palotát. Egyik tűzfalával egybeépült az iskolával, így össze lehetett nyitni, és át lehetett alakítani iskolai célokra.

Megint jelentkezett az üres medence szindróma. A tervezés során – melyben már helyet kapott a nyolcosztályos gimnázium is – még nem tudtuk igazán, miből tudjuk megvalósítani az építkezést. Végül 1995-ben az Országos Egyház támogatásával megkezdődhetett az átalakítás. Négy ütemben 1998 késő őszeré készült el az egyedi és minden igényt kielégítő épületegyüttes. Ennek az építkezésnek is külön legendái vannak. Legfőbb gondunk az volt, hogy a gyerekekkel együtt éltük át – baleset

nélkül – négy tanéven keresztül a bontás-építés minden nehézségét. Azért ennek több haszna is volt az örömon kívül: a gyerekek megtanulták becsülni értékeinket, együtt örültünk minden új teremnek, berendezésnek.

Az új épületet 1999. augusztus 28-án, a gyülekezet és az iskola örömnepén, a tanévnyitó istentisztelet után szentelte fel D. Szebik Imre püspök úr. Ez alkalommal búcsúztam el én is az iskolától.

Már a bővítés lehetőségével egy időben felmerült a *nyolcosztályos gimnázium* indításának igénye – főleg a szülők részéről. 1994 őszén megszereztük az Egyházkerület és az Országos Egyház jóváhagyását, megkaptuk az indításhoz szükséges állami engedélyt is, így hivatalosan 1995. augusztus 15-ével megindult iskolánkban a gimnáziumi képzés két osztállyal. Jelenleg hat évfolyamban egy-egy osztályban összesen 150 gimnazista tanul, két év múlva érettségizik az első.

Az intézmény szervezeti felépítése

Az intézmény fenntartója a győri Evangélikus Egyházközség. Az óvoda, általános iskola és a gimnázium tagozatként közös irányítás alatt működik. Ez a vezetés a szervezés, a gazdálkodás, a dolgozók munkáltatása szempontjából, de főleg az egyéges nevelési koncepció miatt is célszerű.

A tagozatok igazgatóhelyettesek vezetésével szakmailag önállóak, de munkájukat az iskola 1998-ban elfogadott pedagógiai programja és a helyi tantervek szabályozzák.

A működés költségeit a gyermeklétszám után járó normatív és kiegészítő támogatás összege fedezi. Az eszközök vásárlásában, különböző elképzelések megvalósításában segít a gyülekezeti alapítvány, a szülők és gyülekezet önkéntes segítségével.

Nevelési és oktatási feladataink

Az evangélikus egyház intézményeként a Biblia szellemében, a keresztyén tanítások szerint és iskoláink ősi hagyományaihoz híven kívánjuk tanítványainkat nevelni.

Nyíltan vállaljuk tehát a felekezeti elkötelezettséget, azonban az ökumenét is szem előtt tartva, nyitottak vagyunk más történelmi egyházak felé. Tanulóink 50-52 százaléka evangélikus vallású, körülbelül 10 százalékra tehető a reformátusok aránya, a többi katolikus vallású tanuló.

A tanárok évente változó arányban, 66-72 százalékban egyházunk tagjai.

Az egyház irányítása meghatározza nevelőmunkánkat is. A keresztyén értékrendet kívánjuk gyermekeinkben kialakítani és megerősíteni. Feladatunk a gyerekeken keresztül az eltávolodott szülők visszahívása és egyházunk jövőjének építése a nálunk nevelkedett gyerekek segítségével.

Ennek érdekében tanrendünkbe szorosan beépülnek a hittanórák, melyet felekezeti megoszlás szerint biztosítunk tanulóinknak. Mindennapjainkat is meghatározza a keresztyén szokásrendszer: az egyházi esztendő rendjének betartása, ünnepeinek méltó megtartása, heti közös áhítatok, napi ima, csendesnapok, tanévnyitó és tanévzáró istentiszteletek stb.

A gyerekekkel való mindennapi foglalkozás erősíti mindnyájunkban a keresztyén értékek elfogadását, mint például a személyre szóló szeretetteljes bánásmód, igényesség, következetesség, a türelem, a hitelesség. Az egymás iránti szeretet példájával, a lelkészek és a gyülekezet segítségével, a családokkal összefogva neveljük a ránk bízott gyermekeket.

Nehéz a minket körülvevő világban érvényesíteni elképzeléseinket, de hisszük, hogy a tőlünk kikerülő fiatalok lélekben és hitben megerősödve ép gondolkodású, szilárd erkölcsű felnőttek lesznek, tudnak választani jó és rossz, igaz és nem igaz, helyes és helytelen között, így egyházunknak és hazánknek hű és hasznos polgárai lesznek.

Az evangélikus iskolák az oktatás területén is mindig az igényességre törekedtek, ez jellemző a mi óvodánkra, iskolánkra is. A Nemzeti Alaptanterv bevezetésével egy időben széleskörű előzetes egyeztetéssel ki kellett alakítani 1998-ban az iskola, egy évvel később az óvoda pedagógiai programját. Nehéz feladat volt, de hosszú távra meghatározta az intézmény szellemi és tanulmányi irányvonalát.

A körülöttünk zajló és politikai színezetet nem nélkülöző oktatáspolitikai csatározásokból igyekeztünk kimaradni, és viszonylag állandó értékeket átadni.

Ez természetesen nem zárja ki az új befogadását, többek között korszerű számítástechnikai és nyelvi képzés folyik az iskolában.

A *nevelőtestület* jól képzett, emberileg és szakmailag is kiváló pedagógusokból áll, akik szívesen jöttek hozzánk, elfogadják és közvetítik azt a szellemet, ami a fent említett nevelési célokban ölt testet. Évente többszörös túljelentkezés van a pályázati kiírásokra. Mindig az volt az elvem, hogy a pedagógusokban bízni kell, utat kell engedni az ésszerű kezdeményezéseknek, támogatni kell emberi és szakmai fejlődésüket, biztosítani kell a szeretetteljes légkört. Elmondhatom, hogy intézményünk működésének néhány éve alatt rangot vívott ki városunkban, egyházunkban is, s ez legnagyobb részét a tanárok, óvónők áldozatos munkájának köszönhető.

Hálás szívvel és bizakodással adtam át a stafétabotot kedves és tehetséges utódoknak, Hallgatóné Hajnal Juditnak, akivel az indulás óta együtt dolgoztam, aki tovább viszi és fejleszti mindazt, amit a kezdetek óta együtt kialakítottunk.

Naponta éreztük-érezzük Isten áldó szeretetét és segítségét, átéltük-átéljük a hétköznapi csodákat. Sokszor hihetetlennek tűnik, hogy alig pár éve még a hiten, lendületen kívül minden bizonytalannak tűnt.

„De akik az Úrban bíznak, erejük megújul,
szárnyra kelnek, mint a sasok,
futnak, és nem lankadnak meg,
járnak, és nem fáradnak el.”

Ézs. 40.31.

Amikor 1992 nyarán készülődtünk iskolánk újraindítására, ezt az igét választottuk munkánk vezérfonalául. Az elmúlt években sokszor és sokféleképpen kaptunk erőt és bátorítást, vigasztalást és hitet az ige soraiból felénk áradó kegyelemből.

Sokan álltak mellettem ebben a kemény, embert próbáló munkában és hálás vagyok minden segítségért. A hála és köszönet legfőképp az Úré, akinek áldó kezét, szeretetét, hihetetlen csodáit nap mint nap érezhettem és közvetíthettem.

SZÁLA ERZSÉBET

A Seltenhofer-család szerepe a soproni városfejlődésben

A múlt század folyamán nem volt jellemző Sopronra a műszaki ipar jelenléte. Az egyetlen jelentősebb üzem és iparág a harangöntés és a tűzoltószer-gyártás volt, a Seltenhofer család műhelye.

1848-ban Sopron népességének vallás szerinti összetétele a következőképpen alakult:

Római Katolikus	9.838 fő	58,7 %
Evangélikus	6.784 fő	40,4 %
Református	13 fő	0,1 %
Görög	5 fő	0,0 %
Izraelita	134 fő	0,8 %
Összesen:	16.774 fő	100,0 %

A város lakossága tehát közel 2/5 részben evangélikus volt.

Ha a város népességének összetételét foglalkozás szerint tekintjük át, akkor az evangélikus családokat elsősorban az őstermelők (mezőgazdaság), valamint az ipar és a kereskedelem területén találjuk jelentős számban.

Az iparos és kereskedő családokat általában két generáció képviselte a 19. század folyamán. Az első generáció volt a vagyon megalapozója, a jelentős tőkének a felhalmozója, majd a második generáció alatt a vagyongyarapodás üteme csökkent, s a vagyon már több kézen oszlott meg. E vállalkozók a vagyonnak csak kis részét használták fel ipari és kereskedelmi vállalkozásaikra, a vagyon nagyobb részét általában építkezésekre fordították. Így váltak a város legjelentősebb építetőivé a soproni nagykereskedők és iparosok a 19. század második felében.

A Seltenhofer-család műhelye volt az egyik legjelentősebb nehézipari vállalkozás Sopron városában a 19-20. században.

Harangöntés Sopronban

A város fegyvertár gondozója, Pfistermeister József ágyúöntő volt az első harangöntő Sopronban. Műhelye a várostorony mellett állott. Pfistermeister 1745-ben szerzte meg a polgárjogot. „Tűzeljáró műhelye” a Bécsi kapun kívül működött, legalábbis 1760-ban itt kapott telket a meglévő öntő mellé. Pfistermeister harangjai Káld, Túrje, Dömölk, Sarród, Fertőszéplak, Csepreg, Kismarton, Lajtapordány templomaiba kerültek.

Pfistermeister 1772-ben halt meg. Három leánya volt, valamint fia, Ferenc Antal, aki később Kőszegen lett harangöntő. Feltehetően az ő munkája a sopronbálfalvai templom harangja.

Pfistermeister özvegye azután hozzáment egy segédjükhöz, s halálakor e segédre, Köchel Jánosra hagyta a műhelyt a teljes vagyonnal együtt. Köchel János György nünbergi származású harangöntő volt, aki 1777-ben tovább bővítette műhe-

lyét. Halálakor, 1808-ban műhelyét segédjére, Mahr Ferencre hagyta, aki Bánfalván született. Mahr a műhellyel egyidőben szerezte meg a soproni polgárjogot, s előzőleg egy házat a városban.

A francia háborúk idején devalválódott a pénz, s ekkor tönkrement Mahr virágzó műhelye is, s először házát (1813), majd kertjét (1816), s végül az öntőházat, raktárral, bolttal együtt (1817) is kénytelen volt eladni. A hajdani ház Kilián könyvkereskedő tulajdona lett, a többi Seltenhofer Keresztély Frigyes és neje, Jozefa vásárolták meg.

Seltenhofer Frigyes Keresztély 1815. november 2-án jelentkezett a városnál. Bécsből érkezett segédként. A tanács szívesen fogadta, de kikötötte, hogy mesterremeket kell készítenie.

Seltenhofer ajánlatát 1816. szeptember 16-án tárgyalta újra a tanács, mert időközben elkészítette a mesterremeket, de üzletet még ekkor sem alapíthatott, mert a polgárjogot csak 1817-ben szerezte meg.

Seltenhofer 1817. szeptember 24-én árverésen megvette a korábbi Pfistermeister-Köchel-Mahr-műhelyt. Eredetileg a Lénárt-kapu közelében szeretett volna telket műhelye számára, de erre nem kapta meg az engedélyt. A Mahr-műhely megvétele után, később mégis kiköltözött műhelyével a Győri út elejére.

Seltenhofer Frigyes Keresztély három évtizedig működött Sopronban. 1819 és 1840 között 22 harangot készített a következő községek számára: Hidegség, Locsmánd, Fertőfehéregyháza, Agfalva, Olmütz, Nemesládony, Nagygeresd, Lajtaszék, Rábatamási, Fertőszéplak, Kapuvár. A községek egy részébe az idők folyamán két harangot is készítettek. A soproni templomok harangjai közül Seltenhofer öntötte a Szentlélek templom harangját 1828-ban és a Szent Mihály templomét, amelyet 1837-ben újraöntött, mert a korábbi, régi harang megrepedt.

Seltenhofer szállította a reformkorban épült vármegyeháza dísztermébe felállított ingaóra számára is a harangokat.

A győri utca 3. szám alatti, a Kuruc-domb alján lévő harangöntő műhely valószínűleg szükké vált, mert az 1869-es házlista szerint már a Kis utca 1. szám alatt működött a harangöntő műhely, amely szivattyúkat is gyártott. (Ez az üzem még a 20. század első felében is Seltenhofer utódok kezén volt.) Másik tulajdonuk a Torna utcában lévő lakóházuk volt, a másik soproni gyáros, Hasenöhl Ferenc szomszédságában.

A Torna utca a kereskedők, nagykereskedők és gyárosok utcája volt Sopronban: lakott itt termény- és rövidáru-kereskedő, cipész-mester, a fent említett két gyáros, valamint itt kapott helyet a város egyik mozija is.

1846 és 1886 között a Seltenhofer műhelyben 39 harang készült, elsősorban a környékbeli falvak számára, de például Alcsút, Tokaj és Békéscsaba evangélikus templomai is tőle rendeltek harangot. A soproni evangélikus templom harangjai, – három gyönyörű hangzású öntvény – 1864-ben, óriási ünnepség keretében szólaltak meg előszörre. (Ezeket a harangokat az I. világháborúban beolvastották.)

A 20. század fordulójára azután az ő harangjai szóltak szinte az egész országban, még a távoli Szatmár megyében, Erdélyben, Pancsován is.

Seltenhofer Frigyes 1886-ig vezette a műhelyt. 1864-től kezdődően több jelentős európai kiállításon is részt vett, és számos kitüntetést nyert. Legbüszkébb az 1878-ban Párizsban elnyert ezüstéremre volt, mert ez volt azon a kiállításon az elnyerhető legrangosabb díj.

1886-ban vonult nyugalomba, s ekkor az öntőműhelyt fiainak adta át. 1903. január 21-én halt meg.

Seltenhofer felesége Bergmann Teréz, egy Zittauból bevándorolt üveges-család leánya volt. Gyermekeik közül három leányuk és két fiúk nőtt fel. A szakmát a leg-

idősebb fiú, Frigyes folytatta, aki 1854-ben született, és Mittweidában tanult. Ettől kezdődően a cég Seltenhofer Frigyes és fiai néven szerepelt. A legidősebb fiú a vállalatból az üzemi részt vállalta, míg testvére, Lajos a kereskedelmi részben dolgozott.

Seltenhofer Frigyes részt vett a Soproni Képzőművészeti Kör megalakításában, s választmányi tagként is részt vállalt annak munkájában.

A Soproni Képzőművészeti Kör első kiállításán, 1897-ben is szerepelt, mint műiparos, majd a két Seltenhofer-fivér az „udvari szállítók” címet is megszerezte 1889-ben.

A századfordulón a Sopron környéki falvakban (Meggyes, Vulkapordány, Ruszt, Márcfalva, Ágfalva) mindenütt Seltenhoferék harangjai szóltak, ezek azonban az első világháborúban elpusztultak. A harangokat domborművek díszítették. A leggyakoribb ábrázolások voltak: Szent Péter, Szent Lőrinc rostéllyal, Szent Pál, Szent Ferenc, Szent Miklós, Szent József, valamint Mária koronázása.

1894-ben öntötték az ezredik harangot, amelyet Nagykanizsa városának készítették.

A tűzoltószerék gyártása Sopronban

Seltenhofer Frigyes Keresztély felesége, Jozefa, a bécsi harangöntőnek, Trackl-nak volt a leánya. Több gyermekük született, akik közül csak Frigyes fia volt hosszabb életű.

Fiának 1844-ben már jelentős részt adott át a harangöntő üzemből. Frigyes fia előzőleg sokat utazott külföldön tapasztalatszerzés céljából. Hazatérésekor átvette az üzem egy részét, majd apja halála után (1848. február 5.) kibővítette az üzletet a tűzoltószerék gyártásával is. Utazásai közben ugyanis ezt tanulmányozta.

Sopron városában tűzifecskendőket az 1676. évi nagy tűzvész óta használtak, legalábbis az intézkedések sorában már említik az első városi „Feuerordnung”-ot 1680-ból.

1844-ben a város tanácsa foglalkozott a tűzoltás problémájával: javasolták, hogy létesítsenek egy hivatásos tűzoltóságot. A tanács azonban sokallta a költségeket, s csak egyetlen tűzoltó alkalmazását kívánta, aki ért a szivattyú kezeléséhez. Ezt a kérdést a Tűzoltó Egyesület megalakulása oldotta meg véglegesen. E tűzoltóegyesület előzményének tekinthetjük a városi tornaegylet megalakulását, azért, mert a tornaegyletben résztvevő férfiak magukra vállalták egyúttal a tűzoltás gondját is. Az alapító tagok között voltak a Seltenhofer család férfitagjai is.

Ezt követően, 1866-ban megalakult a Soproni Torna- és Tűzoltó Egyesület.

A soproni egyesület tagjai szorgalmazták a kormánynál önkéntes tűzoltóegyesületek általános felállítását, s ennek érdekében – egy év alatt – körülbelül 400 községben tartottak előadásokat. A törekvések eredményeképpen 1888-ban elrendelte a kormány, hogy minden községben kötelezően fel kell állítani, meg kell alakítani a tűzoltószervezeteket.

A hazai, s ezzel együtt természetesen a nyugat-magyarországi régi tűzoltóegyesületi rendszerének kiépülése fellendítő hatással volt Seltenhofer üzemére is. Seltenhofer első kitüntetését 1847-ben, az első soproni iparkiállításán szerezte „egy tűz fecskendő önszivattyú művet 12 akót foglalván”. Fecskendője a katalógus 231. számán szerepel. A tulajdonos Seltenhofer Fridrik harangöntőként van feltüntetve.

A korabeli helyi újságból, az Oedenburger Zeitung-ból tudunk egy stájer gyárosról, aki fecskendőt vett Seltenhofertől. A vásárlást követően hamarosan tűz ütött ki gyárában, amit az új fecskendővel sikerült elfojtani.

Seltenhofer állandóan újított, tökéletesítette szivattyúit. Legújabb modelljét 1868-ban mutatta be nyilvánosan nagy tömeg számára a városháza előtt. (Erről az eseményről Seltenhofer vízfestményt is készítettett Hauser Károly soproni rajztanárral. A kép fametszetben az egykorú soproni újságokban is megjelent, mint egy ritka esemény képe.)

Könyvet vezettek a tűzoltószerek gyártásáról is, a könyv vezetését azonban évszám nélkül kezdték meg az 1880-as évek elején. Az évszám szerint készült feljegyzések az 1897-es évben kezdődnek, de ekkorra már eljutottak a 4061-es gyártási számig. A legyártott fecskendők között találunk cséplőfecskendőket (Drehmaschinenspritzen), targoncás fecskendőket (Schubkarrenspritzen), kézfecskendőket (Tragspritzen, Buttenspritzen) és kocsifecskendőket (Wagenspritzen). Gyártmányaiknak híre az ország minden részébe eljutott. A megrendelők között olvashatjuk a következő városokat: Kassa, Nagybánya, Lomnic, Ersekújvár, Szeged, Szombathely, Zombor, Zirc, Pozsony, Budapest MÁV, Ruszt, Lugos, Debrecen, Arad, Huszt, Zsibó, Máramarossziget, Igló, Szőreg.

Az 1897. évi részletes lajstrom azt mutatja, hogy 80-150 között váltakozik az évi termelés. Az ötezredik tűzoltófecskendőt Nyírbátor kapta. Ekkor a cégnek már volt szabadalmazott típusú tűzoltófecskendője, s Budapesten lerakatot is létesítettek.

Gyártmányaikkal az országos kiállításokon több díjat is szereztek: Pécsen 1888-ban, Bécsben 1890-ben, a millenniumikiállításon 1896-ban úgynevezett nagy érmet kaptak. 1897-ben az Országos Iparegyesülettől aranyérmet, az 1900-as párizsi világkiállításon pedig arany- és ezüst érmeiket szereztek.

A soproni nagypolgárok közül – Seltenhoferékhez hasonlóan – sokan mecénásként is komoly szerepet játszottak Sopron városának életében. Az iparosok és a kereskedők többsége evangélikus volt. Adományaikkal is elsősorban az evangélikus egyház által működtetett, illetve fenntartott intézményeket (líceum, népiskola, diakonissza intézet, árvaház stb.) támogatták. Tárgyi adományaikkal is segítették az evangélikus egyház működését. Az 1861. év folyamán például a következő iparosok nevét találjuk a tárgyat vagy pénzüsszeget adományozók lajstromában: Braun Kristóf, Braun Ferdinánd, Rupprecht János, Seltenhofer Frigyes, Lenck Samu és Lajos, Schilling Károly stb.

A Seltenhoferékhez hasonló evangélikus iparos és kereskedő polgárok az egyházi és városi társadalmi események, a bálók, a hering-estélyek, a vasárnapi zenei matinék, a kaszinóbeli irodalmi felolvasó esetek, a jótékonyági rendezvények fő támogatói voltak.

Irodalom

Evangélikus anyakönyvek 16, 41.

Csatkai Endre: A soproni harangöntés és tűzoltószerek gyártásának története. Sopron, 1942.

Csatkai Endre: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936.

Házi Jenő: Soproni Polgárcsaládok I-II., Budapest, 1982.

Oedenburger Zeitung, 1873. évf. 111. szám.

Tanácsjegyzőkönyv (Rathsprotocollum) 1815. No. 2040.

Thirring Gusztáv: A városok népességének 1848. évi összeírása – a soproni „népszámlálás” és főbb eredményei tükrében. In: Kovacsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957.

HORVÁTH PÁL

Meister Eckhart, a keresztény misztika alig ismert klasszikusa

Ha a modern idők bölcselet- vagy teológiatörténeti kézikönyveit felütjük az érett középkornál, a 13. és 14. századot tárgyaló, a skolasztika fénykorát elemző fejezetknél, egyöntetűen azt találjuk, hogy ez a kor nem csupán a hit titkait az értelem eszközeivel faggató skolasztikának a kiteljesedéséről, Aquinói Szent Tamás nagy intellektuális szintézisééről nevezetes, hanem annak a szellemiségnek a születéséről is, amelyet misztikának, misztikus szemléletnek neveznek. Maga a misztika kifejezés ellentétes érzéseket kelt korunk „modernséghez” szokott olvasóinak többségében, közben pedig szinte már magunknak is restelljük bevallani, hogy sem erről a hatalmas szellemi áramlatról, sem annak klasszikus képviselőiről nem tudunk eleget.

Így szinte közhely ugyan, hogy Meister Eckhartot, a német dominikánust elkönyveljük magunknak, mint ennek a titokzatos misztikának az „atyját”, személyéről, művéről azonban alig ismerünk valamit. Mit tudunk, mit tudhatunk egyáltalán e jeles német gondolkodóról? Valójában nem sokat, nem eleget. Így már életútjáról is sok pontos bizonytalan, hézagos az ismeretünk, tetézve azzal, hogy más középkori gondolkodókkal ellentétben az ő alakjáról kortárs életrajz, jámbor legenda sem maradt ránk. Már születésének helye és pontos ideje dolgában is van némi bizonytalanság: alighanem 1260 körül látta meg a napvilágot egy Hochheim nevű közép-németországi városkában, ám azt, hogy melyikben a több hasonló nevű thüringiai település közül, kérdéses. Gyermekek- és ifjúkoráról semmit sem tudunk, az pedig, hogy nemesi családból származott, inkább feltételezéseken, mint adatokon alapul. Az ifjú, akinek családi nevét sem tudjuk, az 1270-es évek második felében Erfurtban lépett be a dominikánusok, a prédikáló testvérek rendjébe, majd hamarosan Kölnbe, az ottani rendi főiskolára (studium generale) került, hogy megszerezze a rendben megkívánt, a prédikáláshoz és a tanításhoz nélkülözhetetlen filozófiai és teológiai tudást.

Csak néhány évvel ezt megelőzően történt, hogy a híres rendtárs, Aquinói Tamás, a középkori keresztény bölcselet intellektuális szintézisének megalkotója távozott az élők sorából. Maga Tamás és a korabeli rendi hagyomány a hit titkainak értelem általi megvilágíthatóságának bővületében éltek, Arisztotelész rendszerére hagyatkoztak, az értelemre alapozott szintézisekben, summákban értelmezték a keresztény tanítás rendszerét. Lehet, hogy az ifjú Eckhart még találkozott Kölnben az új, merésznek számító arisztoteléanus skolasztika nagy öregjével, Szent Tamás egykori mesterével, Albertus Magnussal is. A már-már profétai korba lépett (87 éves) Albert, a rend egyik büszkesége, a kor legjelentősebb polihisztorja – ha testi jelenlétével már nem is, de szellemével mindenképpen – meghatározza Eckhart tanulmányait, aki a 80-as években maga is alapos kiképzést kapott a skolasztikus gondolkodás művészetében. Tanulmányai újabb állomásaként 1290 körül a keresztény tudomány korabeli fővárosa, Párizs következett; a híres egyetem falai között, ahol korábban a Szent Ágoston szellemében gondolkodó ferences professzor, Bonaventura, vagy a „nagy” domonkosok, Albertus Magnus és Aquinói Tamás is tanított, Eckhart Plátón és Arisztotelész, Petrus Lombardus műveivel és a belőlük kiolvasott intellektuális újdonságokkal találkozott. 1293-ban már ő maga is tanít: a

teológiai fakultáson lectio-kat, felolvasásokat tart, alighanem az új, skolasztikus gondolkodás jegyében. Párizsból még a század utolsó éveiben hazatért: 1295 után az erfurti kolostor perjele lett, az ifjú rendtagok lelki vezetője, elismert hitszónok. A századforduló ismét Párizsban találja: 1300-ban nyeri el a magister theologiae tudományos rangot. Az újsütetű magister – ettől az időtől lesz már-már nevének elemévé a tudományos rang, így lesz Eckhart testvérből Eckhart Mester – további életútján a rendi „karrier” állomásai következnek: 1304-től a szászországi dominikánusok előljárója, 1307-től ugyanezt a tisztet cseh földön is betölti, 1310-ben pedig a délnémet rendtartomány provinciálisának jelölik. Eckhart ezekben az években már „misztikus”: latin írásai az Arisztotelész-féle racionalitástól a platóni „idealizmus”, az újplatónikus létszemlélet – főleg kedvenc pogány szerzője, Proklosz – nézetei felé közelítenek, az anyanyelvén prédikál és író Eckhart pedig már egészen más, mélyebb, a pusztá értelem világán túlnyúló módon gondolkodik, mint kor- és rendtársai zöme. Személye ugyanakkor éles bizonyítéka annak, hogy az intellektuálisan fegyelmezett, az értelem fényére alapozó szemlélet és a hit titkait az ész világán túl is kereső misztika nem állnak ellentétben egymással: Isten szemléletének skolasztikus hagyományában a két módszer inkább kiegészíti, mint kizárja egymást.

Eckhart 1311-től néhány évet ismét Párizsban tölt, 1316 és 1322 között pedig a svájci és elzászi dominikánus kolostorokat vizitálja, majd egykori iskolája, a kölni Studium Generale vezetését veszi át. Ezekben az években már keresett lelki vezető, csodált és vitatott szónok. Prédikációit lejegyzik, előkelőségek kérik lelki vigasztalását, lelkes tanítványok veszik körül. Az 1320-as évek elejétől azonban egyre többen figyelik gyanakvással, ellenérzéssel a skolasztikus gondolkodás kereteit feszegető megnyilatkozásait. 1325-ben, amikor először hangzik el a vád, hogy a német domonkosok közül néhányan zavaros, érthetetlen és gyanús módon prédikálnak, a vád már főként neki szól. 1326-27-ben a kölni érsek inkvizíciós pert indít Eckhart ellen, az ügy azonban rövidesen átkerül Avignonba, XXII. János pápa udvarába. Vádlói kezdetben írásai, prédikációi 150 kigyújtott tételét vitatják. Az eljárás során Eckhart személyesen védi ügyét a pápai ítélőszék előtt: talán ennek és annak a hajlandóságának köszönhetően, hogy készen mutatkozik valóban vitatható tételeit visszavonni, a vádpontok száma, a kifogásolt tételek köre a következő években alaposan megfogyatkozik. A halál is ügyének folyamata közben érthette: nem tudjuk, hogy mikor, de 1328 tavaszán már nincs az élők sorában. Halálának színhelye is bizonytalan: lehet, hogy Avignonban, más feltevések szerint övéi közé visszatérve Kölnben adta vissza lelkét a Teremtőnek, 66-68 éves korában. Nem tudjuk azt sem, hogy hol van eltemetve, neve, írásai körül pedig már szinte halála pillanatában dermesztő csend támadt.

Eckhartnek megadatott az a kétes dicsőség, hogy „kétszer halt meg”. Perének végeredményeként ugyanis 1329. március 27-én XXII. János pápa kiadta In agro dominico kezdetű bulláját, amelyben a Mester 26 tételét ítélte el, mint „eretnek” vagy „rosszul hangzó” tanítást. A dokumentum ugyanakkor utal arra, hogy a közben már elhalt szerző készen mutatkozott arra, hogy alávesse magát az Egyház ítéletének. Maga az egész ügy viszonylagos csendben zárult: a bulla megjelent ugyan, közzétételére azonban csak Kölnben és a kölni főegyházmegyében került sor. Am még ez is elegendő volt, hogy Eckhart nevét a következő századokban hallgatás vegye körül. Egyedül tanítványai tartottak ki mellette: Tauler és Suso, a gondolati örökségét továbbvivő két rendtárs – javarészt nevének említése nélkül, de megőrizte gondolati hagyatékát. Tauler a maga munkáinak függelékébe illesztett néhányat mestere munkáiból, Suso pedig idősebb korában név szerint is védelmére kelt. Mindez nem mentette meg attól, hogy neve feledésbe merüljön, művei kéziratban lappangjanak tovább. Közben pedig a misztikus teológia ügye némileg kedvezőbbre fordult: a Tauler környezetében született „Német teológia” – amelyet Luther

adott ki és amely J. Böhmét és Angelus Silesiust is megihlette – már nyitánya volt a *devotio moderna*, az új gondolkodás misztikus fordulatának, amelyet a következő században Ruysbroeck és Groote, később Kempis képviselt, a skolasztika végóráiban pedig Cusanus méltatta ezt a hagyatékot.

Am Luther vagy a 16. századi misztikusok érdeklődése nem változtatott azon a tényen, hogy Eckhartról a 19. századig alig esett szó. Amikor a német klasszika korában ismét felfedezték és nem pusztán a német irodalmi nyelv pallérozójaként, hanem gondolkodóként is becsülni kezdték, alakja ismét viták középpontjába került. Schelling, főként pedig Hegel a panteizmus és a paradoxonokra épülő szellemfilozófia előképének ítélte, a romantikusok viszont intuícionizmusát, szemléletének értelemfelettségét és értelmetlenségét, Isten és az ember misztikus egyesülése (unio mystica) vonatkozó nézeteit méltatták. Ez utóbbi nézet szószólója, F. V. Baader, a 19. századi bajor katolikus megújulási mozgalom vezéralakja a közös, isteni és emberi „titok” kulcsát látta a középkori német misztikában, annak vezéregyéniségében, Eckhartban. 1857-ben jelentek meg elsőként nyomtatásban fontosabb művei, amelyek nyomán megszületett a modern Eckhart-filológia. Az 1890-es évektől különféle irracionális, ezoterikus próbálták védjegy gyanánt kisajátítani nevét a maguk számára, a dominikánus közösség viszont csak 1960-ban ismerte el újra sajátjaként gondolkodói alakját. Századunk első felétől Eckhart művei a mindenkori misztikus szemlélet illusztrációjaként forognak közkezen, 1936-tól – máig sem befejezetten – folyik munkái alapos, kritikai igényű összkiadása.

Eckhart terjedelmes, sokáig lappangó és egészében még ma sem feldolgozott életművet hagyott maga után. Írásai egyik felét skolasztikus, latin nyelvű munkák, tanári működésének termékei teszik ki. Ezek között a legnagyobb szabású alighanem az *Opus tripartitum* címen emlegetett, csak töredékesen fennmaradt teológiai bevezető, de ismerjük néhány párizsi egyetem questiojának szövegét és a Szentírás könyveihez írt kommentárját is. Ezekben – a bibliakommentárokat leszámítva – Eckhart a korabeli skolasztikus gondolkodásmódot követi, talán annyiban térve el a tomista hagyománytól, hogy inkább Platón és nem Arisztotelész szellemi útmutatásához igazodik, ám azokat a misztikai témákat is érinti, amelyek – az *Opus tripartitum* alapján – 1329-es elítélését eredményezték. A latin írások sorában talán a bibliai kommentárok árulnak el a legtöbbet a misztikus szemlélet érlelődéséből: a Genézis kommentárja amolyan szellemi átmenet az intellektuális (skolasztikus) és az intuicionista (misztikus) látásmód között. Eckhart írásainak második, utólag ítélt fontosabb csoportját a „német írások” alkotják. Ezek egyik része a „Tischreden” műfajában fogant, a novíciusokkal, a rendi növendékekkel folytatott beszélgetésekből kinőtt elmélkedés, a többi pedig homília, prédikáció, meditáció, apácakolostorok lakóinak adott tanítás. Ezek zöme az „*Útmutató beszédek*” gyűjteményében kapott helyet, az alkalmi írások között pedig olyanokat találunk, mint az „*Isteni vigasztalás könyve*”, és „*A nemes emberről*” vagy a „*Megváltottságról*” utólagos címet kapott értekezés. Ez utóbbi művekben, a német írásokban bontakozik ki Eckhart igazi misztikája. Nem abban az értelemben persze, ahogyan azt a misztika fogalmát félreértő felszínes gondolkodás feltételezi. Eckhart misztikája „racionális misztika”: nem a vízió, a látomás, az elragadtatás nyelvén beszél, hanem a különbségekben vagy a gondolkodásmód „fegyelmezetlenségében” misztikus, hanem abban, hogy túllép a racionális tudás keretein akkor, amikor Istenről, a hit titkairól, az érző és gondolkodó ember önértelmezéséről, a tapasztalati és gondolati valóságon túl mutakozó Valóság lényegéről és természetéről beszél.

Eckhart elméleti munkájának kiindulópontja a metafizika, azon belül is az ontológia, a lét természetének, Isten és a létezés viszonyának faggatása. Am gondolatmenete radikálisan más, mint Szent Tamásé: számára Isten nem pusztán a filozófiai eszközökkel megragadható abszolút lét, hanem a radikális, időtlen létfelettség,

amelynek fragmentumai a teremtés folyamata révén költöznek bele a teremtménybe, hatják át az ember szellemi világának valóságát. Ennyiben a teremtés a szerető Isten önmegismerő életfolyamatának „a létbe való belépése”, amely az emberi lélekben válik újból és újból folyamatossá, létezővé. Önmagában Isten számunkra csak a „negatív teológia” útján ragadható meg, hiszen értelmünk számára nem létének tudása, hanem csupán működésének, tevékenységének folytonossága állítható, amiből a létezés fogalma pusztán kizárásos következtetésként adódik. Ide kívánczik Eckhart cenzúrázott gondolata arról, hogy a világ öröktől fogva van: misztikus értelemben, ha magát a teremtést az időtlen Isten önkifejezése eszközének tekintjük, ezt a gondolat a modern teológiáknak arra a gondolatára rímel, amelyek szerint a Teremtő és a Teremtmény, az Isten és az ember csak egymásra definiálva értelmezhető.

A platonikus szellemiség elveinek megfelelően Eckhart szerint Isten „teremtő természet”, amely „kiáradás” útján hívja létbe a létezőket, olyan „lélekszíkrt” helyezve beléjük, amelyek az örök, isteni létbe való visszatérésre törekednek. Ebben a gondolatban ott kísért Avicenna sok vihart kavart gondolata: az örök és egyetemes lélek/lét az, amely – teremtetlen és időtlen módon – a világ lényegét alkotja, a világ lényege pedig valamilyen titokzatos értelemben a teremtés folyamatában önmagát megvalósító Isten. Ez az Isten Eckhart érvelésében hol lét, hol gondolat, hol mindkettő forrása és titokzatos alapja: ebből a bizonytalanságból nem csupán eretnekségének vádja, de az a késői ítélet is származott, hogy rendszere valójában panteizmus, az Isten-Világ tanításának a korabeli arab bölcselekhöz hasonló, újplatonikus gyökerekből táplálkozó ideája. Alapvető számára, hogy Isten nem lét, hanem „létfölötti”: Isten eszme, amely a Fiúban, mint az Atya szavában válik valóságossá és előle részesedve lép a létezés rendjébe mindaz, amit teremtettnek, valóságosnak látunk. Némely értelmezők szerint Eckhart Istene Lét, de nem létező: csak teremtő működése folyamatában válik az „idea” pusztá valóságából „valódisággá”, szentháromságos léte pedig nem ontológiai, hanem tevékeny realitása által mutatkozik meg számunkra.

Ide kapcsolódik Eckhart Mester sajátos antropológiája: bennünk, emberekben, teremtményekben az Ige születik meg, Isten bennünk van. „Hogy Isten éppen Isten, annak én is oka vagyok; ha nem lennék én, Isten sem lenne” – mondja, mintegy elővételezve azt a nagyon is modern gondolatot, hogy Isten valójában bennünk létezik, általunk, teremtményei által „van”, Isten a „lélek mélysége”. az ember az isteni eszme „hasonmása” és „töredéke”, létezése pedig nem más, mint sajátos „unio mystica”, az isteni valóságnak az emberi létezéssel való különleges, de határtalan egybeesése, azonossága.

Isten valójában tehát Eckhart szerint nem lét, hanem lélek: az ember, mint teremtmény lelkébe épülve bontakozik ki igazi létezése, amely nem mást jelent, mint azt az állapotot, amelyben az emberi „rész” isteni „egésszé” formálódik. Ebből a tényből következik az a lelkipásztori meggondolás is, amely áthatja Eckhart egész irodalmi működését: annak a tudata, hogy Isten mindennél közelebb van hozzánk, emberekhez, hiszen Isten bennünk van, Isten általunk – is – van. Az „unio mystica”, az isteni és az emberi közvetlen azonosságának gondolata munkál ebben a formulában, az a kitüntetetten „misztikus” elv, amely a keresztény misztika minden valamirevaló elméletében újra és újra alakot ölt. Ebben az elvben az ember Istenhez való radikális hasonlósága is benne rejtőzik: a Fiúság a teremtésben emberi valósággá változik és kijár mindenki számára, aki „jó ember”. Eckhart misztikájának lényege éppen itt van: felfogásában nem Isten az, aki – akár a megtestesülésben – hasonlatossá lesz az emberhez, hanem az ember képessége és rendeltetése, hogy a teremtés folyamatában megistenüljön, azonossá legyen értelemadó lényegével, teremtményével.

Ha Isten benne van – valamilyen misztikus módon – emberi létezésünkben, akkor az ember eredendően jó, alkalmas arra, hogy „átváltozzon” Istenbe. A hitben érintett ember ezen a módon társteremtővé és társmegváltóvá lesz, aki legalább annyira isteni, mint amennyire Isten nyilatkozik meg benne. Istenné válása, az Istennel való teljes egyesülés nem más, mint a Fiú megszületése a lélekben, ebből a csodálatos egységből pedig, amely az Atya titokzatos kegyelme által jön létre, származik a Lélek, így teljeseedik ki a Szentháromság. Ezt a folyamatot a jóság teszi elevenné: a tevékeny ember, amennyiben jó ügy szolgája, maga teremti, alkotja azt a termékeny kapcsolatot, amelyben magára és Istenre is rátalálhat.

Ezeknek a gondolatoknak az alapján aligha állíthatjuk, hogy Meister Eckhart a keresztény hit igazságainak problematikus gondolatoktól, vitatható állításoktól mentes képviselője volna. Szélsőséges platonizmusa, Avicennát és az averroistákat idéző eszméi némi joggal vonták magukra a hitvédő szándékú egyházi hatóság figyelmét. Dogmatikus bizonytalansága ellenére viszont kétségtelen, hogy Eckhart a devotio moderna újszerű lelkeségi felfogása jegyében igen fontosat alkotott, amikor nem a póre értelemre, hanem a hit bensőséges élményére és a vallási mindennapok jámbor indulatára igyekezett ráépíteni a maga értelmezését. Ez az érvényesség lehetett a magyarázata annak is, hogy a cenzúra és a feledés kényszere ellenére szellemi hatása érvényesülni tudott a következő időkben is: nem csupán Tauler és Suso, de a mindenkori reformteológia és a reformátorok világában is, akik – valamilyen értelemben – példaképüknek gondolhatták a kölni domonkos barát „gyanús” eszméit.

Az a mély hit és humánus, amely Eckhart misztikus munkálkodását kíséri, alapvető hozzájárulásnak bizonyult a keresztény gondolkodás történetében az intellektualizmus és a spiritualizmus egyensúlyának kifermődéséhez és lehetőséget ad arra, hogy minden olyan szellemi korszakban, amikor ez a harmónia megbomlani látszik, a keresztény gondolkodás visszanyúljon Meister Eckhart hagyatékához.

Irodalom

Eckhart műveinek kritikai összkiadása 1936-tól jelenik meg a Deutsche Forschungsgemeinschaft gondozásában. Ez a vállalkozás azóta is módfelett vontatottan halad, egyes kötetei pedig – hatalmas kritikai apparátusuk miatt – nehezen használhatók. Aki érdemben próbálja megismerni az életművet, egy másik kiadással jobban boldogul: J. Quint: Meister Eckhart, Deutsche Predigten und Traktate, Stuttgart, 1955.

Magyarul – néhány rövid közlemény mellett – Eckhart műveiből két válogatás jelent meg: A Teremtés Könyvének magyarázata. Farkas Lőrinc Imre, Budapest, 1966.; Beszédék. Helikon Kiadó, Budapest, 1986.

Eckhart elítélésének dokumentuma megtalálható az egyház dogmatikai döntéseinek mértékadó gyűjteményében: H. Denzinger – A Schönmetzer: Enchiridion Symbolorum ..., Herder Verlag, Freiburg, 1991., 950-980.

Alapvető monográfia Eckhart munkájáról: A. Dempf: Meister Eckhart. Einführung in sein Werk, Leipzig, 1934. Életművének egy népszerű áttekintése a közelmúltban magyarul is megjelent: Walter Nigg: A misztika három csillaga. Eckhart – Suso – Tauler domonkos misztikusok, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest, 1999.

BÉRES TAMÁS

A vallási virtuozitás romantikus alapokmánya

Néhány háttérgondolat Schleiermacher ifjúkori művének eszmetörténeti helyéhez

Hozott-e, hoz-e századfordulónk – 1800-hoz és 1900-hoz hasonlóan – nagyívű új teológiai korszakot kijelölő műveket, még nem tudhatjuk. Csupán keresgélhetünk körülünk teológiai irodalmában, hogy Schleiermacher 1799-es *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern-je* (Beszéddek a vallásról annak művelt áruelőihoz)¹ és Harnack 1900-as *Wesen des Christentum-a* (A kereszténység lényege) után nem született, nem születik-e meg valahol az új évszázad hasonló hatású munkája. Mivel e két művet a keletkezésük között eltelt csaknem pontosan egy évszázadnyi időn kívül tartalmi szálak is összefűzik, – tovább játszva a tendenciózus gondolattal – legalább egyik lehetőségként az várható, hogy az új nagy mű a vallás és a kereszténység lényege után a konfesszionális közösség(ek) lényegi megfogalmazására törekszik majd. Hogy az évszázadok múlása ugyanakkor mennyire nem jelenti az említett művek végleges érvényvesztését, az – a teológiai irodalomban általában véve is talán legjobban – Schleiermacher művein mérhető le, akinek életművével kapcsolatban mostanában reneszánszról beszélhetünk.

Bár F. D. E. Schleiermacher (1768-1834) életművét a teológia mellett legalább is részben magáénak tekinti a filozófia, az irodalomtudomány, a lélektan és a pedagógia, részletes életrajzával kutatói mégis mindmáig adósak. Az első igazán jelentős vállalkozás ez irányban Dilthey-é (1870)², aki mint avatott hermeneuta, egyben Schleiermacher kései tanítványa felismerte és nagyszabású művében meg is mutatta, hogy mestere – különösen ifjúkori műveiből megismerhető – gondolati inspiráltsága és szavait átjáró személyes impulzivitása nagyrészt közvetlen szellemi környezete által kínált társadalmi lehetőségeiben gyökerezik. Dilthey így nem csupán a korai német romantika általános hatása vagy a hagyományos herrnhuti lelkeségű közösségekben leélt ifjúkori évek élményei felől kívánta megérteni Schleiermachert, hanem az életmű kialakulása szempontjából nagy jelentőséget tulajdonít annak a kiváltságos folyamatnak is, ahogya a berlini Charité fiatal lelkipásztora a nagypolgári szellemi élet főszereplőjévé vált. Így kapcsolódik össze Schleiermacher élettörténete és életműve abban az organikus egység átélését és kifejezését céljaul tűző óriási erejű és mind a mai napig ható európai eszmeáramlatban, amelynek részese, ugyanakkor kitörölhetetlen alakítója lett.

Ha a romantika – mert erről van szó – eszmetörténeti helyét keressük, mindezek előtt a felvilágosodásról kell szólnunk néhány szót. Az a romantikáról alkotott általános vélekedés, amely szerint ez nem más, mint a felvilágosodás túlzó és egyoldalú racionalitására válaszó, irracionálisba hajló kitörés az egyéni szabadság alapját jelentő lelki tapasztalat felé, legalább annyira helytelen, mint amennyire igaz. A felvilágosodás ugyanannak a reneszánszban önmagára ébredő embernek a szabadságvágyát akarja érvényre juttatni, mint a romantika, valójában csak módszertani eltéréssel, azzal, hogy ehhez más eszközt használ. Ahogy Kant írja felvilágosodásról szóló könyve aforizmatikus kezdősoraiban: „A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék: ... Sapere aude! merj a magad értelmé-

re támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.”³ A definíció alapcélkitűzésével jó néhányan egyetértettek a romantika előfutárai közül, köztük azok is, akik tíz évvel később megjelenő vallási irata⁴ miatt támadják Kantot. Goethe és Herder a benne élő gyökeres rossz koncepciója ellen védi az embert, Schiller a filozófiai megtámogatástól óvja a keresztény vallást, miközben feltehetőleg mindhármukat az egykori kanti meghatározás igazságában való egyetértés teszi érzékennyé a kérdésre. Kant a felvilágosodás helyes útját két nagy ismeretelméleti forrásának, az ész és tapasztalat használatának kiegyensúlyozott kapcsolatában látta, ahogy erről a Tiszta ész kritikájának bevezetőjében ír: „a gondolatok tartalom nélkül üresek, a szemléletek fogalom nélkül vakok”. Igaz, hogy ő a felvilágosodásnak sajátos, ön maga által megteremtett ágát (egyben csúcsát) képviseli, idézett szavaiban kifejeződő véleménye mégis alkalmas arra, hogy meglássuk egyrészt, hogy a felvilágosodás nem szűkíthető le a racionalizmusra, másrészt, hogy mind a felvilágosodáskori racionalizmus, mind a lélektan felé utat készítő empirizmus az egyén szabadságának kifejeződési eszköze, és ennyiben rokona a romantikának.

Mindezt azért volt érdemes elmondani a felvilágosodásról, hogy Schleiermacher romantikus teológiai gondolatait elhelyezhessük annak árnyaltabb eszméletörténeti hátterében, a német felvilágosodás teológiai áramlatai között. Ezek létrejöttében döntő szerepe van a felvilágosodás két jellemvonásának: az előző bekezdésben már részben jellemzett, az ember felszabadítását célzó liberalizmusnak és az angol deizmus befolyásának, mely a németországi *neologizmus* vagy racionalista teológia kialakulásának lett előzménye. E Schleiermacherre közvetlenül ható teológiai szándék szakít a közvetlen hagyománnyal, a konfesszionális orthodoxiák dogmatizmusával csakúgy mint a pietista megtérés-sematizmussal, és meghirdeti a kereszténység liberalizációjának programját. Hangsúlyt fektet a belső vallási tapasztalatra, a dogmaértelmezésben szabadságot ad (*Dogmatik* helyett bevezeti a *Glaubenslehre* elnevezést), céljával az egyéni lelki épülést és a társadalmi jólét elősegítését tűzi. Egyre erősödő történelemkritikája alapjává a lelki és vallási hihetőséget teszi, ebből előbb-utóbb alkot egy olyan vallásfogalmat, amellyel a kereszténység lényegét is megpróbálja megfogalmazni. A deizmus hatására pedig létrehozza a *természetes teológia* elnevezést, mellyel, mint az Istenre vonatkozó „természetes” emberi megismerés lehetőségével, felelőlegessé teszi a „természetfeletti” kinyilatkoztatást. A liberális teológia e jellemzőiben a kor több teológusa is osztozik. Az a szempont, amely a fogalomalkotó J. S. Semler (1774: „liberális theologia”) és a valóban „liberális”-nak nevezett későbbi teológusok között mégis Schleiermachert teszi a „modern teológiai liberalizmus atyjává” (holott néhány jól kimutatható ponton eltér e programtól), azaz, hogy vallásfogalmába a vallási tapasztalat egy merőben új kategóriáját vezeti be: az érzést (Gefühl). E pillanatban születik meg a teológiai romantika.

Mivel Schleiermacher stílusa is új, és nem hasonlítható sem a filozófia, sem a magát általában filozófiai eszközökkel kifejező korabeli teológia nyelvezetére, ugyanakkor gondolatai konkrétan megjelölhető filozófiai hagyományok alapján tiszta logikai rendszerben kifejezhető eszméről árulkodnak, kutatóik közül többen megkérdezik, hogy mennyiben tekinthető a „Reden” vallásfilozófiának. Az biztos, hogy Schleiermacher több, mint műkedvelő filozófus, ezt a művén kívül nemcsak az ugyanahhoz a berlini körhöz tartozó romantikus, Friedrich Schlegellel való közeli barátsága, hanem kezdeti filozófiai írásai, filológiai tanulmányai és szakmai körökben is elismert Platón-fordításai is alátámasztják. A filozófiatörténetek mégsem elsősorban vallásbölcseletével, hanem a filozófiai hermeneutika fogalmának bevezetésével kapcsolatban emlékeznek meg róla.

A „Reden” ünnepélyes emelkedettséggel emlegetett „mestere” Spinoza, akinek gondolatai a műnek valóban filozófiai alapját alkotják, de ha valamilyen racionalista vágytól vezérelve megkísérelnénk megrajzolni a „Reden” logikai csontvázát, nem

maradna meg annak eredeti tartalma sem. Talán éppen e hiány felől érthető meg a romantika egyik sajátos vonása: több, mint filozófia, mint szigorú konzisztenciájú rendszer. Itt a műfaj, a forma épp annyira lényeges, mint a tartalom. A romantika művészet. A hermeneutikát művészetelméletté fejlesztő Schleiermacher⁵ számára így válik egységes művészetté a filozófia, a vallástudomány és a teológia⁶, és még ezen is túl, ahogy művében írja: maga az élet⁷.

A mű legfontosabb témáiról

Az öt beszéd címe sorrendben: 1) Apológia; 2) A vallás lényegéről; 3) A vallási művelődésről; 4) A vallási közösségről avagy az egyházzal és papságról; 5) A vallásokról.

Első beszédét a műveltek, vagyis a kultúra mérvadó tagjainak vallási vélekedéseiről és általános életformájáról szóló kritikájával kezdi. Az apologia mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy Schleiermacher kijelenti: „szándékkal nem tetszéseket akarom megnyerni”. Nektek „sikerült olyan gazdagon és sokoldalúan berendezni földi életeteket, hogy ne érezzétek többé az örökkévalóság szükségét” (2)⁸, viszont „hogy én beszélek, nem értelmi elhatározásomon múlik, hanem természetem belső ellenállhatatlan szükségyszerűsége, isteni parancs, az, ami univerzumbeli helyemet meghatározza, és engem azzá a lényé tesz, aki vagyok”. (5) „Kétségtelesen ismert előttetek az emberi butaság történelme, és keresztülfutottatok jó néhány vallási épületen, vad népek értelmetlen meséitől kezdve a legelvontabb deizmusig, népünk kezdetleges babonájától kezdve a metafizika és morál ügyvel-bajjal összehordott törmelékeig, amelyet okos kereszténységnek neveznek ... csakhogy ez minden, csak nem vallás ... ahol ez [a vallás] hat, ott az érzést sajátos módon mozgatja meg, az emberi lélek minden funkcióját összekeveri vagy még inkább eltávolítja, így minden tevékenység a végtelenre csodálkozó szemlélődésben oldódik fel.” (25-26)

Mindenekelőtt a második beszéd tartalmazza a mű vallásfilozófiailag leglényesebb megállapításait. A vallási lényeg meghatározása a liberális teológia céljai közé tartozik, ennyiben osztoznak, de ezzel szemben – mondja Schleiermacher – a vallás döntően szembenáll a metafizikával és a morállal. A vallás „lényege nem a gondolkodás vagy a cselekvés, hanem szemlélődés és érzés. Szemlélni akarja az Univerzumot, ... gyermeki passzivitásban akarja [átélni, átérezni] közvetlen hatását.” (50) Az isteni rangra emelkedő Univerzum szemlélése tehát tiszta passzivitás a hívő részéről. Ezzel kapcsolatban nevezhető meg a mű két legtisztázatlanabb területe: először is, gyakran szemére vetik Schleiermachernek, hogy nem védekezik kellőképpen a Spinoza felől érkező panteizmussal szemben, amely itt Istennek az univerzummal való látszólagos azonosításában jelenik meg. Másodsor, a szemlélés, érzés kategóriák gondolkodáshoz és morálhoz való viszonyának tisztázatlanságát teszik szóvá.

A harmadik és negyedik beszéd a pietizmus „igaz hívő” és „igaz egyház” meghatározására vonatkozó nagy kérdését hozza elő. Schleiermacher természetesen individuális oldalról közelíti meg a kérdést: mivel mindenki „vallási hajlammal” születik, később is fejlesztenie kell ezt magában a szemlélődés, intuíció és fantázia segítségével. A vallásos emberek azért találhatnak egymásra, mert (már az első beszéd elején említett *törekvés és szenvedély* mint az élet általános hajtórugója most így nyilatkozik meg:) a bennük élő kommunikációs szükséglet közösségalkotásra ösztönzi őket. (177)

Ötödik beszédében ér el Schleiermacher a vallási lényeg történetileg is megfogalmazott kérdéséhez. Mivel az univerzum szemlélése csak konkrét formában képzelhető el, nem létezik más vallás, mint konkrét vallás. A *természetes vallással* szembe helyezi a *pozitív vagy eredeti vallást*, melyek különbségét így érzékelteti: „... épp a pozitív vallások bizonyos formái azok, amelyekben a végtelen vallás végesként

mutatkozik meg, és a természetes semmilyen igénnyel nem élhet erre nézve, mivel az egy meghatározatlan, szomjas és vérszegény ötlet, amely valójában sohasem létezhet ...” (249) „A vallás egy egyede ... nem jöhet létre másként, mint azáltal, hogy az Univerzum bármely meghatározott szemlélete szabad választásból ... az egész vallás központjává válik és mindent erre vonatkoztat.” (259) A kereszténységet a *vallások vallásának* mondja, érvelésénél rendkívül érdekes módon, a (már a második beszédben is röviden megemlített) „közvetítő” fogalmát használja fel. Mivel a véges és az univerzum szembenállásának megszüntetése csak egy olyan tényező segítségével lehetséges, amely (aki) mindkét minőséggel rendelkezik, és mivel a kereszténység középpontjában éppen erről a „közvetítőről” szóló tanítás áll, így a kereszténység „a vallást önmagát mint vallási anyagot dolgozza fel”, ezzel éri el a vallások közti kitüntetett helyét. (310)

Schleiermacher életében a könyv négy kiadást ért meg, ezeket jelentős változtatásokkal és bővítésekkel adta ki. Rudolf Otto a mű megjelenésének száz éves évfordulóján ismét kiadta az első kiadást. Azóta ez szerepel Schleiermacher zseniális ifjúkori művének textus receptusaként. „A modern teológiai liberalizmus atyja”, „a szabad protestantizmus egyházatya” e munkájával, 31 évesen vált a teológiatörténet „vallási virtuózává”.

Jegyzetek

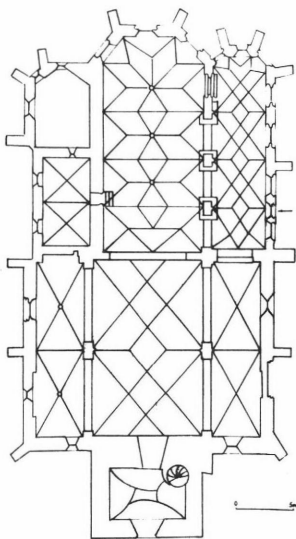
- 1 A mű magyar fordítása jó néhány hónapja megjelentés előtt áll az Osiris kiadónál.
- 2 Martin Redeker (1966), Heinrich Meisner (1923) vagy F. W. Kantzenbach (1967) – a legjelentősebb további életrajzírók.
- 3 Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?; Először a Berliner Monatsschrift 1784. évi 12. számában jelent meg; a magyar fordítású idézet forrása: A vallás a pusztaság határain belül és más írások. Gondolat, 1974.
- 4 A vallás a pusztaság határain belül, az említett kötetben.
- 5 Dilthey, Heidegger, Gadamer is mesterének tekintette Schleiermachert.
- 6 Későbbi munkássága során más területeken is kifejti szintézis iránti igényét. A teológiát a filozófia, gyakorlati teológia és történelem területére osztja; célja hasonló Schlegeléhez, aki a művészet, költészet és filozófia egyesítésében látta életfeladatát.
- 7 „Ezért lehetetlen a vallást másképpen elmondani és átadni, mint szónokian, a nyelv minden erőfeszítésével és művészetével, szándékosan hozzátéve minden művészet szolgálatát, mely a fürge és illekvony beszéd segítségére lehet. Ezért nem is nyílik másképpen a szája annak, akinek szíve a vallással van telve ...” (181)
- 8 Az idézeteket a mű F. D. E. Schleiermacher: *Teologische Schriften*; herausgegeben und eingeleitet von Kurt Nowak, Union Verlag, Berlin, 1983. kiadásának szövegéből fordítottam. Az utalások az eredeti kiadás beosztására vonatkoznak.

PROKOPP MÁRIA

A csetneki evangélikus templom középkori falképei

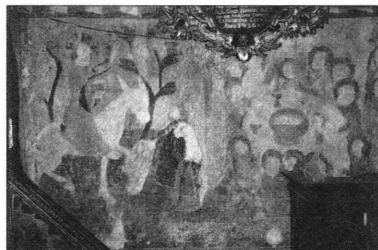
Száraz Zoltán, a csetneki templom lánglelkű papjának emlékére

Az Alacsony-Tátra déli lejtőjén, a Sajóba folyó Csetnek patak mentén, Rozsnyótól 8 km-re fekszik Csetnek városa. A 11-12. században a vidék központja Gömör királyi vára volt. A 13. századtól, pontosan 1243-tól az Ákos nemzetség birtoka. Ekkor kapta Tar Detre királyi adományként a Csetnek körüli területet a tatárok elleni küzdelemben tanúsított hősiességéért. Az adománylevél négy jelentősebb községet sorol fel – Pelsóc, Berzété, Kövi, Lice –, KrasznAhorka várát és 10 falut. Ez utóbbiak között szerepel Csetnek. A vasércben gazdag vidék gyorsan fejlődött. A bányász telepések 14 évi adómentességet kaptak, valamint szabad bíró- és papválasztási jogot. Az egyre nagyobb jelentőségre emelkedő gömöri vas kohászat központja Csetnek lett, Jolsvával és Dobsinával együtt. 1328-ban korponai városjogot kapott, a heti vásár tartásának kiváltságával. 1421-ben *civitas* városjogot kapott. Birtokosa a 14. század elejétől a Csetneki család, amely ekkor vált ki az Ákos nemzeli pelsőci Bebek családból. Székhelyük Csetnek lett. Ők építették a mai háromhajós bazilikát a település közepontjában, a városon áthaladó főút mentén. [1. kép.] 1302-ben már folyt a munka, mert a vidék egyházi felettese, az esztergomi érsek, az őt megillető tizedet az épülő templom céljára adományozta. A nagyszabású építkezésre utal, hogy még 1335-ben is a tized egy negyede a plébánost illeti, a szokásos egy tizenhatod helyett. A 14. századi templom bejárata a déli díszkapu volt, amelyet a 15. században befalaztak. A 15. században épült a hatalmas, négyzetes nyugati torony és a mai csillagboltozatos főszentély, a hálóboltozatos déli szentéllyel. A birtokos család a templomot a déli szentély déli kapuján át közelítette meg, a négy saroktoronnyal megerősített várukból, amelyből ma is áll egy torony és az alapfalak. A templom 15. századi bővítésére utal a szentélyben ma is olvasható gótikus minuscula betűs felirat „Hoc opus continuatum est per magistrum Simoneum Emerico sub Vitrico anno reparate salutis Millesimo CCCCLX”. 1554-ben a Csetneki család az evangélikus hitre tért, s ettől kezdve a templom az evangélikus egyházé. A ma is látható barokk oltár, szószék és a szentély falába épített epitáfiumok a 17-18. század jeles művészeti emlékei. A középkori falképeket a 16. század második felében bebeszelték, és csak 1908-18 között tárta fel azokat Gróh István, a budapesti Iparművészeti Főiskola tanára.

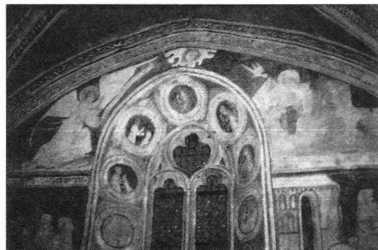
1. kép.
A templom képe
és alaprajza

A csetneki háromhajós, bazilikás templom fal-felületeit teljesen beborították a freskók. A későgotikus szentélyben, ahol a falak nagy részét hatalmas ablakok törik át, amelynek színes üveglapjai is a belső dekoráció fontos részét képezték, csak az északi fal alkot nagyobb felületet a freskóképek számára. Itt tárta fel Gróh István a *Passió-ciklus* nyolc képét, a Bevonulás Jeruzsálembe ábrázolástól a Keresztvitelig. [2. kép.] Felette még nem kutatták a falat, itt bizonyára Jézus életének korábbi jelentetei kaptak helyet, hasonlóan a közeli községek, Gecelfalva, Ochtina, Hizsnyó ma is látható, közel egykorú, 1400 körüli képsoraihoz.

2. kép.
Bevonulás Jeruzsálembe

A csetneki templom hajóiban több rétegben feltárt gazdag freskódísz arra utal, hogy a templom festését a 14. század végétől a 15. század második feléig terjedő alig száz év alatt többször, legalább háromszor újították meg, és mindig magas művészi színvonalú, tudós gondolati tartalmat sugárzó programmal, jelezve a család gazdasági és társadalmi rangját. A Csetneki család tagjait, Zsigmond király uralmának kezdetétől, ott találjuk az országos méltóságok között. Csetneki György 1393-ban főasztalnok mester, Csetneki II. László 1397-től esztergomi kanonok, prépost, 1420-ban és 1439-ben az esztergomi érsekség kormányzója, 1423-ban a királyi kápolna ispánja, 1432-ben a királyné kancellárja.

3. kép.
A hét szabad művészet

A 14. század végén készülhettek a főszentély Passió-képei és az északi hajó keleti falán a „*Halál diadala*” ábrázolás az internacionális gótika stílusában.

Az 1420-30-as években, a család hatalmának fénykorában több, különböző iskolázottságú kiváló mester dolgozott Csetneken. Az egyik festette az északi hajóban a *Jézus gyermeksege* képsort, amelyből az Angyali üdvözlés Mária és a Mária látogatása Erzsébetnél jelenet maradt fenn, a *Passió-ciklus*, valamint a déli hajó képeit. Itt, a keleti szakasz déli falán a *Talentumokról* szóló bibliai példabeszéd elevenedik meg négy képben az ablak két oldalán. Felette az Angyali üdvözlés kapott helyet. Az ablak béléletében a *Hét szabad művészet* allegorikus ábrázolása körmedalionokban tárul elénk, Szent István és Szent Lőrinc diakónus szentek álló alakjai felett. [3. kép.] A déli hajó nyugati szakaszában, részben a befalazott kapunyílásban, a *Hét szentség kiszolgáltatása* életképe jelenik meg. A déli hajó keskeny keleti falán, a csúcsíves nyílás felett, *Jónás próféta* alakja tűnik elő a cethal torkából. Az oldalhajó nyugati falán *Remete Szent Antal* álló alakja zárja a képek sorát, kezében kolump, s mellette vaddisznó.

A főhajót a mellékhajókkal összekapcsoló négy csúcsíves hevederív béléletében, különböző geometrikus, négykaréj és kör alakú keretekben, félalakos figurák kaptak helyet. Az észak-keleti ív ábrázolásai elpusztultak, helyükre Gróh István címerpajzsokat festett. Az észak-nyugati ívben a *nyolc prófétát* a nevük felirata alapján, amely már alig látszik, lehetett azonosítani. Alatta, a pillér nyugati oldalán a *Fájdalmak férfja*, a szarkofágban álló halott Krisztus látható. E képeket a 14. század végén az itáliai trecento festészetet – közvetve vagy közvetlenül – ismerő festő készíthette. A déli mellékhajóba vezető keleti ív béléletében a medalionokban az *öt okos és az öt balga szűz* jelenik meg. Alattuk, a pilléren a két-két álló szent közül kettő a magyar szent királyokat, *Szent Istvánt*, *Szent Lászlót* valamint a harmadik *Szent Imrét* ábrázolja. A délnyugati ív béléletében *tíz próféta* mellékképe látható. A nevük feliratát a kezükben lévő szalagon olvashatjuk: *Sirach, Amos, Isaias, Hieremias*,

David, Salomon, Ezechiel, Daniel, Enoch, Heliseus. Alattuk, a keleti pilléren *Szent Lénárd* szerzetesi ruhában áll, és jobbában attributumát, a bilincseket tartja. A déli ívek képei az internacionális gótika nyugati, francia-cseh irányzatát követő festő művei a 15. század elején.

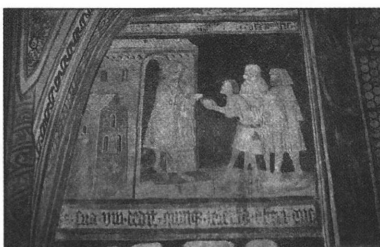
A főhajó képei a legkésőbbiek, a hálóboltozat megépítése után készülhettek az 1460-as években, Mátyás király korában. A legépebben a diadalív képei maradtak fenn, két-két álló téglalap alakú keretben két-két álló alak jelenik meg: az északi oldalon, felül egy világi és egyházi öltözetű szent férfi fordul egymás felé, alatta *Jézus keresztelését* ábrázolta a művész. A déli oldalon *Szent Iлона* császárné Jézus kereszttelével és a keresztet éppen kiásó kis emberrel. Alatta *Szent Erazmusz* és *Szent Márton* püspökök álló alakja fogadja a szentélybe belépőt.

A főhajó északi falának egykorú képei közül csak kettő látható: *Szent Ferenc stigmatizációja és prédikációja a madaraknak.* Feltehetően Szent Ferenc életét bemutató képciklus részei voltak. Ugyanebbe a festési periódusba, az 1460-as évekre tehető az északi hajó észak-keleti falán Szent Borbála, a bányászok pártfogójának ünnepélyes, álló képe, valamint a luccai *Volto Santo* kegykép, amely az itáliai, főképpen a luccai kereskedők révén terjedt el hazánkban és Ausztriában. Nyugatabbra, ahol az itáliai kapcsolat nem volt olyan közvetlen, már nem értették a főpapi öltözetű, keresztre feszített Krisztus ábrázolását, és Szent Kümernisz és Szent Walpurga néven, női szentként tisztelték.

A csetneki templom falképeinek nagy része Zsigmond uralkodása alatt készült. A korábbiak megrendelője Csetneki György főasztalnok mester lehetett, az 1390-es években, majd Csetneki II. László az 1420-30-as években, akinek egyházi és világi pályája egyaránt országos jelentőségű volt. Az ő udvari szolgálata idején Buda már nemcsak a magyar király, hanem a német király és 1433-tól Zsigmondnak, mint német-római császárnak, Európai leghatalmasabb urának is a székhelye. A Talentumokról szóló példabeszéd első képén, mintha éppen Luxemburgi Zsigmond állna előttünk budai palotája kapujában, és az előtte álló előkelőségek talán éppen a Csetneki család tagjai a korabeli divatos, olaszos, reneszánsz öltözetben, amint fogadják az adományokat.[4. kép.] A második képen a fehér lovon útnak induló királyi ember is Zsigmondot idézi, aki Európa nagy utazója volt. Fehér lova jelezte uralkodói felségét.[5. kép.] A két kép között, a Hét szabad művészet allegóriája a mecénás, Csetneki II. László iskolázottságára, magas műveltségére utal, amelyet a templom falképeinek stílusa és tartalmi összefüggései is igazolnak.

4. kép.
A Talentumokról szóló
példabeszéd első képe

5. kép.
A Talentumokról szóló
példabeszéd második képe

Mindennek ihletője a budai udvar volt, ahol a legkülönbözőbb kortárs művészeti irányzatok, az itáliai reneszánsz és az internacionális gótika egyaránt kedvelt volt. Ma ennek a nemzetközi művészeti világnak leghitelesebb falfestészeti emléke a csetneki templom.

A csetneki templom falképei 2000. január 24. és február 12. között az Európa Tanács strasbourg-i székházában voltak láthatók a pozsonyi és a budapesti Műemléki Hivatal által rendezett „Közös kincseink” című pompás dokumentációs kiállításon, több más környéki falkép-emlékkel együtt.

GRYLLUS VILMOS

Két emléktábla

A budapesti Deák téri templom udvari falát két emléktábla díszíti. A történelmi személyek, akikre emlékeztetnek, szoros kapcsolatban vannak ezzel a hellyel, és az elhelyezés éveiben világszerte jubileumi megemlékezéseket tartottak róluk. A két táblán Luther és Bach művészi portréi láthatók. Születési évfordulókat ünnepelünk – Luthernek, a reformátornak 1983-ban ötszázadik, J. S. Bachnak, a kántornak 1985-ben a háromszázadik évfordulóját.

A magyarországi evangélikusok a második világháború előtt szerettek volna Budapesten köztéri Luther-szobrot felállítani. Gyűjtést indítottak, pályázatot hirdettek. Lux Elek szobrászművész kapta a megbízást. A hatalmas szobor a háború miatt befejezetlen maradt. A főalak és a talapzati domborművek félkész darabjai megőrzés céljából a Deák téri templomudvarra kerültek. A nagy torzó a szűk udvarban nyomasztó hatású volt. Ezenkívül a talapzat reliefsjei a metró földalatti építkezése következtében megrongálódott templom tatarozását is akadályozták. A Magyarországi Evangélikus Egyház ekkor úgy határozott, hogy a szoborrészeket Zuglóba szállíttatja, a főalakot Buza Barnabás szobrászművésszel befejezteti és a teológiánk melletti kertben felállíttatja.

A Deák térre járók közül többen is szóvá tették, hogy Budapest első evangélikus temploma mellől hiányzik a megszokott szobor, vagy valami, ami Lutherre emlékeztet. Egy nap tudomásunkra jutott, hogy Borsos Miklós szobrászművész készített egy plakettet, melynek elhelyezésével gondok vannak. Felvettük az érdekeltekkel a kapcsolatot, megtudtuk, hogy a hír valóban igaz, a mű – amely akkor még csak gipszbe öntve volt látható – megtetszett és elhatároztuk annak megszerzését és elhelyezését.

Lutherről több korabeli portré ismeretes. Arcvonásait leghitelesebben barátja, Lucas Cranach örökítette meg. Borsos Miklós a „Luther mit Doctorhut” című Cranach metszetből indult el. Pontosan átvette a körvonalakat, majd a határokat a maga elképzelései szerinti arckifejezéssel töltötte ki. Ezen az arcon a megszokott határozottság, merészség, elszántság mellett az okosság, műveltség és a humor is tükröződik. Ez a reneszánszra jellemző realiztikus, hűségre törekvő emberábrázolás modern továbbfejlesztése. A felesleges díszítés nélküli, egyszerű téglalap, mint befoglaló forma fokozza a lényegre törekvést. A hitelességet pedig, ami Borsos Miklós emberi magatartására és művészi alázatára jellemző, a dombormű bal alsó sarkában olvasható Cranach monogram (LCH) igazolja.

1. kép

A táblát bronzba öntettük. Egyik egy műgyűjtőnél van, a másikat 1983-ban, Márton napján, rövid ünnepség keretében templomunk udvarán felavattuk. [1.] A felavatásra Borsos Miklós nem tudott eljönni, helyette levél érkezett. (Idén van Borsos halálának 10. évfordulója. Megemlékezésül mellékeljük levelét, melyben Lutherről és a domborműről ír. [2.]

A plaketten Luther jobbról balra néző tekintete meggyőzött bennünket arról, hogy az udvar falára még egy emléktábla kívánkozik. Aki az ige világos magyarázója és hirdetője mellé kerülhet, az nem lehet más, mint az, aki ezt a zeneszerzői formavilágával, hangszeres művészetével és a gyermekek erre való oktatásával tünt ki az egyház- és művészettörténelem nagyjai közül: Johann Sebastian Bach.

Bach muzsikájának is gazdag hagyománya van templomunkban. A hagyomány őrzői a templom kántorai és az 1904-ben alapított Lutheránia, akik D. Buxtehude lübecki kántor Abendmusik-jai mintájára olyan egyházzenei áhítatokat szerveztek, melyen Bach kantátái, oratóriumai és passiói istentisztelet keretében hangzottak el abban az időben is, amikor ezek hangversenytermekben nem voltak hallhatók.

3. kép

Asszonyi Tamást kerestük meg Szentendrén és kértük fel, hogy készítsen el a Luther plakett mellé egy odaillő műalkotást Bach születésének 300. évfordulójára, 1985. március 21-re. Amikor először láthattam a portrét, a tábla még csak agyagból volt kiformálva. Nagysága nagyjából Lutherével egyenlő, de a parókás fejet nem a szigorú geometriai forma, hanem a barokkra jellemző, szimmetrikus alakú, díszes peremű pajzs keretezi. Tekintete távolba néző, határozott cél felé törekvő, attól el nem térő szándékot kifejező. A plakett felirata akkor még hiányzott. A magunkkal vitt számos szövegtervezetünk közül hamar kiválasztottuk az odaillőt. Bachnak egy 1708-ban kelt mühlhauseni leveléből idézett mondattöredéke volt, így azt célkitűzésként is az arckép alá írtuk: „Célunk a rendszeres egyházi zene Isten dicsőségére”. [3.]

Hagyományok indokolták az emléktáblák elhelyezését, és azóta egyházunkban újabb hagyományok teremtődtek meg. Márton naphoz, egyben Luther Márton születésnapjához (november 10. és 11.) legközelebbi vasárnapi istentisztelet után a gyülekezet az udvarra vonul, és rövid megemlékezés keretében valaki virágot tesz Luther képmása alá. Ugyanilyen megemlékezést tartunk a Bach emléktáblánál is, korábban március 21-én, a kántor születésének napján. Ez utóbbi dátumot a Budapesti Bach Hét miatt változtattuk meg, a koszorúzás most az egy hétig tartó Bach zenei előadások befejező aktusává vált.

ECSEDI ZSUZSA

Evangelikus énekeskönyvünk böjti és húsvéti énekei

Bár arra kaptam felkérést, hogy *Martin Luther* böjti és húsvéti énekeiről írjak a *Credo* folyóirat olvasóinak, az énekanyag áttekintése után úgy bővítettem a témát, hogy nemcsak Luther, hanem a lutheri reformáció első generációjának legfontosabb énekeit tekintjük végig.

Ha ugyanis megvizsgáljuk énekeskönyvünk azon részét, amely az egyházi évet követi végig, láthatjuk, hogy Luther életműve meghatározó; minden fejezet, minden ünnepkör élén a Luther-énekek állnak. Egyetlen kivétel van, a „*Böjt, nagyhét*”. Ennek oka, hogy Luthernak egyetlen olyan éneke sincs, amely megállna Nagypéntek történéseinél; számára a szenvedéstörténet és a feltámadás eseménye nem választható szét, Krisztus szenvedését húsvéton keresztül szemléli. Húsvéti énekeiben, amelyek tartalmilag és nyelvi formálásban is legjellegzetesebb költeményei, mindig találunk visszautalást Krisztus passiójára.

Vegyük először szemügyre, miért, hogyan is keletkeztek a reformáció korának gyülekezeti énekei, milyen forrásokhoz nyúlhattak Luther és munkatársai.

Annak magyarázata, hogy miért volt szükség hirtelen egyre több anyanyelvű, iszentszeteleten, liturgia keretében énekelhető gyülekezeti énekekre, a reformáció teológiai tanításában és zenéről vallott felfogásában keresendő. A középkor folyamán ugyanis úgy módosult – a mi szemszögünkben mondhatnánk azt is: torzult – a liturgia, hogy a gyülekezet teljesen kiszorult belőle, passzív hallgatásra volt „ítélve”. A szertartás latinul folyt, így egyre kevesebben voltak képesek követni, miről is van szó. Luthernak az a törekvése, hogy a gyülekezetet, Isten összegyülekezett népét újra aktivizálja. Ehhez viszont énekekre volt szükség. Tudnunk kell, hogy a középkorban is énekelte a nép a saját nyelvén, de ezeknek a népénekeknek csak *paraliturikus* szerepük volt. Ez azt jelenti, hogy csupán megtúrték őket a hivatalos mise- vagy zsolozsmaszertartás peremén. Tehát főleg a népi vallásgyakorlás alkalmain és a körmeneteken énekeltek ezeket az elsősorban húsvéti és karácsonyi témájú énekeket. Most viszont a gyülekezeti énekek teljes jogú helyet kapnak a liturgiában. Nézzük meg, hogyan zajlik ez a folyamat.

Luther a gyülekezetet újra a liturgia hordozójává, résztvevőjévé akarta tenni, ahogy ez az ógyházi időkben volt. Ezt úgy érte el, hogy a liturgikus tételeket gyülekezeti énekekkel helyettesítette. Az 1523-ban keletkezett *Formula missae*-ben általánosságban így ír erről: „Azt akarom, hogy sok olyan német énekünk legyen, amelyet a nép a mise alatt énekelne, vagy a Graduale mellett, a Sanctus és Agnus mellett. Mert ki kételkedik abban, hogy az olyan énekeket, amelyeket manapság a kórus énekel, annak idején az egész templom, az egész gyülekezet énekelte?” A *Deutsche Messe*-ben, 1526-ban már konkrét utasításokat találunk: „Kezdeként egy (geistlich – lelki, vallásos) éneket vagy egy német zoltárt éneklünk az első tónusban, erre a Kyrie eleison-t (háromszor)” majd „az epistolára egy német éneket 'Nun bitten wir den heiligen Geist' vagy egy másikat, az egész kórossal” és „az evangélium után az egész gyülekezet éneklie a hitvallást németül: 'Wir glauben all an einen Gott.'”

E háttérmagyarázat után nézzük a forrásokat. Luther ugyanis mindent meg akart őrizni, ami az új keretek között is használható, természetesen a dallamokat is.

Az énekek első nagy csoportja gregorián dallamok, főként *hymnuszok*, *antifonák* és *sequentia* nyomán keletkezett. A himnusz a legkedveltebb, aminek az esetleges témamegfelelésen túl formai oka is volt: ez a műfaj eredetileg is strófikus és rimes, tehát könnyen átdolgozható. A második csoport alapját *cantiók* (középkori eredetű, többnyire latin nyelvű vallásos énekek) alkotják. A harmadik csoportba reformáció előtti német lelki énekek, mesterdalok, népdalok és ún. „*leisé*”-k (Kyrie eleison felkiáltással végződő énekek) átdolgozásai tartoznak. Azt a technikát, hogy egy dallamra az eredetileg hozzá tartozó világi szöveg helyett más, a mi esetünkben egyházi témájú verset írnak, „*kontrafaktúra*”-nak nevezzük. Ilyen módon francia chanson- és olasz madrigáldallamok is bekerültek a gyülekezeti énekek közé. Mindegyik felsorolt technikára találunk példát vizsgált énekeink között.

A *Böjt, nagyhét* fejezetet végignévezve meg kell állapítanunk, hogy szinte az összes ének nagyheti tematikájú – sajnálatos az általánosabb böjti énekek hiánya.

Krisztus, ártatlan Bárány – EÉ 188/O Lamm Gottes, unschuldig (1. kottapélda)

Krisztus, ártatlan Bárány, Ki
A kereszt-falán tártán Nagy
mi-ér-tünk meg-holtál,
engedelmes voltál. Visszél-vén bű-
neinket, Megváltottál minket.
Ir-galmaz né-künk, Ó Jézus, ó, Jézus!

Az ének szerzője, *Nikolaus Decius*, eredetileg szerzetes volt, és egy apácakolostorban prépost. Később csatlakozott a reformációhoz, 1523-ban a wittenbergi egyetem hallgatója. Élete folyamán lelkészként, kántorként és latintanárként is működött. Énekeit – melyek főként középkori liturgikus tételek átdolgozásai – alnémet nyelven írta. Jelenlegi énekünk egy *Agnus Dei* dallam nyomán, nagyon korán, 1522-ban (más forrás szerint 1523-ban) keletkezett, és – talán nem is tudva Luther hasonló szándékáról – elindítja azt a gyakorlatot, amely keretében liturgikus dallamokat strófás gyülekezeti énekkel helyettesítenek. (Ezenkívül még egy Decius-ének található énekeskönyvünkben, a 43. számú, amely Gloria-parafrázis.) A „*Krisztus, ártatlan Bárány*” ma főleg a 11. úrvacsorai liturgiából ismerős mindannyiunk számára. Dallamának itt közölt formája problémákat vet fel. Nem sikerült még kiderítenem, hogy a szerkesztők ezt a variánst honnan vették át. Több helyen ugyanis nagyon eltér a német hagyományban öröklődő dallamoktól. Az *Evangelisches Kirchengesangbuch* (EKG) a passiók énekek között közli a dallam észak- és délnémet formáját, a ma használatos *Evangelisches Gesangbuch* (EG) pedig a liturgikus énekek fejezetben az ún. ökumenikus változatot. A magyar református énekeskönyv is a német dallamokhoz áll közel, de egyikkel sem egyezik meg teljesen. E nyitott kérdést – amennyiben lehetséges – a jövőben szeretném tisztázni.

Most három olyan ének következik, amelynek latin eredetije van, de nem liturgikus, mint az előbbi.

Dicsőítünk, Krisztus, aki szenvedtél – EÉ 199/Ehre sei dir, Christe (2. kottapélda)

Di-cső-f - tünk, Krisz-tus, a - ki szenved - té!l,
 És megváltást bűn-ből így szeret-tél! Király vagy és
 Úr vagy ö- rök - re. Tekints száma min - den
 bű - nös - re! U - runk, ir-galmazz ne - künk!

Énekünk története igen sok szálon fut. Már a reformáció előtt ismert volt egy ének „O du armer Judas” szöveggel. Ez 1553-ban *Lucas Lossius*nál „O wir armen Sünder” szöveggel jelenik meg. Az ének utolsó versszaka „Ehre sei dir Christe”, amely a 14. századi „*Laus tibi Christe*” fordítása. Az EKG 7 versszakkal ilyen befejezéssel közli. Az EG viszont az „Ehre sei” versszakkal indít, és utána már csak két, válogatott és átdolgozott versszakot ad. Jelenlegi könyvünk a szöveget a *Tranoscius* énekeskönyv alapján közli, ahol csak az első versszak felel meg a német eredetinek, utána 4, már a 17. század ízlésének megfelelő, kissé édeskesztrófa következik (vagy csak a fordítás sikeredett ilyenre). A versszakok *Kyrie eleison*nal zárulnak, a német változatban hármassal – *Kyrie-Christe-Kyrie* – felkiáltással. A magyarban ezzel szemben csak egy „*Urunk, irgalmazz nekünk*”-öt találunk. A dallam többnyire megfelel a német énekeskönyv-belinek, de a *Kyrie-refrén*ben – nemcsak a bővülés miatt – jelentősen eltér attól.

Jézus, szenvedésedről – EÉ 204/Christus, der uns selig macht (3. kottapélda)

Jé-zus, szerve-dé-sed-ről Mostan elmél - ked - nem,
 E - rőt, áldást mennyekből Lelked ad-jon né - kem!
 Je-lenj meg most szívemnek A-ma nagy kí - nod - ban,
 Mellyel voltál lel-kernek Orvo-sa hol - tod - ban!

A dallammal a *Cseh Testvérek* (Böhmische Brüder) énekeskönyvében találkozunk először. A *Böhmische Brüder* a *Herrnhuter Brüdergemeinde* (Herrnhuti Testvérgyülekezet) elődje; ez a csoport a huszita mozgalom üldöztetésének hatására jött létre, 1467-ben egyházilag is önállósult. E cseh anyanyelvű keresztényekhez később Brandenburg tartományból emigrált valdenszek csatlakoztak: így jött létre a gyülekezet németajkú része. 1501-ben cseh, 1531-ben német nyelven jelentettek meg énekeskönyvet. Ez utóbbinak kiadója az egykor szintén szerzetes *Michael Weiße* volt, akit Luther igen nagyra tartott. (Az 1545-ös *Babst*-énekeskönyv – az utolsó, mely még Luther életében és közreműködésével megjelent – 14 *Weiße*-éneket tartalmaz.)

A szövegről: a késő középkor egyik legismertebb énekverse volt a „*Patris sapientia*”/„*Atyának bölcsessége*” kezdetű cantio, mely Jézus szenvedéstörténetét a zsolozsma-imaórák időpontjaihoz kapcsoltnak mondja el. Eredetileg zsolozsmaórák végéhez csatolták megemlékezésékként, de később az ún. hórászkönyvek önállóan is hozzák. Ezen az úton terjedt tovább, hogy végül önálló énekként is feltűnjék. Ezt fordította le és dolgozta át Weiße a fent említett énekeskönyvében. A magyar énekeskönyv nem ezzel a szöveggel, hanem *Siegmund Birken* 17. századi német költő szintén passiók tartalmú versével párosítja a dallamot. Nagyon elterjedt passió-korál: a fríg (felülről kisszekunddal záruló) dallamok különösen alkalmasak a szenvedéstörténet ábrázolására. *Johann Sebastian Bach* többször feldolgozta műveiben, főleg passióiban. Orgona-előjátékok is készültek erre a dallamra.

Ó, Krisztusfő, sok sebbel – EÉ 200/O Haupt voll Blut und Wunden (4. kottapélda)

Ó, Krisztusfő, sok sebbel Meggyötrött, vé-re - ző,
Te szű-ró tö-vi - sek- kel Meg-ko-ro-ná-zott Fő,
Fény, di - cső - ség volt ré - szed, Most
gúnyt űz - nek ve - led. Meg - csú-folt és le -
né - zett Szent Fő, kö - szön - te - lek.

A legismertebb és legkedveltebb passió-korál. Története igen változatos.

Dallamát *Hans Leo Haßler*, kora legnagyobb német komponistája szerezte 1601-ben (tehát ez az ének későbbi keletkezésű, mint az eddig tárgyaltak). Az ötszólamú népdalletét címe: „*Mein G'müt ist mir verwirret, das macht ein Jungfrau zart*”. Csak látszólagos az az áthidalhatatlannak tűnő ellentét, amely az eredeti világi szöveg és a dallam későbbi egyházi alkalmazása között feszül. Alaposabb vizsgálat után kiderül: a haßleri madrigál szövegében is fájdalmas szomorúság, őszinte panasz fejeződik ki, amely meghatározza a dallam jellegzetességeit. Legfőbb itt is a fríg modus használata, mint az előző éneknél.

Egyházi alkalmazásban először 1613-ban, „*Herzlich tut mich verlangen*”/„*Szívem szerint kívánom*” szöveggel jelent meg. A Dunántúli énekeskönyvben megtaláljuk ezt a verset is. Az „*O Haupt*” szöveget *Paul Gerhardt* írta 1656-ban a „*Salve caput cruentatum*” kezdetű (Krisztus arcához szóló) 13. századi, Löweni Arnulf nevéhez fűződő – másutt Szent Bernátnak tulajdonított – költemény nyomán. Énekeskönyvünkben az ének kiegyenlített ritmussal, és a német eredeti 10 versszakkal szemben 4 strófiával szerepel.

Ha az előző dallamról azt állítottam, sok műzenei feldolgozása van, erre a korálra ez többszörösen vonatkozik. *Bach* nemcsak passióiban, hanem pl. a Karácsonyi oratóriumban is alkalmazza (nem passiók szöveggel). *Brahms* orgonára dolgozza fel két változatban is.

Húsvéti énekeink közül először egy olyat említsünk meg, amely már a 12. században, sőt az ezredforduló táján Európa-szerte jól ismert, nagyra becsült darab volt, latinul „*Christus surrexit*”, németül „*Christ ist erstanden*” szöveggel. Ennek háromrészesre bővült változata a

Krisztus feltámadt EÉ 213/Christ ist erstanden (5. kottapélda)

m

Krisztus fel-tá - madt, Elmúlt kín, gya-lá - zat.
Ha föl nem tá - mad, Nincsen bűnbo-csá - nat.

Örvendezünk, vi-gadjunk, Krisztus lett a vi-ga-szunk.
Ámde ő fel-tá-ma-dott, Áld-ja Krisztust aj-ka-tok,

Hal-le-lu - ja!
Hal-le-lu - ja! Hal-le - lu - ja, Hal-le - lu - ja,

Hal - le - lu - ja! Örvendezünk, vi-gad-junk,

Krisztus lett a vi-ga-szunk, Hal - le - lu - ja!

A háromrészesség úgy jön létre, hogy az eredeti cantio dallama megismétlődik és ki egészül egy Halleluja-refrénnel. Mindhárom szakasz Kyrie felkiáltással zárul. A magyar énekeskönyvben a Kyriéből is Halleluja lett, valamint két újabb versszakot találunk Túrmezei Erzsébet tollából.

A cantio-dallam zeneileg szorosan kapcsolódik a „*Victimae paschali*” húsvéti sequentia „*Scimus Christum*” szakaszához; a tudósok vitatják is, melyik származik a másiktól. A húsvéti szertartáson tropus jelleggel e tételen belül hangozhatott fel. Vannak feljegyzések arra is, hogy – valószínűleg a hivatalos liturgián kívül – mindenki egyszerre és a saját nyelvén énekelte. Talán ezt tükrözi, hogy a *Zsigmond-kori töredékben* (egy 15. századi magyarországi kéziratban) a lap tetején magyarul, németül, szlovákul és lengyelül olvasható.

Luther igen nagyra tartotta ezt az éneket: „Bármely ének éneklésében egyszer elfáradunk, de a 'Christ ist erstanden'-t minden évben újra kell énekelnünk.”

Jézus, Megváltónk sírba szállt EÉ 215/Christ lag in Todesbanden (6. kottapélda)

m

Jé - zus, Meg - vál - tónk sír - ba szállt,
Ám - de le - vert pok - lot, ha - lált

Bű - nün - kért hul - lott vé - re,
Har - mad - nap reg - ge - lé - re. E - zen

ör - ven - dez - he - tünk, És di - csér - het - jük Is - te - nünk.

Zenghet a hal - le - lu - ja! Hal - le - lu - ja!

fi

Ez az ének az előbbi cantio kibővítése, ez világosan kiderül a Babst-énekeskönyv címmegjelöléséből: 'Christ ist erstanden/gebessert' (az átdolgozott énekeknél szokásos alcím). Szövege és dallama is *Luther* munkája 1524-ből, de a fent említett éneken kívül a *Wipo*-nak tulajdonítható „*Victimae paschali*” sequentia is az előzményeihez tartozik. E húsvéti ének 7 (a magyar változatban 6) strófájából négy Jézus Krisztusnak a halállal való harcáról szól. Különösen drámai a 3. versszak:

„Ilyen bajvívás nem volt még.
Küzdött halál és élet,
Mígnem a halál erején
Az Élet győztessé lett,
S az ige valóra vált:
Krisztus halála a halált
Elnyelte, megcsúfolta.
Halleluja!”

Erre a korálra épül *Johann Sebastian Bach* korai, 4. kantátája, mely az ének összes versszakát megszólaltatja kórustétel, ária vagy duett formájában. Ezt a műfajt, ahol az eredeti dallam is megjelenik minden tételben, korálkantátának nevezzük. *Johann Pachelbel* azonos című műve előképe a talán leghíresebb húsvéti Bach-kantátának.

Jézus Krisztus, Üdvözítőnk EÉ 214/*Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand* (7. kottapélda)

Jé - zus Krisztus, Üd - vö - zít - őnk,
Ha - lál - tól megmentőnk, É - let - re tá - madt: Di -
csérjük jó A - tyán - kat! Jé - zus, ir - galmaz nekünk!

Luther másik húsvéti éneke, szövege 1524-ből, dallama 1529-ből származik. Három tömör, rövid versszaka Kyrie felkiáltással zárul. A későbbi idők énekszerzőivel elentétben *Luther* rendszerint kevés versszakra szorítkozik. Jelenlegi énekünk a legjellemzőbb példa erre. Különösen a 2. és 3. strófa igen sűrített.

„Néki semmi bűne nem volt,
S vétünkért ő lakolt.
Békénknek ára
Ártatlan, szent halála.
Jézus, irgalmaz nekünk!
Élet, halál Ura ő már,
Menedék, sziklavár.
Száll örömének:
Miénk az örök élet!
Jézus, irgalmaz nekünk!”

Dicsőség néked, Istenünk! EÉ 216/Gelobt sei Gott im höchsten Thron
(8. kottapélda)

Di-csőség né - ked, Is - te-nünk! Fi-ad-dal e - gyütt
di - csé - rünk. E - le-get ő tett mi - ér - tünk.
Hal-le-lu - ja, hal-le-lu - ja, hal-le-lu - ja!

Befejező példánkkal visszatérünk a Cseh Testvérek *Michael Weiße* által szerkesztett, 1531-es énekeskönyvéhez. Az ének szövege először itt látott napvilágot. A mi énekeskönyvünkben közölt dallam viszont 1609-ből, *Melchior Vulpius*tól való. Vulpius jelentős komponista és a reformáció utáni nemzedék legfontosabb dallamszerzője volt. Hosszú ideig igen nehéz körülmények között élt, míg végre 1596-ban meghívták Weimarba városi kántornak. Énekein megfigyelhetjük, hogyan törekedtek a korabarokk szerzők dallamaikkal a szöveg értelmezésére, lefestésére. Vizsgált énekünk Hallelujával záródó táncos, hármas lüktetésű dallam, mely a húsvéti öröm emberibb, megfoghatóbb, szinte gyermeken örvendező oldalát mutatja be.

A fentebb felsorolt énekek a reformáció énektermésének legértékesebb darabjai közé tartoznak. Évszázadok óta – bár kisebb-nagyobb megszakításokkal – az evangélikus énekeskönyvek törzsanyagát alkotják. Méltók arra, hogy alaposabban megismerkedjünk velük.

Irodalom

- Friedrich Blume: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik* – Bärenreiter-Verlag Kassel 1965
 Christiane Bernsdorff-Engelbrecht: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik* – Florian Noetzel Verlag Wilhelmshaven 1987
 Christoph Albrecht: *Einführung in die Hymnologie* – Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen 1987
 Dobszay László: *A magyar népének* – Veszprémi Egyetem Kiadó Iroda 1995
Evangelisches Kirchengesangbuch – Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh é. n.
Evangelisches Gesangbuch – Verlag Evangelischer Presseverband für Bayern e. V., München
Evangélikus Énekeskönyv – Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya Budapest 1982

H. HUBERT GABRIELLA

Istenes énekek az 1593-as Bártfai énekeskönyvből

Magyar költészetünk gazdag tárháza a 16. századi gyülekezeti énekköltészet. Az itt közlésre kerülő három éneket az 1593-as *Bártfai énekeskönyvből* válogattam. Előbb azonban következzen néhány szó Bártfáról és az énekgyűjteményről.

Sáros vármegye szabad királyi városa, Bártfa már a középkorban jelentős kereskedelmi és vallási központ volt. A városon átvezető út fő összekötő kapocsként szolgált Magyar- és Lengyelország között. A gótikus Szent Egyed templomban olyan középkori eredetű nyilvános könyvtár működött, amelyet főleg egyházi és iskolai célokra használtak, és a 16. században többek között Erasmus, Luther, Melanchthon munkáival gyarapodott.¹ A város csaknem teljesen német polgársága az elsők között csatlakozott a reformációhoz. A bártfai iskolát Leonhard Stöckel az 1539-es évtől kezdve Melanchthon és Sturm szellemében humanista műhellyé, az evangélikus tanintézetek mintájává fejlesztette. A város magas szintű zenei életét tanúsítja az a nyomtatott és kéziratos kottákat tartalmazó gyűjtemény, amelyet hajdanában a Szent Egyed templomban őriztek.²

A pezsgő vallási és szellemi életet élő városban állította fel nyomdáját 1577-ben Stöckel tanítványa, Gutgesell Dávid. Övé volt az első királyi engedéllyel működő nyomda Magyarországon, a város jelentős polgáraként bevásárolták a szenátusba, a centumvirek közé is.³ A dunántúli és felvidéki evangélikusokat elsősorban Huszár Gál és Bornemisza Péter nyomdája látta el könyvekkel. 1577-től Gutgesell, 1582-től pedig Johannes Manlius nyomtató műhelye is vállalta ezt a feladatot. A bártfai nyomda a latin nyelvű könyvek után legnagyobb számban magyar nyelvűeket adott ki. A naptárak, prédikációk, vitairatok, elmélkedések, énekek, vallásos és világi törtériák nyomtatásában egy ma már ismeretlen magyar anyanyelvű segéd működhetett közre. A fejlett zenei életet élő város hatása is közrejátszhatott abban, hogy Gutgesell vállalkozott a 16. század egyik legjelentősebb, 424 lapos magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvének kinyomtatására.⁴ A gyűjtemény elsősorban Sáros és a vele határos vármegyék magyar gyülekezetei számára készült,⁵ de bizonyára a dunántúli és dunáninneneni megyék evangélikusai is használták azt.

A század egyik legrejtélyesebb evangélikus gyülekezeti énekeskönyvével kapcsolatban még számos probléma vár megoldásra. Miért nincs a kötetnek igazi címlapja?⁶ A cím⁷ után rögtön az előszó következik! Ez nem más, mint átvétel Bornemisza Péter 1584-es detrekői prédikációs kötetéből,⁸ az ún. *Foliopostillából*.⁹ Vízkereszt utáni 4. vasárnapon a prédikáció alapigéje az óegyházi perikópa szerint a következő: *Krisztus és a tanítványok a háborgó tengeren* (Máté 8, 23-27). Bornemisza, aki minden prédikáció mellé énekeket is ajánl, itt olyanokat sorol fel, amelyek harmonizálnak a textussal. A hívők „közönséges háborúságaikban”, az ördög, a bűn, a világ vagy a halál háborgatásakor énekelhették őket, ahogy írja: „Hogy valamikor valamelyik miatt lenne háborúd, akkor azokat mondogalván vigasztald is magadot, és az Úristenhez kiáltás nagy torokszóval, mint az apostolok is az tengeri háború közt.” Az ismeretlen bártfai szerkesztő az énekeskönyv előszavaként kisebb változtatásokkal újra közölte Bornemisza szövegét és az éneklajstromot.

Ki lehetett a bártfai gyűjtemény összeállítója? Nem tudjuk, pedig őt kivéve valamennyi 16. századi énekeskönyv szerkesztője, ha néha csak monogrammal is, de jelezte szellemi munkáját. Talán a levéltári kutatások egyszer pontos választ adnak a kérdésre. A bártfai szerkesztőt kereshetjük Nádasdy Ferenc sárvári vagy (Gradeczi Stansith) Horváth Gergely Szepes vármegyei, nagyőri környezetében. Mindkét főúr az evangélikus egyház és művelődés kiemelkedő támogatója és védője volt, szoros kapcsolatban álltak egymással, s vezető szerepet játszottak az 1591-es csepregi kollokviumon, melynek jegyzőkönyve Bártfán jelent meg.¹⁰ A csepregi gyűlésen Beythe Istvánnal mindketten nyíltan szembekerültek. Így lehetséges, hogy Beythe 1590 körül megjelent énekeskönyvét (RMNy 648) szerették volna felváltani ezzel az 1593-as gyűjteménnyel. A nagyőri iskolát alapító Horváth Gergely nemcsak mecénás volt, hanem a kriptokávinistákkal folytatott küzdelemben is tevékeny részt vállalt. Elképzelhető, hogy az énekeskönyv megjelenésének támogatásával az evangélikusság megerősítését kívánta szolgálni. Bártfával pedig olyan szoros kapcsolatban állt, hogy végrendeletében gyermekei gyámjává a várost tette meg.

A 16-17. században egyedülálló az énekeskönyv szerkezete. Az énekek az egyházi év ünnepi és ünneptelen féléve köré csoportosulnak, a kötet végén pedig temetési énekek helyezkednek el. Az újabb kutatások nyomán a Bornemisza-féle prédikációs kötet és a bártfai gyűjtemény még mélyebb kapcsolatára derült fény. Oláh Szabolcs kimutatta, hogy az ismeretlen szerkesztő sok esetben Bornemisza *Foliopostillájának* énektulásait követte. Így az énekek nemcsak az adott ünnephez, hanem a prédikáció textusához is igazodtak. Hasonló típusú gyűjtemények Németországban jelentek meg,¹¹ de a sziléziai énekeskönyvek hatása sem hagyható figyelmen kívül. Jól szemlélteti textus és ének összetartozását Luther híres zsolttárfordításának (*Erős várunk nekünk az Isten*) példája. A legtöbb 16-17. századi énekeskönyvben a zsolttárok csoportjában helyezkedik el, egy-két tematikus evangélikus gyűjteményben az anyaszentegyházért, az 1641-es debreceni ima-énekeskönyvben pedig az ördög dühössége ellen mondandó dicséretnek között szerepel. Bornemisza Péter és a bártfai szerkesztő a prédikáció alapigéjének megfelelően Vízkereszt utáni 4. vasárnapra ajánlja¹² a zsolttárt.

Az 1593-as énekeskönyv összetétele rendkívül gazdag és változatos. A 275 énekből 44 először itt jelent meg nyomtatásban. A gyűjtemény nemcsak az istentiszteleti éneklést, hanem a magánjátatosságot is szolgálta. A sok egyéni hangú könyörgés mellett megemlíthetjük Bornemisza Péter hosszú, *A jelenések könyve* nyomán írt versét,¹³ vagy a gonosz nyelvek rágalalmazásáról szóló éneket,¹⁴ melyeket valószínűleg nem az istentiszteleten énekeltek. Ugyancsak meglepő a himnuszok nagy száma. A himnuszok ugyanis ebben a korban elsősorban a magyar nyelvű gregoriánt őrző gyűjteményekben, a graduálokban jelentek meg. Így a bártfai himnusz-közlések vagy a szertartási énekek gyülekezeti énekké válását tanúsítják, vagy pedig a gyűjtemény harmas funkciójára utalnak: az énekeskönyv a szertartási és gyülekezeti éneklést, valamint a magánjátatosságot egyaránt szolgálta.

A többi 16-17. századi énekeskönyvhöz hasonlóan a bártfai is kevés példányban maradt fenn.¹⁵ A példányok tüzetes összehasonlítása során kiderült, hogy néhány betűben eltérnek egymástól, nyomtatás közben változtattak a szedésen, ezért két szedésvariáns különíthető el. Valaha a Sáros vármegyei alsósebesi ferences zárdában is őriztek egy példányt. Egykori tulajdonosa beleírta nevét és a könyv megszerzésének körülményeit: „Sum Johannis Seredi Sárosiensis qui me sibi comparavit Sárosini A(nn)o 1627”.¹⁶ Serédi János előbb a nagysárosi iskolában tanított, majd az eperjesi iskolát igazgatta (1629-1637), később pedig városi szenátor, sőt bíró is volt.¹⁷ Az eperjesi magyar gyülekezet használatára leírt kéziratos *Eperjesi graduál* forrásai között szerepelt az 1593-as *Bártfai énekeskönyv*.¹⁸ Talán éppen Serédi Já-

nos példányát használta a graduál lejegyzője, Banzski Dániel, illetve az a személy, aki Banzskinak diktálta a szövegeket.

Íme három „cantio pulchra”, szép ének, régi áhítatok emlékei:

Prédikáció utáni dicséret

Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávidról

1. Áldott légy, Úristen, az magas mennyben,
Hogy megvigasztalál te szent lelkedben,
Az kik jelen vagyunk te szent igédben.

2. Kapcsold be szívönkbe te szent igédet,
Hogy hazamentönkben szent beszédedet,
Mi el ne felejtönk, Uram, tégedet.

3. Mi házunk népének megbeszélhessük,
Édes magzatinkat ezben neveljük,
Az örök életet vélek nyerhessük.

4. Dicsértessél Atya teremő Isten,
És te, idvözítő Fiú Úristen,
Az Szentlélek Isten, örökké, amen.

Az éneknek 1593 után (RMNy 713: 380) mindössze három előfordulását ismerjük: nyomtatásban megjelent egy 17. századi bártfai énekeskönyvben (RMNy 965), kéziratban változatban pedig az *Eperjesi graduál*ban és a *Kecskeméti graduál* függelékében.

Móric Lőrinc: Dicsíret és örvendetes éneklés (1583)

Az Aeneas király nótájára

1. Mennyei felségnek Ura és Istene,
Ki vagy mindeneknek gondja viselője,
És az embereknek kegyelmes Istene,
Szíveknek értője és megszentelője.

2. Országodban ülvén vigyázz mindenekre,
Kik tisztelnek téged az emberi testben,
Minden szívet látsz, noha lakol mennyben,
Kezedben tartod híveket idejekben.

3. Reám is, Úristen, vesd szent szemeidet,
Hogy minden dolgomban dicsérjelek téged,
Áldjam és tiszteljem te szent felségedet,
Kiért megnyerhessem az örök életet.

4. Irgalmasságodból jobb kezed fejemre
Terjessz ki, Úristen, az megszentelésre,
Felséged áldását vehessem fejemre,
És idvösségemet te tisztességedre.
5. Csak te lányítod meg az én kemén szívem,
Miképpen az napfény megmelegít engem,
Úgy az te Szentlelked megvigasztal engem,
Minden háborútól kiigazít engem.
6. Látogass meg engem királi székedből,
És szentell meg engem isteni kedvedből,
Hogy én kárt ne valljak az szép örökségből,
Melyet megígírtél Krisztus érdeméből.
7. Ó, mely csudálatos, Isten, az te dolgod,
Az te tanácsidban nincsen neked társod,
Mind ez világ gondját csak egyedől bírod,
Embert te odavissz, ahová akarod.
8. Rajtam az Sátánnak hatalma ne légyen,
Az te szent angyalod énmellettem légyen,
Valaholott járok, engemet őrizzen,
Hozzám, én Istenem, nagy szerelmed légyen.
9. Jutalmát megadod mindennek idővel,
Oly kegyelmes Isten, hogy el nem felejtél,
Béírod nevetek mind az élő könyvben,
Hogy kik tiszteltenek ez földön éltekben.
10. Nagy gondod volt, Isten, örökké hívekre,
Engemet is béírsz szent élő könyvedbe,
Hogy mikoron jutok színed eleibe,
Meg ne szégyenüljek az megholt testembe.
11. Csak teneked, Isten, légyen nagy dicsőség,
Földi emberektől légyen nagy tisztesség,
Mert csak téged illet az mennyei felség,
Örökkön örökké légyen nagy dicsőség.
12. Te vagy csak egyedől nagy erős oltalmunk,
Dühös ördög ellen nagy erős gyámolunk,
Akaratod ellen mi meg nem bántatunk,
Mert mi te szántásid, kapálásid vagyunk.

13. Oly nagy gondom erre, hogy kedved lehessen,
Te szent Felségednek nevét, hogy dicsérjem,
Az emberi testben míg léssen életem,
Addig kell keresnem az én idvösségem.

14. Az sár és az viasz mikor letézetik,
Az napfény egyaránt szolgál mindkettőnek,
Az egyik meglágyul, másik megkeményül,
Ember, vedd eszedbe, mert példa hitedről.

15. Írván ezerötszáz és nyolcvanháromban,
Ez éneket szerzék Munkácsnak várában,
Tiszta szüvel adák ezt vigasztalásban,
Nevét nem titkolja verseknek fejében.

A közkedvelt világi dallamra énekelt egyéni hangú könyörgés először 1593-ben jelent meg (RMNy 713: 345-347). A 17. században evangélikus, unitárius, katolikus és világi gyűjtemények egyaránt továbbörökítették.

Cantio optima

Ad notam: Bánat, keserőség megfogta szívemet

1. Mely csalárd ez világ, ó, emberi állat, mit ragaszkodol hozzá,
Minden dicsősége mely hamar elmúlik, és mit bízol őhozzá,
Hogy nem tekéntesz fel az te Istenedhez, igyekezel őhozzá.

2. Ez testi életünk nem különb minekünk, mint sátorban lakásunk,
Az gonosz kívánság, világ és az ördög ellen vitézkedésünk,
Hazánktúl nagy messze, idegen földeken mind az mi búdosásunk.

3. Sátorban vitézek csak addig maradnak, még az hadak tartanak,
Búdosó emberek állandó házakat csinálni nem akarnak,
Örökséget messze az ő hazájoktól szerzeni nem kívánnak.

4. Nagy sok nyomorúság ez illetén embert szokta előltalálni,
Semmi vígassága, jó ízű lakása nem szokott távol lenni,
Míglen hazájában, házanépe közé nagy vígan kezd bémenni.

5. Szintén úgyan vagon az híveknek dolgok, mert nincs itt maradások,
Csak óráig vagon búdosatokban nekik ez világon szállások,
Hamarsággal léssen, mikor nem gondolnak, innét el-kimúlások.

6. Kevés ideig él az emberi állat, sok nyomorúságot lát,
Mihelyen születék, ottan fájalmokat testében ú sokat lát,
Siralmas énekkel jelenti minekünk, hogy éltében sokat lát.

7. Kezdeti fájdalom, közepi sok munka, bánat és keserőség,
Félelem, fáradság, bűnben bémerülés és nagy szorgalmatosság,
Sokféle betegség, az mi életünknek vége pengig az halál.

8. Valami javait ez világ mutatja, hamar esmét elrántja,
És mint az madarász, szép szavó sípjával az madarat megcsalja,
Ekképpen ez világ hízelkedésivel gyarló embert megcsalja.

9. Változó az szépség, elmúló egészség, romlandó az erősség,
Veszendő gazdagság, csalárd az erősség, nem állandó uraság,
Rothadó ruházat, elbomló épület, halandó az emberség.

10. Királyok, császárok, hatalmas nagy urak, gazdagok és szegének,
Urak és az szolgálak, firfiak, asszonyok, házasok és szép szűzek,
Csecsemő gyermekek, ifjak és az vének meghalnak, az mint látjuk.

11. Prédikál minekünk az holt ember, mondván: Emlékezzél, ó, ember,
Hogy miként születél, azonképpen esmét ez világból kimúljal,
Ma énrajtam esett, holnap rajtad esik, bizonynal várd ezt, ember!

12. Gondolkodjunk azért mennyei hazánkról, állandó örökségről,
El ne feledkezzönk Isten kegyelméről, az Krisztus haláláról,
Gyakran emlékezzönk romlandó voltonkról, kemény számadásunkról.

13. Vigyázzunk szüntelen, és az igaz hitből Istennek könyörögünk,
Készüljön naponként az mi halálunkra, életünket jobbítsuk,
Mintha ma vagy holnap innét el-kimúlnánk, ez világban úgy éljünk.

14. Tenedek, Úristen, azért dolgainkat, életünket szenteljük,
Vezérlj, taníts minket, az te szent lelkedvel hogy nevedet tiszteljük,
És lelkünket vígan az te szent kezeidben halál által adhassuk.

15. Hogy mikor eljövend az megváltó Krisztus, testben feltámadhassunk,
Testestül, lelkestül étéletre bízvást eleiben állhassunk,
Kegyelmes bíránkval mennyben felvitessönk, téged magasztalhassunk.

16. Dicsíret Atyának és az ő szent Fiának, az Szentlélek Istennek,
Kinek jóvoltából halál mérge ellen orvosságot találunk,
És sok nyavalyánkért örök mennyországban bódogságot már várjunk.

A világ múlandóságáról szóló ún. vanitatum vanitas-vers kapcsolatba hozható Ballasi Bálint költészetével. Beythe István monyorókeréki énekeskönyve (RMNy 648) után megjelent Bártfán is nyomtatásban (RMNy 713: 288-291). Elsősorban a magánjátatosságot szolgáló gyűjteményekben volt népszerű. A 17. század végén a híres evangélikus *Zengedező mennyei kar* újra felvette a gyülekezeti énekek közé.

Jegyzet

- 1 ÁBEL Jenő, *A bártfai Szent Egyed templom könyvtárának története*, Bp., 1885.
- 2 Az ún. *Bártfai gyűjtemény* ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. Leírását ld. MURÁNYI Róbert Árpád, *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)*, Bonn, 1991.
- 3 V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800*, Bp., 1999, 55-57.
- 4 BORSA Gedeon — HERVAY Ferenc — HOLL Béla — KÄFER István — KELECSÉNYI Ákos — és mások, *Régi magyarországi nyomtatványok*, 1-2, Bp., 1971, 1983, 713. sz. A továbbiakban: RMNy.
- 5 HÖRK József, *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség története*, Kassa, 1885, 78.
- 6 Valamennyi fennmaradt példány vége csonka. A nyomtatás helye és éve a kötet végén, a kolofónban lehetett (ld. Ujfalvi Imre 1602-es énekeskönyv-felsorolását, RMNy 886: ()02v).
- 7 *AZ KEREZTIENI GIEVLEKEZETBEN VALO ISTENI diczérétek egyben szedegettetet vyonnan nyomtatatot, emendáltatot, és sok szép dicziretteckel meg öregbitettet*. A cím vagy a korban használatos Huszár Gál- és Bornemisza Péter-féle énekeskönyvekre (RMNy 353, 513) utal, vagy egy ma már ismeretlen 1593 előtti bártfai kiadásra.
- 8 RMNy 541: 102a.
- 9 H. HUBERT Gabriella, *A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel*, in ItK, LXXXVI (1982), 187-188.
- 10 RMNy 653.
- 11 OLÁH Szabolcs, *Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv*, in *Magyar Egyházzene*, VI (1998/1999), 191-238. Az általa említett német típusból korábbiakat is találhatunk, így például Johannes Spangenberg 1545-ös magdeburgi latin-német énekeskönyvét.
- 12 Bornemisza ezenkívül még a következő ünnepeken is énekeltette a zsoltárt: Böjt 1. vasárnapján (ld. ugyanígy a kézirat *Eperjesi graduál*ban és a sárospataki Református Kollégium Könyvtárának Kt. 1336-os kéziratában), Böjt 2. vasárnapján, Húsvét utáni 3. (ld. az *Eperjesi graduál*ban is) és 4. vasárnapon.
- 13 *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán-kezdettel*, 37 versszakos változatban.
- 14 *A gonosz természet megromlásáról-kezdettel*. A 17. században újra megjelent az ének evangélikus gyülekezeti énekeskönyvben (RMNy 965), majd pedig végleg átkerült a magán használatot szolgáló Balassi Bálint—Rimay János-féle *Istenes énekek* kiadásaiba.
- 15 A három csonka példányból az egyik 1899 óta az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában található, a 17. századi bejegyzés szerint egyik tulajdonosa Székely János volt. Az MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében lévő példány Eperjesről, Binder Károly tanító gyűjteményéből származik. (Binder az eperjesi vásáron vette, ld. SZLÁVIK Mátyás, *Az 1593. és 1647-iki bártfai énekes-könyv s a bártfai "Psalterium Hungaricum"*, in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 35 (1892), 573.) A sárospataki példányt Sárkány Pál Abaúj vármegyei református esperes ajándékozta 1815-ben a kollégiumnak.
- 16 KÁLMÁN Farkas, *A bártfai énekes könyv*, in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 24 (1881), 1062.
- 17 HÖRK József, *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, Kassa, 1896, 57-58.
- 18 FERENCZI Ilona, *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*, Bp., 1988, 29.

RAKOVSZKY ISTVÁN

A kétszáz éves Vörösmarty

Vörösmarty napszaka az éj, évszaka a tél. Költői víziójában a világ: a látszatok, az illúziók világa, amelynek arasznyi léte a Semmi mélyéből emelkedik föl, és a Semmibe hanyatlik vissza:

„A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz:
Sötét és semmi lesznek: én leszek,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.”

Milyen időszerűtlen költő! Ha van, aki távol áll tőlünk, akit igazán nem értünk a 19. század magyar írói közül, az talán éppen ő, a kétszáz éves klasszikus.

Talán lesz, aki vitatja ezt a vélekedést. Hiszen az ezredfordulón – mondhatják – nagyon is érzékenyek lettünk az apokaliptikára: a gyakori természeti katasztrófák és az emberi pusztítás szembesítenek minket a világunk törékenységével, veszélyeztetettségével. Ezért Vörösmartyt szinte kortársunknak érezhetjük.

Igen, igaz, hogy nap mint nap borzongatnak minket az iszonyattal – a *mások* tragédiáival. A média hírt ad, kellő drámaisággal, az olajszenyveződésekről, a Tisza pusztulásáról, a globális felmelegedésről és a helyi népiirtásokról. S a következő hírblokkból megtudjuk, hogy új bevásárlóközpont épült, hogy bővül a mobiltelefon-szolgáltatás, és fél százalékkal emelkedett a BUX-index. Nem is szólva a mesterségesintelligencia-fejlesztés és a géntechnológia szinte beláthatatlan perspektíváiról.

Valóban szembesülünk azzal, amiről híreket „szolgáltatnak” nekünk? Vörösmarty jobban látta, hogy mi fenyeget bennünket. Nem azért, mert jövőbe látó próféta lett volna, hanem mert megértette az európai – és a „globális” – fejlődés logikáját. Kétségbeesett elszántsággal próbált hinni a haladásban, abban, hogy meg lehet teremteni egy lakható és emberséges világot a „haza s emberiség” számára. De valójában ifjúkorától kezdve kételkedett ebben; szelleme más képet alkotott a Mindenség és az ember valóságáról. Úgy érezte, hogy hol az emberiség prométheuszi törekvései veszélyeztetik a világ egészének harmóniáját, hol pedig a külső, fizikai és metafizikai erők rombolják szét az ember építette társadalmi-erkölcsi világot, az „új kor Babelét”, amelynek fölépítésére hit és kétely közt ingadozva szólított fel *Gondolatok a könyvtárban* című nagy filozófiai költeményében:

„Mi dolgunk a világon? küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak.
Ember vagyunk, a föld s az ég fia,
Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen ...”

Ebben a versben a kételyt még ellensúlyozta a 19. század „emberiség-vallásának” reménysége, de a talán legnagyobb két Vörösmarty-költemény, *Az emberek* és az *Előszó* már az ember és a világ közötti tragikus ellentétéről szól. Az előbbiben maga az ember az, aki démoni meghasonlottságában újra meg újra megbontja a Mindenség harmóniáját; az utóbbiban rejtélyes metafizikai erő – a megszemélyesített „Vész” – rombolja szét az emberiség már-már megszülető nagy művét: Munka és Szellem, Ész és Szeretet közösségi harmóniáját. Persze a kozmikus méretű katasztrófa eszköze is maga az ember, akinek paradox természete, végleges benső szétszakítottsága („örült sár, istenarcú lény”!) – tragikus rejtély marad:

„A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtven a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.”

Igen, ez az Ember, aki „fáj a földnek” ... Vörösmarty ismeri a bűnbe esett, a kárhozatba hulló ember sorsát, de nem tud bűnbeesés előtti állapotáról, s nem hisz megválthatóságában – mert nem ismer senkit, aki megváltaná. Az ő víziójában a Világ vak erők körforgásának mutatkozik, amelyhez képest külső, transzcendens minőség nem ad hírt magáról. Ezért próbálkozik az ember újra meg újra önmaga megváltásával, és ezért bukik mélyebbre.

Az Isten nélküli világ és az elbukó ember képe ebben a költői világban különösképpen mégsem hat reménytelenül, s a keresztény olvasónak nem jut eszébe pogányságot és hitelenséget látni benne. S nem csupán azért, mert utolsó nagy versében, *A vén cigány*-ban a katasztrófa látomását a reményen túli reménységgel (ha nem is hittel) ellensúlyozza Vörösmarty: „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Paradox módon éppen a kétségbeesés, a megrendülés mélysége az, ami fölemeli a pusztulás-víziókat szemlélő olvasót. A híradás olyan súlyos, olyan hiteles pátozzsal szólal meg, – s ami a legfontosabb: a hírt adó annyira személyesen érdekelt abban, amiről szól –, hogy az együttérzés és a megrendülés lesz a meghatározó élményünk. Ebben az lírában a szenvedő ember szólal meg, akinek gyötrelme kozmikus méretű, s ez a passió nem lehet idegen a keresztény olvasó számára. S anélkül, hogy erőszakolt értelmezéssel próbálkoznának, észrevehetjük Vörösmarty sok, látszólag remény nélküli megszólalásában azt a rejtett kettősséget, amely a reményen túli reménységet táplálhatja, és – talán – a hit lehetőségét sem zárja ki:

Mint a földművelő jól munkált földbe magot vet
S várja virulását istene s munka után:
Úgy a sírokkal felszántott földbe halottait
Hordja koronként a végtelen emberiség.
És haloványon a dús, a szegény és a koronás fők
Mennek alá, víg, bús, balga, mogorva vegyest.

MÁNYOKI JÁNOS

175 éve született Jókai Mór

Mit olvashatunk tőle?

Közhelynek számít, hogy egy jelentős íróat elsősorban olvasni kell: minden egyéb azután következhet. Talán hamis, talán ízléstelen, de bennünk lappangó ezredvégi kérdés: fölfedezhetjük-e az író minőségét – *néhány óra alatt?* Jókai – s ezt nem mindenki tudja – viszonylag szerencsés helyzetben van: megírta azokat az elbeszéléseket, meséket, amelyek külön-külön is kerek egészet képeznek, de arra is alkalmasak, hogy órák alatt bevezessék az embert egy feledhetetlenül gazdag és színes világba.

Részint a nagyepika túlsúlyából, részint egy regényközpontú szemléletből adódik, hogy a mese- és novellaíró Jókai mind az iskolában, mind a köztudatban háttérbe szorult. Pedig könnyű belátni, hogy a mese, esetlegként a novella nem igényel árnyalt jellemrajzot, nagyarányú kompozíciós készséget; inkább fantáziát, humort, ötletet, elbeszélő hangot kíván – vagyis Jókai erőseit. Legjobb kisprózai munkáiban sziporkázik az író: olyan téma- és hangbeli gazdagságot ér el, ami elbeszélő irodalmunkban talán páratlan. A legszebb darabok zömét az 1850-es években írta, de később is futotta erejéből egy-egy remekműre.

S mivel a példa magyaráz, most attól sem szabad visszariadnunk, hogy címeiket soroljunk fel – mintegy útravalónak: *Sonkolyi Gergely* – könnyed, jó humorú falusi életkép. *A tengerszemű tündére* talán a legszebb népies műmesénk. *A megölt ország* az inka világ végnapjairól szól. Tisztaság és bűn, papnők és zsoldosok küzdelme: romantikus legenda. *Melyiket a kilenc közül?* – Régi karácsony a régi Pesten. A biedermeier elbeszélés szép példája. *A Leaotungi emberkék:* a kínai császár és a törpe királyleány reménytelen szerelmét beszéli el. Az európai műmeseirodalom kiemelkedő értékű darabja. *A csillagos szoba:* Párizs, második császárság. Szerelem, pénz, megfigyelés, esetleg lejáratás: a novella már napjainkat idézi. *A béka:* realista színezetű, szép elbeszélés az árváról, aki csárdában nevelődik. A közeg, a hangulat kissé Móriczra emlékeztet. *Tizenkettő óta:* a magyar anekdotakincs remeke. Szelíd, megbocsátó – de ijesztően mély.

Nyolc írás, mintegy hetven oldalon. Kedvcsináló és szolid keresztmetszet. Tény azonban, hogy Jókai elsősorban mégis regényíró. S óriási életművét vizsgálva önként adódik a kérdés: melyek a legszebb regényei? Ismeretanyag, egyéni ízlés, irodalmi konszenzus adhatja meg a választ; s csak igen óvatosan, szerényen írhatjuk le saját véleményünket: *Az arany ember*, *A tengerszemű hölgy*, *Sárga rózsa*.

Az utóbbit Jókai legtökéletesebb kisregényének mondják. Romantikus és realista elemek kiegyensúlyozott egysége. A magyar pusztá legszebb rajza – Petőfi és Móricz között. *Az arany ember* és *A tengerszemű hölgy* nem ennyire szabályos remekmű. Egy öntörvényű tehetség kiemelkedő teljesítményei. Márai Sándortól tudjuk,

hogy Krúdy utolsó éjszakáján még *A tengerszemű hölgyet* olvasta. Aligha véletlenül: mesteri kézre valló regényszerkesztés, érdekes lélekrajzkísérlet. S mindenütt friss, személyes élményekből táplálkozó színek. Az egész könyv emlék és fikció bravúros együvédolgozása.

Az *arany embert* mindannyian olvastuk, de büntetjük is – ha meghagyjuk ifjúkori olvasmányunk. Ideológus koponyák keményen bírálták: ábránd és menekülés könyve. Mi máshova tesszük a hangsúlyt: *Az arany ember* egyfelől modern mítosz – meghatározó a paradigmászerűség; másfelől azonban igazi *self-made man*-történet, széles társadalomrajzzal. Jókai képes volt egyesíteni a mítoszt a realitással: így állt elő a magyar irodalom egyik leggazdagabb tartalmú könyve, amely azonban lélek-ábrázolásával is érték.

Néhány fontos művet már éppen csak megemlítünk. Mondják, hogy *Az új földesúr* talán a legjobban összefogott, páratlan életszeretettel megírt regénye: nem a magyarföldi asszimiláció sokat vitatott ügye, hanem Jókai derűje tartja életben. Társadalomtörténeti fontossága és ragyogó részletei emelik ki a *Rab Rábyt*. Magyar reformkorunk nagy mitológiája: *Eppur si mouve, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán*. Van, akinek az *Egy az Isten* a kedvence; de a közelmúltban például a *Fráter György* mellett kardoskodott valaki. S ha Németh László sajnálta, hogy a szabadságharcról alkotott képünket *A köszívű ember fiai* annyira befolyásolta: ezt a könyvet csak úgy haladhatjuk meg, ha megőrizzük. (Bár huszadik századi küzdelmeinknek lenne hasonlóan nagyhatású eposza!)

Íme: többlépcsős bevezetés a Jókai-olvasásba. Nagyon szűkre szabott és nagyon aránytalan: mentsége, ha mégis nyújt valami fogózkodót.

Az író

Óriási életművéről mostanában értékes megállapításokat olvashatunk. Legutóbb *A lőcsei fehér asszonnyal* kapcsolatban írták: a huszadik századvégi, sokféle izmuson átesett olvasó nem föltétlenül várja már el a belső lélekrajzot, a hirtelen jellemváltozással szemben is megértőbb. – Mindinkább utat tör a gondolat: a kritikai-realista regény a prózának csupán egy fontos lehetősége. Jókai módszere azonban más: időnként mesét ír, időnként álmod, időnként karikatúrát rajzol, időnként a kritikai realizmust is megközelíti. Színes, romantikus, de rendkívül könnyed stílus fogja össze az elbeszélésanyagot: így áll együvé a Jókai-próza, magyar 19. századunk nagyszabású teljesítménye. Mivel az író egyfelől ösztönös, másfelől nagyon termékeny elbeszélő volt, érthető, hogy hibátlannak mondott munkája kevés; ellenben igen szép részletek fordulhatnak elő a gyöngének tartott művekben. Elegendő csak egy kései könyvét – *Ahol a pénz nem Isten* – összehasonlítani Verne ismeretterjesztő kalandregényeivel, rögtön érzékelhető, hogy Jókai mennyire irodalom – még hanyatlásában is.

Mesemondóként emlegetik, talán kissé vállveregetően. Pedig a mesemondás nem csupán kalandszöveget jelent, hanem természetes, friss elbeszélő hangot és gazdag szimbólumteremtő képességet is. Jókai – ilyen értelemben – valóban nagy mesemondó. Hangja – a gyöngye helyein – lehet éppen érzélgős, vagy retorikus, de sohasem fülledt, sohasem mesterkelt. Tájéírásainak áradó szépsége, a számtalan ragyogó zsánerkép, természetes humora-embersége nem kopott meg. Jó meglátás, hogy kései műveiben is vannak fiatalos vonások. Talán ebből fakad, hogy némelyek naivnak tartják; de amikor a fantázia és a megézés találkozik, egy-egy helyén meg tudja szégyeníteni a *csupán* gondolkodót – mint *A jövő század regényének* legsikerültebb lapjain.

Realizmusáról pedig kettős értelemben beszélhetünk. Megtalálhatóak nála a 19. századi realizmus bizonyos elemei, másrészt az is egyfajta valóságlátás, hogy eszményképeit – legalábbis időnként – igen találó torzképekkel „ellenpontozza”:

még Petőfi- és Rákóczi-karikatúrákat is találunk nála. Ilyenkor – részben tapintatból – a torzkép hitelét a szövegösszefüggéssel meggyöngíti: a bujdosó Petőfiről kiderül, hogy csupán ál-Petőfi, a Rákóczi-karikatúrát rajzoló Korponainé pedig titkos labanc: árulásra bujtogat. Mivel azonban mind a Petőfi-, mind a Rákóczi-torzkép talál, részben megőrzi hatását, mondhatni önálló életet él. Hasonló módszer, amikor egy – általában tiszteletreméltó, sőt: idealizált – szellemiség szinte megsemmisül, mert képviselője csak az óhatatlanul meglévő fonákságokat testesíti meg: a magyar kálvinizmust nem csupán *A kőszívű ember fiainak* heroikus Lánghy Bertalanja, hanem *A tengerszemű hölgy* korlátolt, rideg Medvési Ézsaiása is „reprezentálja”. Nem állítjuk ugyan, hogy az eszmény és a torzkép időnkénti egyensúlya szabályos realizmushoz vezet; de irodalmi élményhez – és összetettebb látásmódhoz – mindenképpen.

Jókai visszatérő, nagy motívumai – a barlang, a sziget – gyakran már Jungot juttatják az ember eszébe, de mindig természetesekek: nem ül rájuk a tudálékosság. A sziget többnyire menekülés, biztonság, természetközelség, a visszanyert Paradicsom. Csak néhány fontos előfordulási helyét említjük: *Az arany ember*, *A kis királyok*, *A tengerszemű hölgy*, *Ahol a pénz nem Isten*. A barlang-motívum más. Ebben is ott van a rejtőzködés, a menedék, de ott van a sötétség is, a váratlanul feltörő iszony. A sziget a kaland vége, vagy legalább megpihenés – a barlang nyújthat éppen menedéket, de az is lehet, hogy csupán a küzdelem folytatása – ijesztőbb körülmények között. A szigetnek is van múltja, de a barlang titokzatos és borzasztó csontmaradványok helye – mint *A három márványfejben* olvassuk. *A Hargita* című elbeszélésben talán nem is a hegy, hanem egy barlang áll a középpontban: a gonoszság törpéi nem bírják a fényt, de sötét rejtekükben egyre várják, hogy eljőjön az ő idejük. S ha Jókainál a sziget az emberiség hajnalára, az Édenkertre utal, a barlang is a történelem kezdete – de itt az ősemlék dermesztő sötétségben vívja élet-halálharcát a medvével. Klasszikus prózáinkban páratlan ez a kettős, archaikus látásmód; azt kell mondanunk: ilyen mély gondolatot csak álmodni lehet.

Talán irodalmon kívüli szempont, de nem hagyhatjuk szó nélkül: a magyar kultúrában nincs olyan szerző, aki szépirodalmi szinten, szórakoztató formában olyan óriási művelődéstörténeti anyagot dolgozott volna föl, mint Jókai Mór. A régi magyar anekdotakincs, vagy a 17-18. századi európai ponyva- és emlékirat-irodalom részben neki köszönheti, ha benne maradt a köztudatban. Életműve a növénytan, a régi magyar jog, vagy a néprajz kutatója számára egyaránt kincset őriz. Szinte fölmerhetetlen, hányféle szempontból lehet közeledni hozzá.

Egy világ

A 19. század a gyarmatosítás második, immár kifejlett korszaka. A brit és a francia szellemi életet átjárta az élmény: a távlatok, a színek. Ami kalandként, rablásként indul, később ihletet ad és szemléletet formál: előbb Napóleon megy Szíriába, később Flaubert és Renan. A birodalmi gondolat már türelmes: a fő cél az elsajátítás. Kiássák a múltat, népszerűsítik az egzotikumot. Sok a felületesség, sok az álság, de a horizont kiszélesül: az élmények – legalább részben – letisztulnak, meglik a *szervesülés* módját.

A magyar helyzet más: gyarmatok nincsenek, időnként az országon belül is védekezésbe szorulunk. Kultúránk alig-alig élheti a tér és az idő meghódításának újszerű örömeit. Egy nagy elégtételünk azért van: Jókai. Nemzetéhez ugyanolyan hűséges volt, mint Kemény vagy Arany, de óriási fantáziája, a tér és idő bekalandozásának vágya egészen más pályát szabott neki. Mondhatjuk éppen: kevésbé koncentrált, mondhatjuk, hogy horizontális terjeszkedése kevésbé igényes – ezek csupán részgazságok. Fontosabb annál, hogy a 19. századi kultúrához hozzátartozott a tér és idő bekalandozása, valamint az a képesség, hogy ezt a kalandot művészi módon

örökítse meg. *Jókai tehát nem fantaszta, hanem – merjük mondani – egy heroikus század jellemző vonását hordozza.* Nélküle 19. századi magaskultúránk – ragyogó tejesítményeivel együtt – jóval szűkebb, jóval fojtóbb lenne. Művei nem sikerültek ugyan egyformán, de a prózája mindenütt művészi próza: akár a leírásokkal, akár más eszközökkel, de a választott helyszínt mindig beemeli a szépirodalomba; mindig meghaladja a csak kaland-, csak dekoráció-szintet. Teljesítményéről akkor van fogalmunk, ha meggondoljuk, hogy a régi Magyarországról ő alkotta meg a leghatalmasabb tablót; s a határokon túli fantasztikus tér-időutazását csupán a *maradék* erejéből végezte.

A *Nepean-sziget* – amelyet húszéves korában írt – vadromantikus sablon; de található benne néhány bekezdés, amely már üdén és pompázatosan állítja elénk a déltengeri tájat. Egyik utolsó műve – *Ahol a pénz nem Isten* – ugyancsak egy déli sziget pazar környezetében játszódik. A köztes ötvenhét év színek és leírások hihetetlen bőségét ontja. Sohasem felejtjük el az esteledő Konstantinápoly képét (*A fehér rózsza*). A *Sirin* szépen és plasztikusan mutatja be Perzsia százánida műemlékeit. Lenyűgöző a kínai császárság és a közép-ázsiai nomádok küzdelme (*Tsong-nu*), vagy Chile égő kénhegyeinek látványa (*A megölt ország*). A magyar utazó Palmyrában visszaidézheti Zenóbia nagyszerű vadászatát (*Kelet királynéja*), de a csecsen válságról is eszünkbe juthat Jókai: remek írást szentelt a Kaukázus-vidéki muzulmán ellenállásnak (*A fegyvertelenek*). Körbeutazhatjuk vele a földgolyót; de inkább említünk egy fantasztikumot a múltból: hatnapos, természettudományos teremtéstörténet (*Égész az északi pólusig*), egyet pedig a jövőből: a szélsőbalos orosz diktatúra képe (*A jövő század regénye*).

Jókait, az öntudatos magyart, lenyűgözték a világtörténelem színei, távlatai. Nem zengett frázisokat arról, hogy szereti az emberiséget, de nagyon érdekelte az emberiség egésze. Érdeklődésének középpontjában – természetesen – Magyarország állt. Erezhetően elfogult nemzete javára: egy márciusi ifjú hogyan lett volna elfogult? De sohasem gyűlölködött. A *Szegény gazdagokban* nagy szeretettel ír Hunyad megye román népéről – pedig csak egy bő évtized telt el a véres nemzetiségi harcok óta. Az orosz nagyhatalomtól mindig tartott, de Oroszország nagyon érdekelte, s volt egy oroszág, amit csodált. Nyugat-Európa civilizációs vívmányait mélyen tisztelte, de az önzést, a pénzimádatot annál kevésbé. *Hitt a magyarok eredeti, alkotó észjárásában*, s álmában sem gondolta, hogy a Nyugattal szemben csupán alárendelt szerepünk lehet. Láttá az oszmán birodalom hanyatlását, de török szimpátiáját megőrizte. A Kelet nagy emlékeit csodálta, s világos volt számára, hogy *egy népet sohasem szabad néhány évszázad konjunktúrája alapján megítélni*. Együttérzéssel írt a négerekről, cigány és zsidó témának szentelt könyveket. Szinte gyermeki módon hitte, hogy mindenkinek van helye a nap alatt.

Filantropizmusának, megértő természetének nem csupán erkölcsi, hanem művészi jelentősége is van: óriási fantáziája mellett ez a szemléletmód is hozzájárult, hogy annyira könnyen mozgott a térben és időben: hiszen egészséges lélek volt, arról szeretett írni, amit közel érzett magához. Formátumát mutatja, hogy mostani, hasadozott szellemi életünk – őhöz képest – gyakran provinciálisnak tűnik: a hagyomány őrei nem mindig látnak túl a határon, mások pedig süketek a hagyományra – térvakság, idővakság. A nyugatimádat teljes aránytalanságot szül: eltűnik a történelem, eltűnik a szegény világ. Akik pedig az ősi keleti kultúrák üzenetét próbálják fölfogni, gyakran belefúlnak a misztikus-vallásos általánosságokba.

Jókai még *együtt* látott, s a látottakat egy gazdag irodalmi hagyományba emelte. Ezt a hagyományt azonban nem igazán tettük a magunkévá: provincializmusunk – amelyet nem szüntet meg, csak bizarrá tesz az információdömping – részben ebből fakad.

Lilli Promet írásai

Lilli Promet a délkelet-észtszországi (időközben Oroszországhoz csatolt) Petseri városkában született (1922). Apja a helyi gimnázium rajztanára volt. Iskoláit Tallinnban végezte. 1935-1940-ig kerámiát tanul egy művészeti iskolában. Ezt követően egy ifjúsági lap munkatársa lesz. A háború kitörése után a szovjet hátszországba evakuálják, a mai Tatársztán területére. 1943-tól a német blokád alatt álló Leningrádban az észt rádióadások szerkesztője. A háború után több évig újságíróskodik. Az 50-es évek elejétől szabad foglalkozású író. Újságíró korában számos elbeszélése, karcolata, kritikája jelent meg különböző lapokban. Első könyvét 1958-ban publikálta *A szent művészet tanítványai* címen. A két világháború közti Észtország művészeinek életéről fest benne színes képet. Ezt követően egy-két éves időközökben jelennek meg novellákat, karcolatokat, miniatűröket, álmeséket tartalmazó kötetei. Egész sor televíziófilm szcenáriumának szerzője.

A 60-as években népszerűek voltak útikönyvei. Férjével, Ralf Parvéval, aki szintén ismert észt író, sokat utaztak, s ezekről az utazásokról Lilli Promet színes és érdekes beszámolókat írt. Egyiket-másikat férjével közösen. Egy ilyen közös könyvben 25 oldalt szenteltek Budapestnek.

Lilli Prometet tucatnyi európai nyelvre fordították. Több rövidebb írása magyarul is napvilágot látott, de nagyobb lélegzetű művei közül csak *Primavera* című regénye, a bukaresti Kriterion Kiadónál (1976).

LILLI PROMET

A fűzfapoéta

Az ifjú versfaragó messze földről jött, tiszteletteljesen fél térdre ereszkedett és levette süvegét az idős mester előtt, aki kunyhója küszöbén állt.

– Bölcs mester, eljöttem hozzád, hogy felolvassam neked a verseimet, és szeretném megtudni, hogyan vélekedsz róluk – mondta az ifjú.

– Jól van, de hosszú még előttünk a nap, lesz még rá idő estig. Járjunk egyet, aztán majd sort kerítünk a versolvasásra is.

– Hová megyünk? – kérdezte csalódottan az ifjú. Nem volt a lábuk előtt homokkal beszórt ösvény, se kavicsos terített út.

– Kövessük a felhőket – jelentette ki töprengés nélkül a mester.

Sudár pagonyokon, fénylő fenyérekon, széles szántókon vágta át, arrafelé, ahol vörösáfonya terem a pagonyszélen, arrafelé, ahol mocsári szeder érlik a zsombékon.

– Lám, mennyi virág! – lelkendezett a mester, s belélegezte a földről felszálló illatot.

– Hol? Én egyetlen rózsát se látok! – csodálkozott a versfaragó.

Uzsonna tájban egy ház mellett mentek el, melynek egy asszony kitartha az ablakait, s behívta a napot, meg találkoztak egy emberrel, aki behunyta szemmel tapogatózva haladt.

– Miért tettei magát vaknak? – kérdezte a versfaragó.

– Hogy ne lássa a dolgok velejét – vélte a mester.

Útjukat folytatva találkoztak egy csodabogárral, aki minden szembe jövőt köszöntött.

– Miért köszönsz nekik? Hiszen ők nem ismernek téged!

– Mit számít az, hogy az emberek nem ismernek. Az a fontos, hogy én ismerem őket – válaszolta az ember.

Délben két útonjáró jött velük szembe, mindkettő meggörnyedt terhének súlya alatt.

– Mit cipelsz? – tudakolta az ifjú.

– Gondot.

– Hát te?

– Kísértéseket.

A szántóföld mellett elhaladtukkor az ifjú szerette volna megtudni, miért szedegeti fel egy öregasszony a földre hullott gabonaszemeket.

– A morzsa is kenyér – felelte az asszony.

A nap második felében jó ideig némán lépdelt egymás mellett az idős mester és az ifjú versfaragó.

– Igen magadba mélyedt vagy – jegyezte meg végül az ifjú.

– Az emlékeim kertjében barangoltam.

– Van egyáltalán ilyen, és szabad benne járni? – kételkedett az ifjú. Egy pillanat múltán azonban felkiáltott:

– Úgy van! Már emlékszem, hogy a tanult emberek nem tartják kívánatosnak.

– Ezt olyanok mesélik, akiknek nincs ilyen kertjük.

– És a tied hol van?

Már-már kiértek a tenger partjára.

– Ott – mutatott a végtelenbe a mester, s az ifjú egy zseengezöld szigetet látott felsejleni a tengeren.

– Milyen tenger ez?

– Az Idő-tenger – felelte a mester.

Már lebukott a nap, amikor a mély, sötét vadonból egy reszkető pásztorfiú futott ki.

– Eltévedtem a rémek erdejében, s egyszerre egyedül éreztem magam – mesélte.

– Mi az egyedüllét? – kérdezte a gondolataiba mélyedt versfaragó.

Hazafelé menet egy kis meztelen sellőt láttak egy kövön, aki jajongva sírt nagy fehér könnyeket a hajába.

– Senki se tud segíteni rajta gyászfájdalmában – mondta a mester.

– Miféle fájdalom ez? – kérdezte az ifjú. Közben megállt az útszélen és egy férfit meg egy nőt nézett, s így kiáltott fel:

– Miért kínozzák egymást?

– Mert szeretik egymást – válaszolta a mester.

És az az ember ott miért osztogatja el mindenét? Mi marad neki magának? – kért magyarázatot az ifjú.

– Az öröm – felelte mosolyogva a mester.

A versfaragó most feléje fordította tekintetét.

– Mondd, van valami a világon, ami csodálkozásba ejtene?

– Azt hiszem, nincs – válaszolta meggyőződéssel a mester.

Mikor visszaértek a konyhához, s a mester gyertyát gyújtott, meg az asztalra tette a kenyeret és a vizeskanocsót, eszébe jutott a versfaragónak az a fontos dolog, amely idehozta.

– Eljött az este – mondta. – Most engedd meg végre, hogy felolvassam neked a verseimet, melyeket írtam.

– Jó, de miről? – kiáltott fel a mester.

És határtalan volt a csodálkozása.

Bereczki Gábor fordítása

LILLI PROMET

A szerelem

A háta mögött Marianne-nak hívták, mivel francia volt. Ha megszólították, azt mondták neki: *Madame*. Talán én voltam az egyetlen, aki tudtam, hogy a lánykori neve Louise Adam. Meglehet, ugyancsak én voltam az egyetlen, aki tudott a szerelmeről.

Az ismeretségi köre rendkívül szűk volt. Csak utcája szatócsboltjában és a hentesnél látták, meg az a gyér vevőkör ismerte, amely lélekmelegítőket, pelerineket és sálakat kötött vele.

Ha a *madame-nak* tolmácsra volt szüksége, több utcányi utat tett meg, hogy engem odahívjon. Több mint a fél életét Észtországban élte le észt férje mellett, de a nyelvet nem tanulta meg.

– Nagyszerűen megértjük egymást – mondta *madame* Louise.

– Nem unja magát? – kérdeztem egyszer.

– A férjem az én világom – mosolyodott el az öregasszony.

Nem tudom, lehet-e öregnek nevezni. Törékeny volt és kis termetű, haja mindig szépen fésülve, derékban karcsúra fűzve, járása könnyed, kecses volt, el-elpirult, s gyakran váltogatta a ruháit.

Szerettem elüldögelni *madame* Louise-nál, a kényesen tiszta szobájában, elnézni a tevését-vevését, ahogy megöntözte a széles levelű filodendronokat, vagy kötött egy apró, nevetséges, kárpittal bevont sámlival a lába alatt.

Madame Louise mindig örömmel fogadott, de mikor távoztam, soha nem felejtette el megjegyezni:

– Kérem, ha hozzám jön, akkor korábban. Öt órától nem érek rá.

Ezt olyan figyelmeztető hangnemben mondta, amely kizárta a tudakolást. Én azonban nagyon kíváncsi voltam, mint minden korombeli lány, mikor már nem gyerek, de még hajadon sem. Szerettem a titkokat, feltételezéseket, csiklandozták a képzeletemet.

Úgy gondoltam, tudom *madame* Louise-ról a leglényegesebbeket. Párizsban a Quartier Latin egy kis bisztrójában volt felszolgáló, s első látásra beleszeretett abba az észt diákba, aki odajárt étkezni, s ismeretségük harmadik napján hozzáment feleségül. Mikor férje néhány év múltán befejezte tanulmányait, Louise elhagyta vele hazáját. – Úgy tűnt, minden romantika *madame* Louise múltjában rekedt. Milyen titkai lehetnek egy idős asszonynak? – És én mégis szerettem volna megtudni, mit csinál *madame* Louise öt után.

Fél négykor állítottam be hozzá.

Meghökkenően nézett rám, s habozva engedett be, de lenyelte a bosszúságot, nem szólt semmit.

Madame Louise előtt csipkés fehér kötény volt, ebédet főzött, kézfejével hűsítette kiforrósodott arcát, s olyan pillantásokat vetett rám, melyek beszédesebbek voltak, mint a szavak. Kínosan éreztem magam, fölöslegesnek, de maradtam.

Hozzálátott, hogy két személyre megterítsen. Volt benne valami különös koncentráltság. Többször megigazította az evőeszközöket és a szalvétákat, arrébb tolt a virágvázát, mindent még egyszer ellenőrzött, majd a szemembe mélyesztette a tekintetét: menj el!

Nem mentem. Aztán kivett a kötényzsebéből egy kis kerek csomagocskát – egy alma lehetett –, és a tányér mellé tette.

– Mi az? – kérdeztem.

– Meglepetés. Mindjárt itt lesz.

Maradtam, látni akartam a férjét.

Madame Louise egyszerre helyhez szegeződött, figyelte a feljáróról behangzó lépéseket és zavarba jött.

– Jön! – suttogta. És én nem léteztem többé.

A tükör elé futott, idegesen lerántotta a kötényét, megigazította a haját, s sietett ajtót nyitni.

Szívem hangosan, hevesen dobogott.

A küszöbön egy sovány, őszhajú öregember állt, mindhárom nagykabát-gombján egy kis csomag lógott. Később hallottam, hogy soha se megy üres kézzel haza. Figyelmessége jeléül mindig hoz az ő Luise-ának legalább valami filléres holmit, legyen az egy gyűszű, mentás cukorka vagy teaszűrő.

Az öregúr levette orráról behomályosodott cvikkerét, szárazra törülte a zsebkendőjével, majd újból feltette.

Engem nem látott. Louise-t nézte, aki várakozóan, feszülten, égő arccal állt.

Most megcsókolják egymást, gondoltam, s visszafojtottam a lélegzetem.

A csók elmaradt. Megragadták egymás kezét, s úgy álltak ott, mint szerelmes fiatalok, akik még nem lépték át a pironkodás válaszvonalát.

Ekkor távoztam. Megláttam azt, amit nem vártam, ami túlment a várakozáson. Ez a pillanat fölülmúlta minden elképzelésemet a szerelemről.

Fordította: Bereczki Gábor

Paulus Person Utsi versei

Az alábbi néhány vers Bede Anna kötetéből való (Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet. Európa Könyvkiadó, 1983). A kiváló költő, műfordító maga választotta ki a verseket folyóiratunk számára.

Utsi, Paulus Person (Karesuando, Svédország, 1918–1975, Jokkmokk): 1920-ban költöztek szülei Jokkmokkba. Utsi réntenyésztő, kézimunka-tanító, ötvösművész, templomépítő mester, költő volt. Költeményeiből svédre, franciára és németre fordítottak néhányat. Első kötetéből, amely svéd címmel *Dikter* (Versek. Särtryck ur Från Bygd och Vildmark, Uppsala, 1970) jelent meg, antológiánkba a következők kerültek: *Fájó szerelem, Szülőföldem, Az új hegyi víz, A rénlegelőt letaposták, A mi jogaink. – Tükörképem a forrásban a Cállagat I.* (Írások I. Karasjok, 1973) kötetből való; *Mi ketten* Gaup-Westerlund, *Láv'lagir'ji.* (= Lávlagirji – Daloskönyv. Luleå Alltryck AB 1978) című könyvéből való. – A többi költemény második verseskötetében, a *Giela giela* (Ejtsd csapdába a nyelvet. Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1974) címűben jelent meg. Harmadik, posztumusz kötetét rokonai, Per Mikael Utsi és felesége rendezték sajtó alá: *Giela gielain* (Vadász a nyelvel, Luleå, 1980).

Kövesd az ösvényt

(GUORA BÁLGA)

Kövesd azt a gyalogutat
mit réncsizma taposott
Kövesd a szán-szabta utat
hol kosárkád ringatott
Kövesd a forrás ösvényét
mely gyermeki szomjat olt
Kövesd a tág legelőt
hol rénszarvas kóborolt
Kövesd a bozót ösvényét
mely karcolta lábadat
Kövesd a sátrak ösvényét
hogy megleld barátodat

Sátorküszöb

(ŠIELMMA SISBEALDE)

A sátor küszöbén belül
melegség ölelt
Magas volt a küszöb
Ahogy átléptem a gerendán
egy lécben megbotlottam
Anyám kitárta karját

Azon a küszöbön túl
az idegen világ
És jött a megismerés ideje
ott künn a nap sütött
Ki mertem menni –
De a sátorküszöb
még most is ölel

A lappság ereje
(SÁMIVUOHKI)

Ha elpusztítanak
a holdat meg a földet
sátraink – ezüstcsillagok –
világítanak

Ha már remény se volna
megmaradnánk mozdulatokban

Ahol csak tűz ég
mi benne égünk

Síző
(ÈUOIGI)

Hideg szél
fagyos hó
siklik a sí
síbot lendíti
kopik a csizma
Hófúvás
befújja a nyomot
Az arcról szakad a víz
Sátorban tűz ég
Édes álom jó

Újra indul az idő
(AIGI ÁLGA OÐÐASIT)

Újra indul az idő
fémes fények izzanak
a volt idő elszalad
Újra indul az idő

Naptalan téli estén
míg kialuszik a fény
nagy éjszaka közepén
ébred a biztos remény
Újra indul az idő

Új fiatal reggel kél
fénylő párák szállnak ott
megnyílnak a távlatok
Újra indul az idő

Szívet könnyít megújít
ha mögötted áll a hit
mely reggeltől estig nő
Újra indul az idő

Elhagyott szálláshelyen
(BOARES OROHAGAS)

Nem vezetett oda út sem
csak egy parányi ösvény
A fatöncök fölé bozót borult
és sűrű erdő
Nem hallani gyermekek kacaját
kutyák csaholását
Sátrakból füst nem száll
néma vizeken evező sem csobban

Csak korhadt karók regélnek
őseim életéről
háromlábú állványok erdők gazdagságáról
elkorhadt csónak s halszárító rúd
tavunk bőségéről

Szótlanul egy padkára ülök
a kormos köre bámulok
hol hajdan erdőlakók békés tüze égett

Bede Anna fordításai

SAIT FAIK ABASIYANIK

Gyerek a siklón

Sait Faik Abasiyanik (Ejtsd: Szait Faik Abaszijanik.) 1906-1954. Irodalmi tanulmányokat folytat, de kereskedő apja kívánságára Svájcba utazik, hogy kereskedelmi ismereteket tanuljon. Két hét után átmege Franciaországba, ahol három évet tölt, és csak az irodalommal foglalkozik. Hazatérése után rövid ideig tanár és újságíró, később apjától örökölt vagyonából él Burgaz szigetén anyjával együtt. Egy verseskötete, 13 elbeszéléskötete és két regénye jelent meg. Halála után anyja könyveinek jogdíjából irodalmi díjat alapított, melynek elnyerése ma is rangot jelent egy fiatal író számára.

Sait Faik Abasiyanik a török prózairodalom egyik legkiválóbb képviselője. Munkásságával megújította a török szépprózát. Jelentősége nemcsak abban van, hogy az elbeszélést ő emelte mesteri szintre a török irodalomban, hanem az utána következő írónemzedékre gyakorolt hatása is óriási. Az első török író, akinek műveit a belső átélés igazán hitelessé teszi, Sait Faik Abasiyanik írónemzedékének célkitűzéseit így fogalmazta meg: „A ma már régieknek nevezett írók az életet, a társadalmat felülről szemlélik. Nem merülnek bele az életbe, csak a magasból hallatják hangjukat, s így kívánják a társadalmat átalakítani. Ami minket illet, nekünk nincs semmiféle teóriánk a társadalom átalakítására. De mi ugyanazt az életet akarjuk élni a társadalomban, mint mindenki más.”

Sait Faik azokat a kisembereket ábrázolja, akiket maga körül lát, akiket közelebről megismer. Érdeklí sorsuk, az elesett, letaposott emberek történetében gyakran saját szorongásainak, céltalanságának drámáját éli át. Törökországban a városi kisember az ő elbeszéléseiben válik irodalmi hőssé. Egy-egy elbeszélésben mesterien tudja belesúríteni több tucat ember életének lényeges elemeit. A városi kisember mellett sokat és nagy szeretettel ír a halászokról, a tengerről, a tenger élővilágáról.

Gyerek a siklón

Semmi sem sok, amit nekik adunk.

Mostanában kénytelen vagyok Isztambul egyik külső kerületében tölteni az éjszakákat. Este kilenc után errefelé vaksötét van. A tengerből tör elő a sötétség, és borul rá a környékre. Az egész kerület mély álomba merül. A hűvös szellő hiába keres odakint embert, reggelig csak néma, sötét utcákra, gazdátlan kutyákra, társtalan macskákra lel.

Valaha egy görög vállalkozó két nyersolajjal működő dinamója áramot szolgáltatott a kerületnek. A sárga, gyatrafényű »courant continu«, az egyenáram messziről csak az emberek árnyképét rajzolta ki, nem lehetett fölismerni, ki van ott, nem tudta senki, ki az a párocska. A vállalkozó később nem tudott megállapodni a hatósággal, és kikapcsolta az áramot. Fél kilenc után nincs aki tudná, hová vezetnek az utcák.

Az itt lakók csak feleségüket szeretik, bezárkóznak otthonukba. Minden jel arra vall, hogy az ablaknál dohányozva gondolják ki ügyeskedéseiket másnapra.

Néha a gyerekek petróleumba mártott rongyokból sodort fáklyákkal szabdalják fel a sötétséget, és azok fényénél félelmetes ollójú rákokra vadásznak a tengerpar-

ton. A partmenti házak, ezt az egzotikus, különös és költői tájat szemlélve, olyanok, mintha álmukban látnának némi fényt, hallanának hangokat.

A negyedben lakó török hölgynek, aki jóhírű kollégiumban tanult, és úgy beszél franciául és angolul, mintha mindkettő anyanyelve lenne, hosszan meséltem a hosszú, fény nélküli éjszakákról.

Ezeknek az embereknek még az a sötétség is túl sok – jelentette ki.

A nagybajszú görög halászok, mezitlábás, vézna gyerekek, kiugró ádámcsutkájú kurd teherhordók, olcsó görög nők, én, te, a levélhordó postás, a szatócssegéd ... Mindnyájan »ezek az emberek« vagyunk. Én a hölgy mellett, a többiek távolabb a sarkon, ahol a zöldséges van, a szép és szomorú szatócssegéd a lejtős út közepén.

Nem vitatkozom. Mi értelme lenne? A hölgy tegeződik a kerületi elöljáróval, tanácsokat osztogat a férfiaknak, az asszonyokat kioktatja.

Aznap bementem Isztambulba. A gyerekről, akit az alagútban a siklón láttam, nem az említett hölgynek számolok be, ő már nem érdekel. Magának a gyerekek írom meg a történetet.

A siklóra az alagút Beyogulu felőli végén szálltunk fel. Ilyenkor a lefelé haladó szerelvény nem szokott zsúfolt lenni. Másodosztályon utazom. Az egyik sarokban három katona, a közelben idős asszony, mellette a menyé, távolabb örmények, fontoskodva vitatják, hogy elérik-e a hajót, vagy sem, majd én és ő. Lábát, amennyire tudja, behúzza az ülés alá. Csak akkor lehet észrevenni, hogy nincs cipője, ha valaki nagyon figyelmesen nézi. Még nem indulunk. Az első és második osztályt elválasztó és a peront a vagonoktól elválasztó rácsok éppen most egyszerre csukódnak össze. Majd az ajtók záródnak be akkora levegőt szippantva, mint mikor egy hal vesz levegőt a tengeren.

A gyerek ujjait begörbítve jobb kezét a füléhez támasztja, szája nyitva. Kosztól fekete másik keze a térdén pihen, körmei csak bőrének sötét színe mellett látszanak fehérnek. Ujjai ceruza vékonyak. Fekete trikóján olajfestéknek tűnő, majdnem fehérnek mondható ábrák. A gyöngyházfényű kapocs nyomja vékony, piszkos nyakát. Az arcát figyelem ...

Lapos, nyomott orr, a csodálkozástól kitátott nedves száj, nagy, sötétbarna szemek, oly ártatlanok, hogy szinte már nem is emberi, a szeme fehérjén is csodálkozás tükröződik. Haja kócos, rajta cigaretta hamu.

Éppen mellette állok. Amint becsukódnak az ajtók, fölemeli a fejét, és rám néz. Addigra már fölvettem a kellő pózt. Elmélyülten valami egyebet figyelek. Először leveszi rólam a szemét, majd a fejét is lehajtja. Ismét őt nézem. Ajkán, szemén, szemöldökén alig észrevehető mosoly, azt sugallja, hogy szívből élvezzi az utat.

Milyen jó is látni a földalatti utazás örömét egy tizenkétéves gyereken! Talán én is ilyen boldog voltam, amikor először szálltam föl rá. Sok itt az örvendező gyerek, aki tapsikolva szól apjához:

– Papa, nézd! Nézd, milyen csodás!

Mi sem titkoltuk boldogságunkat.

Ő viszont igyekszik eltitkolni. A szerelvény ringatózva, ingadozva, nagy zajjal halad lefelé. Most a szemben ülő hölgyet és kicsi gyermekét figyeli. De azok rá se néznek. Kicsit megnyugszik. Ismét rámnéz. Úgy teszek, mintha belemerülnék az újságba. Már teljesen nyugodt. A másik vágányon a sötétségből előbújó, pokoli zajjal elhaladó, kivilágított, zsúfolt szerelvénynek nem tud annyira örülni, amennyire szeretne, mert érzeke valamit, az én pillantásomat. Ismét az a halvány mosoly. Az a halvány, szomorkás, ártatlan, félnék mosoly. Mindketten messziről nézzük, hogyan nyílik szép lassan az alagút Galata felőli oldalán az ajtó fél szárnya. Az a halvány mosoly nem tűnik el. Az alagút másik végéhez érkezőnk. A gyerek arca fénylik, mint a héjából kibontott friss mandula. A sötét, jócskán lesült arc csupa

ragyogás. Mintha arcát forrás mosná le, és egy fáklya is megvilágítaná. De mindez csak egy pillanatig tart, szinte fel sem tudom fogni. Annyit látok csupán, hogy ezt a nagy fényességet hirtelen elnyeli a gyermek, és az iménti mosoly jelenik meg újra. Most ő kap rajta engem. Látja, hogy őt nézem. Arcáról elszáll a mosoly. Olyan embernek a közönye, egykedvősége szakad rá, aki már százszor, ezerszer szállt fel az alagútban közlekedő siklóra, de mindig fél, hogy esetleg beomlik az alagút – azonban kényszerből mégis utazik. Az ajtók nagy robajjal nyílnak. Hófehér körmű, vézna lábacskaín csoszog. Utolérem. Már kívül vagyunk az alagúton. Először tátott szájjal azon csodálkozik, hogy ilyen gyorsan megérkezett, majd figyel a két bejáratot és a tömeget, amely este Beyogulu felé száll be a siklóba. Igen, mintha a szájával nézné. Aztán sietve elindul.

Nézek utána. Nadrágja szakadt, két bő szárából is sugárzik az öröm. A nadrág fenekére nagy öltésekkel fölvarrt és alul kifeslett folt is mintha arról a boldogságról mesélne, hogy ült a siklón az alagútban.

Két sötét lába belevész a tömegbe.

Egész lénye arról árulkodott, hogy Edirnekapi kerületben lakik, télen bádogviskóban, nyáron sátorban.

Siklót az alagútban embereknek építenek, hogy gyorsan lejussanak a magasból, vagy gyorsan feljussanak. Meg olyan gyerekeknek, aki boldog, amikor először beszáll a siklóba, de ezt a boldogságot nem akarja kimutatni.

Ha ma nem építünk siklót, nem indokolhatom meg azzal, hogy talán nem szeretjük a gyerekeket. Az ilyen okoskodás különöc észjárásra vallana. Holott a biztos mondanóm csupán ennyi:

– Semmi sem sok, amit nekik adunk.

Edirnekapi negyedben ma este egy anya végighallgatja gyermeke történetét arról, hogyan szállt fel a siklóra az alagútban. A gyerek majd panaszkodik: „Egy alak folyton engem bámult a nagy szemeivel, nem hagyott nyugodtan örülni.” Azt is elpanaszolja, hogy nem mosolyoghatott az idegenekre, hogy nem villanthatta ki fehér fogait. Mindazt, amit hallott, mindazt, amit a siklón nem mondhatott el, az anyjának fogja elmondani, és anyja is olyan boldog lesz, mintha mellette ült volna a siklón az alagútban.

Rubovszky Edit fordítása

FIGYELŐ

„Mérhetetlenül sok mindent elveszítettünk,
ám az idő nem telt hiábavalóan.”

*Dietrich Bonhoeffer: Börtönlevelek
Harmat Kiadó, Budapest, 1999.*

Pontosan 55 esztendővel ezelőtt, 1945. április 9-én végezték ki Dietrich Bonhoeffer evangélikus lelkészt a flossenbürgi koncentrációs táborban. Jó alkalom ez arra, hogy kézbe vegyük a Harmat Kiadó által az elmúlt évben megjelentetett szép formátumú könyvet, a „Börtönlevelek”-et. A mögöttünk lévő évtizedben a teológus Bonhoeffer több írását olvashattuk magyar fordításban, így gondolatai, máig tartó teológiai meglátásai közkinccsé válhattak. Jelen kötet, amely a vizsgálati fogságban írott levelek, feljegyzések gyűjteménye, az embert hozza közel hozzánk. Az ember arcát, aki a börtönben is megőrzi hitét, emberi méltóságát, teológus voltát.

Mi volt Bonhoeffer titka? Hogyan tudta emberileg és keresztyénként elfogadni helyzetét, a családtól, hivatástól, barátaitól, menasszonyától való távollétet? Ilyen és hasonló kérdésekre kapunk sokszor meglepő választ a levelek olvasásakor. Az igényes fordításnak köszönhetően mi magunk is úgy érezhetjük, ott ülünk a cellában rabtársaként és a világ, kapcsolataink, foglalatosságaink hirtelen egészen más perspektívába kerülnek. Valójában mennyire relatív a szabadság és a fogság fogalma!

Milyen Bonhoeffer arcok bukkannak fel a levelekből? Elsősorban a mélyen hívó, másokért kitartóan imádkozó, naponta Bibliát olvasó keresztyéné, aki egyedül Istenbe kapaszkodik kilátástalan helyzetében. Ehhez társul a szüleit végtelenül szerető és tisztelő, a tőlük kapott szellemi örökséget haszonnal forgató és megbecsülő fiú, aki nem panaszkodik, hanem erősíteni próbálja szeretteit a jelen helyzetben. Talán még ennél is nagyobb hatással van ránk az a barátai felé őszintén kitarulkozó, kétségeiről és vívódá-

sairól is beszámoló hang (titokban kicsempésett levelek voltak ezek, nem kellett a cenzortól tartania). Itt a sorok között olyan etikai kérdések és válaszok jelennek meg tömören, amik ma is aktuális üzenetként hatnak. Például a félelemről, az igazságról, a vágyakozásról, a barátságról, a szenvedésről stb.

A kötetben találunk rövid eszmefuttatásokat, összegzéseket, például Tíz év múltán, számvetés az 1943. év küszöbén, prédikációt barátja esküvőjére, gondolatokat egy keresztelőre. Ezekben Bonhoeffer teológiai fejlődését kísérhetjük nyomon, hiszen egy-egy korábban feldolgozott kérdést itt árnyaltabban, más szemszögből közelít meg, mintegy önmagát is korrigálva. Erre utal a könyv végén olvasható utószó, Csepregi András tanulmánya.

Köztudott, hogy a mártír lelkész verseket is írt. Ebben a kötetben is találhatunk szép számmal imádságokat, verseket, köztük talán a legismertebb a „Ki vagyok én”? Ezek akár a mi imádságaink, gondolataink is lehetnek. A könyv Németországban már 17 kiadásban jelent meg. Ez is bizonyítja, hogy nem csupán egy érdekes történelmi személyiség lép elő lapjai közül, példát adva harmonikus és hiteles életével és halálával a ma emberének, de Bonhoeffernek VAN mondanivalója a 21. század embere számára is. Ez pedig egyértelműen keresztyén válasz a szenvedésre, a borzalmakra, és ez a mi kérdésünk is. Ezért veszik emberek újra meg újra kézbe írásait és merítenek belőle erőt szenvedéseikben.

Nem új könyvet kap az érdeklődő olvasó. Németül tudók talán már évtizedek óta ismerik és forgatják. Most itt van magyarul is, hogy lássuk, hogyan maradhat valaki ember az embertelenségben az Emberfia Jézus segítségével.

Gerőfi Gyuláné

Vallomások a kegyelemről

Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelműltről II. kötet

Szerkesztő: Mirák Katalin, Magyar Evangélikus Ifjúsági Szövetség (MEVISZ) Budapest, 1999. 430 lap.

Terray László – akinek szívügye a Magyarországi Evangélikus Egyház második világháború utáni története – 2000. január 26-án írt egy körlevelet Norvégiából, amelyet a fő címzetteknek kívül „még néhány érdeklődőhöz” is intézett. Három dokumentumot is mellékelte a leveléhez, amelyben három „vállalkozásról” tudósította a körlevél címzetteit.

Az első dokumentum egy észtv evangélikus kutató, nyelvész évek óta folyó munkájáról számol be, aki „rendszeresen interjúkat készít lelkészekkel és lelkészözvegyekkel, akik a kommunista uralom alatt valamilyen formában üldöztetést szenvedtek ... Az anyagot az Eszt Irodalmi Múzeum fogja megőrizni.” Eleddig 2000 oldalnyi anyag, és 260 kazettányi interjú gyűlt össze. A második tudósítás arról szól, hogy egy szlovák evangélikus lelkész közel 100 nevet tartalmazó listát állított össze, a listán szereplő személyek mindegyike „valamilyen formában üldözést szenvedett”. A harmadik, hasonló információt tartalmazó jelentést az Ostkirchliche Information című, Hannoverben megjelenő lap 1999. X-XI. száma hozta le. Ebben viszont arról van szó, hogy Karel Otcenasek cseh katolikus érsek szintén elkötelezte magát ezen kutatómunka mellett, és külön múzeumot szándékozik szervezni, amely „nemcsak interjúkat és feljegyzéseket tartalmazna, hanem például titokban készített kegytárgyakat, fényképeket és hasonlókat.”

Ami a Magyarországon, közelebről a Magyarországi Evangélikus Egyházon belüli átfogó jellegűnek szánt kutatómunkát, illetve ennek eredményeit illeti, itt két korszakot és annak két eredményét lehet egymás mellé állítani és összevetni. Az egyik a politikai rendszerváltás előtti korszak. Ebben az időszakban egyetlen könyv jelent meg, amelyet átfogó jellegűnek szántak. (Ottlyk Ernő: *Az evangélikus egyház útja a szocializmusban*, Evangélikus Sajtóosztály Budapest, 1976.) A rendszerváltást követő évtized eredménye is egyetlen átfogó jellegű munka, a több kisebb tematikus munka mellett. Az átfogó jellegű munka David Baer amerikai kutató angol nyelvű doktorátusa (amelyet 1999-ben fogadott el az Indiana államban lévő Notre Dame egyetem teológiai tanszéke). A szakdolgozat címe: *A case study in social*

ethics: The Hungarian Lutheran Church in Socialism 1945-1989.

A Magyar Evangélikus Ifjúsági Szövetség egyháztörténeti kutatócsoportja vállalkozásának 2. kötete ugyanazt a címet viseli, mint az első kötet. A könyv az *oral history* által megszabott szubjektív korlátok ellenére is képes a közelébe kerülni annak, hogy egy, a politikától meghatározni kívánt egyháztörténelmi korszakról átfogó képet adjon. Az első kötet 12 „beszélgetője” mellé újabb 11 ember lép, kilenc lelkész (Bohus Imre, Csepregi Béla, Dóka Zoltán, Fonyad Pál, Joób Olivér, Kovács Géza, a könyv megjelenése óta elhunyt Lackner Aladár, Marschalkó Gyula, és a könyv megjelenése előtt elhunyt Veöreös Imre) és két „laikus”, dr. Herényi István jogász és Taschner Erzsébet, a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület diakonisszája. A nyilatkozók (Joób Olivér kivételével) közösek abban, hogy mindegyikük pályája 1945 előtt indult, és a majdnem a „kommunista vézskorszak” végéig tartott.

Az új beszélgetéseket egyfelől az első kötetből már megismert személyek (dr. Cserháti Péter, Fabiny Tamás, Ittész András, Mirák Katalin, ifj. Zászkaliczky Pál) vezették – másfelől dr. Boros Péter, ifj. dr. Fabiny Tibor és Szeverényi János személyében új munkatársak is csatlakoztak a munkához. Amint a tartalomjegyzékből kiderül, Ittész András, Mirák Katalin és ifj. Zászkaliczky Pál a jegyzetkészítés feladatát is magukra vállalták, hogy az elkészült mű az „egyházi-hitvallásos” szemponthoz mellett „tudományos alátámasztást” is kapjon. A megszólalók legidősebbje Csepregi Béla – a magyarországi ébredés jelentős munkása –, a legfiatalabb viszont a Svájcban még ma is aktívan szolgáló Joób Olivér.

Ami a nyilatkozó lelkészekkel, illetve a két laikkal készített interjúkat illeti, ezek a megszólalások egységesek abban, hogy mindegyikben jelentős szerepet kap a – hosszabb-rövidebb ideig tartó, napjainkig kihatással bíró – politikai és egyházpolitikai nyomás. A történetek minden eltérésük ellenére – egymással való vitatkozásuk mellett is – közösek abban, hogy mindegyik nyilatkozó világosan utal arra, hogy a lényeg az életükben, a szolgálatukban volt, hogy a megtapasztalt politikai és egyházpolitikai nyomás mellett és ellenére az evangéliumot tovább kellett hirdetni, a szentségeket ki kellett osztani, a gyülekezeteket pásztorolni kellett, és az ehhez tartozó „konkrét keresztek” fel kellett venni. Ez adott esetben szembenállást is jelentett, nemcsak a politikai vagy

egyházi felsőbbség, hanem még a szolgatársak irányában is. A beszélgetések végén felhangzó összegezések azonban soha nem a személyes emberi, tanítványi helytállásról szóló vallomások, hanem a Jézus Krisztusban szabadító Istenről szóló hitvallások, aki nehéz időkben is megtartja Övéit. Ahogy az egyik nyilatkozó fogalmazta: „Az Ő keresztye alatt megbékül az ember, nem a bűnnel, nem a hamissággal, hanem Istennel és a sorsával”. Vagy egy másik vallomás: „Egész életemet a jogász és a keresztyén ember, az igazság és a szeretet kettőssége határozta meg. Vallom, hogy a kettő nem kibékíthetetlen, nem ellentmondásos, nem független, hanem egynesen eltérhetetlen egymástól. Naponta imádkozunk: »... tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké!« Az Úristen kétezer éven át gondot viselt az egyházra. Ő mentette meg, és nem a mi magatartásunk. Bízunk Benne!”

A könyv szerkesztője – Mirák Katalin – az Előszóban két interjúra külön is kitér, mondván, hogy ezek egyfajta „kakukktojás”-nak tekinthetők a maguk nemében. Az egyik a Joób Olivérrel készített interjú, amely azonban – ha Joób Olivér „hazai” pályafutását tekintjük – mindenképpen beleillik a kötetbe, sőt a külföldön vele történtek a hazai történelem külföldi folytatásainak is tekinthetők.

Elenben a másik, a Veöreös Imrével készített interjú valóban sok kérdést vet fel. Az első kötetben szereplő Buchalla Odónnal készült beszélgetéshez hasonlóan, nemcsak az *oral history* által eleve adott korlátok, hanem a beszélgetéshez felhasznált „egyéb” források „elégtelensége” miatt nem sikerülhetett reális képet megrajzolni. Az Allami Egyházi Hivatal (AEH) megmaradt

anyagának áttekintése, a BM-levéltár, a fővárosban és a megyeszékhelyeken őrzött hasonló anyagok megfelelő anyagainak a bevonása sokat segíthetne volna. Buchalla Odón és Veöreös Imre esetében „meghatározó”, a többiek esetében „árnyaló” jelleggel, de mindenképpen tisztázást elősegítő módon. Az említett források hiánya miatt a Veöreös interjú Ordass Lajosra, az 1948-as, majd a későbbi egyházi helyzetre, illetve önmagára vonatkozó részei egy nagyon szubjektív kép megrajzolásához voltak elegendők. A „külső” források figyelembe vétele ezért nagyon szükséges lenne. Annak ellenére „is”, hogy ebben a második kötetben világosan felfedezhető az a vonal – amely az első kötetben még nem érhető tetten –, hogy ti. a nyilatkozók részéről elhangzó kritikák nemcsak a múlt egyházi korszak politikai és egyházi vezetőit, és azok munkatársait érintik, hanem egyes hitvallókat is, azután a jelenlegi vezetőket, de az ellenzék konkrét csoportját is. Mindez azt mutatja, hogy a személyi, történelmi, egyháztörténelmi „igazságok” közelébe kerülés csak nagyon kemény munkával lehetséges.

Ezen a háttérben üdvözlöm örömmel a Magyar Evangélikus Ifjúsági Szövetség egyháztörténelmi kutatócsoportjának azt a további tervét, hogy a jövőben több helyről összegyűjtött dokumentum-köteteket kívánunk összeállítani. Bizonyos, hogy a dokumentumokról is sokat fogunk vitázni, de ez nem változtat azon az igazságon, hogy a munkát – mind a saját, mind a jövő egyházi nemzedék evangéliumhirdető és egyházépítő, és az egyházi légkört tisztító munkája megkönnyítése érdekében is – folytatni kell.

Böröcz Enikő
evangélikus lelkész/tudományos munkatárs

Rendhagyó recenzió

– *Részlet Dr. Koncz Lajos nyugdíjas kanonok olvasói leveléből Bérczi Margit: Angéla zsol-tára című könyvéről* –

„Megrendítően szép és nagy lélekről tanúsító könyvét igaz hálával köszönöm ...

Hogy a könyv megérkezése után nem postafordultával írtam, annak oka az a megbecsülés, melyet vallomások könyve iránt éreztem, amelyhez hasonló igen kevés volt még a kezemben. És csak a becsületos, beleélő, együttérző figyelmes végigolvasás után tartottam lehetségesnek a valamelyes reflexiót, értékelést.

S ez egyáltalán nem egy megszokott könyvértékelés, amilyen műfajból számta-

lant kellett már írnom publikációs célra is. Legalapvetőbb vallomásom (s ez a könyv csak efféle mélységet, vagyis őszinteséget érdemel!), hogy kevés mű volt rám ilyen meg-rázó szubjektív hatással. Ebben biztosan benne van az egyéni érintettség – kezdő papi életemből, de a papi sorsközösség szempontjából is. Tisztelet és hála a megírás bátor-ságáért, az élveboncolás önkínzásáért olyan örvényes titkokról, mint Isten-hitünk története, válságai, szenvedései, a csillapíthatatlan szomjúság a keresésre, a találkozá-sok boldogsága és az elvesztések élet-rendítő drámái. A szubjektív vívódásai mellett egy-házi, papi szolgálatának egzisztenciális gyöt-relmei, meg a feleség és édesanya szenvedé-

sei, megpróbáltatásai ... Nem tagadom, az átélés, együttérzés néha olyan mértékű volt, hogy együtt jeremiádoztam szegény Angélaival: Hogy próbálhatja meg leghűségesebb szolgáit ennyire a Menyben-lakó, de a földi egyháza is?! És csak Agostonnal és Lisieuxi Szent Terézszel tudtam vigasztaló választ találni valamennyire, aki századunkban az is-

tenkeresők és hitelenség kínjait szenvedők védőszentje lett, hisz élete utolsó hónapjaiban ő is »üresnek« érezte az eget.

Szívből kívánom, hogy az utolsó oldalakon feltűnő megbékélés vegye a szívét egészen birtokába és a keresztény reménység árásszon erősebb fényt a »lélek sötét éjszakája« után ...

Ignác Rózsa: A vádlott

Vajon mi fog előkerülni az íróasztalfiókból? – töprengtek az irodalom kedvelői a rendszer-váltás idején. Sokan idézték Németh László évekkorábbi szavait, melyek szerint csak az a mű tud feltámadni, amit megírtak.

Hosszú ideig úgy tűnt, alig akad bel-földön írott, fiókban bujdosó kézirat. Tíz év múltán most mégis előkerült egy megrázó, döbbenetes alkotás, hangulatában, sejtéseiben Franz Kafka vízióira emlékeztető.

Különös sorsú könyv: írója 1950-52-ben vetette papírra. A kor hiteles tanúja tehát, nem emlékezik, hanem a maga jelenét írja. Lehúzott függönyök mögött. A kéziratot harminc laponként különféle feliratú dossziékban rejtgeti. Közben műfordításból él, majd enyhültebb években ifjúsági regények sikeres szerzője. Ez utóbbiak (Mikes, Toroskói gyász, Orsika stb.) is őrzik a régi Ignác Rózsat, lebilincselő meseszövegét, nemesveretű erdélyi nyelvet, emberábrázoló erejét. Hatalmas sikerrel robbant bele a magyar irodalomba: Anyanyelve magyar című, 1937-ben megjelent regénye 16 kiadásban fogyott el. 1947-ig még sok sikeres művet publikált, aztán a hallgatás évei következtek, és a fordítás, meg a fiók. Meg az irodalomból teljesen vagy részben kizártak (Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Török Sándor, Kodolányi János) barátsága.

Ignác Rózsa húsz évvel ezelőtt, 70 éves korában halálos gázolás áldozata lett. A csaknem félszázados kéziratot korábban nem ismert író-menyé szerkesztette, és az így feltámadt mű most már olyan nemzedékekhez szól, amelyeknek mindez szívszorító történelem csupán. Erről a tegnapelőtti történelemről sokan írtak már, de Ignác Rózsa alulról, a kisemberek nézőpontjából ábrázol-

ja. Akik ugyan kicsik, mégis üldözöttek, s a korabeli magyar társadalom különböző rétegeit képviselik: a hazudni képtelen filozófus, a börtönből szabadult szociáldemokrata munkás, a megjelensébből kizárt író, a nyolcvanholtas nagygazda, a mindenét elvesztett grófnő, a szókimondó béreslegény és a szerelmese (és körülöttük még sok-sok ember, akik sorsukba bekapcsolódnak). Az innen-onnan kiebrudalt hét főhős egy dél-dunántúli építkezéssel dolgozik (talán Dunaújváros?), míg csak el nem határozzák, hogy át-szöknek a határon. Ki a túlnan lévő gyereke után vágyik, ki csak a szabadság, az őrség és besúgó nélküli élet után; végül a brigád többsége át is ér a folyón, ám ki aknára lép, kit elfognak, s hogy aztán mi lesz velük? Kivégzés, börtön, bánya, kaffkai látomás? A bizonytalanság – hangsúlyozza az író – a félelem fenntartásának örökösen kínzó eszköze. Az egyik ember írhat a börtönből, a másik nem; az egyik kiszabadul, ha lejárt az ideje, a másik örökös internálásra került, az egyiknek hazaküldik a holmiját, mert meghalt a rabságban, a másikat is hazaküldik, noha él, de hadd sírjon a család ...

Az író megírta és rejtgette a kor leg-mélyebb, pokoli bugyaráról szóló tanuskódását, aztán még két évtizeden át munkálkodott, de soha meg nem alkudva. Vigasza a szintén kihagyott nagyok barátsága volt, s az ilyen, és hasonló Kodolányi sorok: „... mindketten tudjuk, ki az Úr, mekkora és mit cselekedett velünk. És azt is, hogy amikor szól, vége minden lézengésnek, fecsegésnek, torkoskodásnak, veszekedésnek, akkor talpra, és szolgáljunk neki!” (Tertia Kiadó, 1999., 372 old.)

Bozóky Éva

Lengyel László – Várszegi Asztrik: Beszélgető Könyvecske

„Katolikus püspök, szerzetes és szabadgondolkodó értelmiség Magyarországon nem folytatott még párbeszédet életről, halálról, emberről és Istenről, földi és égi világról.”

„Tréfálkoztunk azon, hogy a főpát urat hogyan kísérti meg az ördög személyemben. Valójában párba jöttünk inkább a kóbor lovag és a befogadó szerzetes játéka.”

E két idézet a gondolatgazdag és gondolatébresztő, könyvbe zárt dialógus Lengyel László által írott bevezetőjéből való. Az első a könyv tartalmát foglalja össze, a második a beszélgetés módszerét jellemzi. Két okos ember vitázik (pengeéles érvekkel), beszélget (baráti módon, empátiával), idéz műveltsége mérhetetlen tárházából (könnyedén, mert az emlékezet lámpácskái mindig ott gyulladnak ki, ahol kell); és az olvasó hálás a megtiszteltetésért, amiért e beszélgetés tanúja lehet.

Nem elfogulatlan tanúja természetesen, hiszen egész belső világa meghatározza, kiért izgul, miközben a „lovagi játékot” figyeli.

Van valami, ami a szabadgondolkodó értelmiségit („kóbor lovag”: író, szociológus, közgazdász) Jákobra emlékezteti: „nem bocsátalak el, míg meg nem áldasz engem ...” De emlékezteti ez a szabadgondolkodó a nagyhírű francia történészre, Renanra is, aki a kereszténység születéséről szóló hét kötetében gyakorta elmondja, hogy ő pedig szabadgondolkodó, de közben érezni a heves vágyat, hogy hihessen abban, aki őt egész, termékeny életére a Szentföldre vonzotta. Ezt a vágyat sejtetik Lengyel László „advocatus diaboli” támadásai, amikor az egyház hatalmáról, bűneiről, a vallásháborúkról, eretneküldözésekről esik szó, majd még hevesebb váddal a megalkuvásokról, amikor az egykor hatalmas vált üldözötté.

A szociológus vádol és vele szemben ott áll a szelíd és áldozatos szerzetes (sem püspöki, sem rendfőnöki rang-adta fölényt nem érzékeltet, csupán egy másik öntudatot: az engedelmes tanítványt), aki a „jér, kövess engem!” parancsát teljesítve a Mester után sietett. Vállalta, a legnehezebb időkben, hogy ezt az esendő, sokszor elbukott egyházat szolgálja, mert tudta, hogy Mestere is a bűnösökhöz jött.

Várszegi Asztrik 1946-ban született, tehát abban az időben lett bencés, amikor minden keresztény felekezet egyháza nemcsak „corpus Christi mysticum” volt, de a

megkorbácsolt Krisztus teste, és aki hozzá csatlakozott, csakis a kereszthordozás Cyrénei Simonhoz hasonló cselekedetében reménykedhetett. De Várszegi Asztrik ifjúságában ott volt a „szent hegy” vonzása is, és az európai kultúra alapozásában oly fontos szerepet játszó Benedek „ora et labora” regulája. Szilárd hittel, nyitott szívvel és bölcs szavakkal fordul a kívülről felé. Vonzó az is, hogy többet szól a protestánsokról, mint Lengyel László, az erdélyi kálvinisták ivadéka. Mintha Lengyel számára „egyház” csak a római lenne, amellyel küzd, mint a hatalom, dogma, fanatizmus letéteményesével, de amely mégis vonzza őt, hiszen a halállal való tragikus találkozásában megérezte a szabadgondolkodás védtelenségét. Dehát – és ez minden felvett téma lényege! – szabadok vagyunk-e még szabadgondolkodóként is, vagy pedig Isten teremtményei, akiket ő irányít szándéka szerint? Es vajon a teljes szabadság, mely azonos a teljes magánnyal, boldogítóbb-e, mint a Valakihez tartozás bensősége? Az Istenhez tartozás örömét meggyőzően fogalmazza meg Várszegi Asztrik, amikor a maga boldog életéről, harmóniájáról beszél, vagy amikor a kereszténység jövőjéről, „mustármag”, „föld sója” szerepéről és arról a sokszínűségről szól, amely a keresztény közösségeket a mai világban jellemzi. Értékeli a közösséget, legyen az katolikus bázis-közösség, protestáns gyülekezet, vagy akár modern szerzetesrend, amelybe különféle életkorúak, köztük özvegyek is beléphetnek.

Életerőt sugárzó olvasmány a Beszélgető Könyvecske. Jellemző egy misszionáriustól vett idézet:

„Tanítvány: mi a különbség tudás és megvilágosodás között? Mester: ha tudásod van, fátylát használsz, hogy mutasd az utat, amikor megvilágosodtál, te magad leszel a fátyla.” (Helikon, 1999. 252 old.)

Bozóky Éva

Jáki Szaniszló: Ádvent és tudomány

Agapé – Ecclesia Kiadó, Budapest, 1999. (73 oldal)

Múlik az idő, vagy telik? – attól függ, honnan nézzük. Ha a múltba tekintünk vissza: olyan gyorsan elsuhan megállíthatatlanul. Ha a jövő valamely kiszemelt eseményét várjuk: csigalassúnak találjuk a megérkezését. A szerző – egyetemi tanár, római teológiai és

nukleáris fizikai doktorátusával – meggyőző érveléssel mutatja meg, hogy az emberiség természettudományos jövőképe a keresztény hit *ádventi várakozása* nélkül mennyire reménytelen. „Az életet mi mindig az öntudatos jelenben éljük, és minden gondolatunknak ez a jelen a támpontja, akár a múlt, akár a jövőre gondolunk.” Ezért logikus, hogy a könyv alapját képező előadás-sorozat

témája a jelenhez kötötte a múltat, azután a jövőt; végül az ádventet a Teremtő eljövetele koronázza meg.

A *jelen* pillanat megragadása olyan kincsünk, „ami akkor is valami értelmet ad az emberi létnek, amikor az teljesen sivárnak tűnik”. Pascal gondolataira támaszkodva, a szerző szembeszáll Freud „tudományos” állításával, amelyek az emberi léte „illuzórikussá” tették. A szerző értékelése szerint Darwin „sok szempontból elsőrendű tudós volt”, de materialista felfogása nyomán az őt követő tudósok a biokémia, a génkutatás, a neurológia területén az anyag bűvöletében élő „redukcionista” gondolkodásúakká lettek (lásd például J. Z. Tsién kínai biológianár Princetontban.)

Az emberi értelem, a megértés öntudatos lényege mindig a jelenben van. Ennek az *öntudatnak* a mibenlétével a *most*-ban a természettudomány, még az egzakt elméleti fizika sem tud mit kezdeni. A *logikai pozitivizmus* amerikai főalakja, R. Carnap, aki csak az egzakt tudománnyal kezelhető tényeket ismerte el valóságnak, személyesen sem tudta Einstein meggyőzni vélt igazáról. Ugyanakkor Einstein a megtapasztalt „most”-ot teljesen szubjektív fogalomnak tartotta, mivel a különböző koordinátarendszerekben nincs abszolút idő, így nincs *most*, és a róla való öntudatnak nincs valós, tárgyilagos alapja. Bergson bölcséleti alapon mást vallott. Néhány évvel vitájuk után felfedezték a világegyetem tágulását a tér minden irányában, így közös idővel összekapcsolhatók a különböző koordinátarendszerek.

Felmerül a kérdés: a tudomány fejlődése nem hoz-e új távlatokat a világ megismerése és a *most* benső élménye között? Ez a változás azonban nem a tudomány ismerettől, hanem a józan észről függ. Már a régi görög bölcsek némelyike is felismerte, milyen óriási különbség van egy tárgy és a róla képzett gondolat között: a tudat más természetű, mint ez a világ. Az egyéni öntudatok között mégis lehetséges a kapcsolat, a megértés. „De a legmélyebb lényegre mutat az a tény, hogy az Adventi várakozás egy örök *mostban* létező Igére vonatkozik, aki megtestesült az idő teljességében.”

A *múlt* a régi görögök szerint is mindig a jelenből kiindulva közelíthető meg, „hogy jobban megértsük a jelent”. Így van ez az üdvtörténettel is. A keresztény hittétel szerint az Isten képére teremtett ember „örök, természetfeletti hivatást nyert, de elbukott; az emberi akarat ismételten a rosszra hajlik”, ugyanakkor mindig megtaláljuk a nyomát valami sóvárgásnak, valami ádventszerű várakozásnak.

Az üdvtörténet szerinti első emberpár léte helyett felületes törekvések az ember lezártságát csoporteseményként magyarázzák: nagyszámú „hominid” csoportban „statistikailag öntudat alakult ki”, kedvező egyirányú variációkkal (óriásmutációk, nagy kvantumugrás stb.) ... Az üdvtörténet mintegy hárommillió éve kezdődött, amikor az emberiség. Történeti fázisába az írott történelem kezdetével lépett, mintegy négyezer éve. Az írás művészete nem sokkal azelőtt jelent meg Egyiptomban és Babilonban, ahogy Ábrahám egy magasabb hívást követve a mezopotámiai Úr városából Kánaán felé indult. A Teremtés könyve első 11 fejezete általános, szimbolikus őstörténet, a 12. fejezettől történelemkönyv, elsősorban üdvtörténet. A Biblia eseményeit az elmúlt száz év régészeti feltárásai messzemenően igazolták, jóllehet mindig elsősorban üdvtörténet akart maradni, „azaz egy nagy várakozás igazolása”. Az eredményeit ellenére meggyőződéses marxisták ismételten nem vettek tudomás ezekről (például Freud meghamisított története Mózesről, 1937.)

A zsidó nép története nagymértékben különbözött a környező vagy a hatalmas államok népeinek történetétől, és a választott nép hordozta Isten üzenetét, egészen a megváltás megtörténteig. Egy-két évszázaddal Jézus Krisztus születése előtt lázas várakozás fogta el a zsidóságot, hogy a Messiás már útban van, de megjelenése után tömegesen elutasították; az ortodox izraeliták most is az „igazi Messiás” eljövetelet várják. A pogány római birodalom frontális támadást indított Krisztus követői ellen; Decius császár elhatározta teljes kiirtásukat, de elismerte hitük melletti kitartásukat, és kijelentette: „Ha nem lehetne Róma császára, Róma püspöke szeretne lenni”. Ötven évvel később Diocletianus pénzt veretett azzal a felirattal, hogy véget vetett a kereszténységnek, ezzel szemben hamarosan az Egyház tanúskodott a római birodalom végéről.

„Ez az Egyház mindig abból a tudatból élt, hogy a Messiás eljött Krisztusban”, és így várja második eljöveteletét. Krisztus országa nem e világból való, így az Egyház római, görög és más kultúrák talaján, a Föld legtávolabbi részein is elterjedhetett, számtalan mártír-áldozat, minden ellenséges támadás és rosszakarát ellenére. „Ha a korai Egyház nem állt volna sarkára Krisztus istensége mellett, a kereszténység hamarosan egy kis zsidó szektává zsugorodott volna.” Jézus csodáin kívül megdöbbentően igazolódott isteni hatalma Jeruzsálem pusztulására vonatkozó, elképzelhetetlennek tartott jövendolésén. Csodálkozó tanítványainak megmondta, hogy a városból és

nagyszerű templomból kő kövön nem marad, miután az ostromlók fallal körülvesszik. Josephus Flavius zsidó történetíró a „Zsidó háború” című könyvében leírta, hogy az ostromló régiók vezére, „Titus csak végső eszközként folyamodott ehhez”, minthogy Jeruzsálem körül minden fát ki kellett vágatnia, hogy elegendő gerenda legyen egy körülbelül 15 km hosszú fal építéséhez. A történetíró megemlíti azt is, hogy a városba zártak kiegyezhetek volna Titus-szal, ha két szélsőséges, elvakult zsidó csoport nem lopódzott volna be a városba, öldökölve a békét keresőket, éppen a templom körül. Titus meg akarta kímélni a templomot, de egyik katonájának sikerült bedobni a magas kapu ablakán keresztül egy üszkös gerendadarabot, erre a cédrusfával bélelt templom lángba borult és oltása eredménytelen volt. – Jézus jövendölését a templom végső pusztulásáról mintegy háromszáz évvel később Julianus Apostata császár megkísérelte érvényteleníteni azzal, hogy felépíti a templomot és megdönti Jézus isteni természetének hitét, messiási valóságát. „A zsidók óriási ujjongással fogadták a hírt és rengeteg pénzt adtak a munka sikeréhez.” A templom romjainak eltakarítása azonban lehetetlenné vált a földből kitoró tűzlabdák és földrengés miatt, így a terv meghiúsult – Julianus császár pogány történészének, valamint több korabeli keresztény írónak a híradása szerint. A templom nélküli ortodox zsidóság formális szertartásokra váltotta reménytelen hitéletét.

„Az Adventben élő Egyház története már kétezer évet ölel fel, ami épp elegendő lett volna ahhoz, hogy az Egyház ismételtlen megsemmisüljön.” Nagy birodalmak sora ennél sokkal rövidebb életű volt; Hitler „csak ezer évet ígért magának, még harmincat sem ért meg. A Szovjet csak háromnegyed századig tudott létezni.”

Az üdvtörténet súlypontja Krisztus kereszthalála. Az advent végül az Ő eljövetele-ig tart...

A jövő előrejelzésére a természet megfigyelése alapján már az ókori csillagászat is törekedett, a pontosabb „égi mechanika” ismerete azonban a newtoni fizika tudományával kezdődött. Az egzakt tudomány fizikai környezetünk védelmére, kedvező alakítására ad módot (talajok, esőerdők, ózonréteg stb.). Fontos megállapítása az utóbbi évtizedek tudományának, hogy nem mindennapi Föld-Hold rendszeren élünk: „A Hold nélkül a Föld például háromszor olyan gyorsan forogna” (felfokozott szélviharok!). Holdunkat feltevés szerint jóval négymilliárd évvel előbb egy Mars nagyságú égitest becsapódása váltotta ki és hozta létre. A Hold má-

sik, rendkívüli eseményéről emlékezett meg 1178-ban egy angol krónikás: „A Szent Egmund-apátság hat tagja éjjel körül egy nagy vörös fénycsóvát látott kitorni a sarlós Hold felső szarvából”, majd felhő borította be. Hét évszázaddal később amerikai és szovjet űrhajósok ismételtlen fényképezték a Hold hátsó féltékéjét, ezeken a fényképeken két angol csillagász 1976-ban arra következtetett, hogy a Giordano Bruno néven ismert, 20 km átmérőjű holdkrátert óriási meteor „véletlen” becsapódása hozta létre. Ha a Hold nem lett volna éppen ott a pályáján, a Földet elérte meteor katasztrófája Európa tudományát és technológiáját elpusztíthatta volna. Hasonló ütközések a földi élet jövőjét is fenyegethetik, jöllehet ennek valószínűsége száz éven belül csupán 1 ezrelék.

A jövő kilátásai szempontjából nem megnyugtató, hogy a tudomány eredményei illetéktelen „Frankensteinek” kezébe is kerülhetnek, akik pénzért vagy erőszak alatt hajlandók ilyen szerepet játszani. „Hitlernek éppúgy voltak tudós Frankensteinjei, mint Sztálinnak. Amerikában pedig voltak olyan tudósok, akik naivságból vagy önteltségből vállaltak ilyen szerepet.” (Oppenheimer, Watson) 1850 körül „H. Spencer úgy ünnepelte a tudományt, mint a jövő és béke egyedüli zálogát”. Azután az első világháború már erősen a tudósok harca volt, a második pedig még inkább. „A 40 évig tartó hidegháború elképzelhetetlen lett volna hidrogénbombák, neutronbombák, nukleáris tenger-alattjárók és interkontinentális rakéták nélkül.” A természettudomány legutóbbi felfedezései (űrhajózás, holdra szállás stb.) túlszárnyalták a futurológusok elképzeléseit, mégis váratlanul tört be a mobiltelefonok világa és az internet információrobbanása. „A szabad választások bevezetése még nem jelenti azt, hogy valóban a demosz, azaz a nép dönt. A modern demokráciákban a népet jórészt ténylegesen az orruknál fogva vezetik a médiák, ezeket pedig egy aránylag kis csoport uralja, melynek tagjai jelentős pénzzel rendelkeznek ... Ténylegesen a demokrácia egyre inkább média-kráciává változik” – ez az önző relativizmus aláássa a jövőt, mivel leértékeli az emberi öntudatosságot és szabad akaratot, az advent nélküli felelőtlen álmódózással „ez az új kultúra, az ember belső szervezetét alapjában mérgezi meg”. A szerző külön kitér Teilhard de Chardin atya nagy hatású írásaira, amelyek a jövő paradicsomi állapotának optimista várakozásával ál-Adventet hirdettek meg, elfeledkezve az ember eredendő bűnéről, és a szabad akarat felelősségéről, Krisztus szenvedésének és kereszthalálának érdemeiről. A Teilhard-i illúziók szomorú példáját említi meg a szerző

egy New York-i ismerőse családjában. „Egészen más, radikálisan nem tudományos alapjai vannak a mi adventi várakozásunknak”, a jövő társadalma, sőt a tudomány érdekében is.

A Teremtő eljövetele

Máté és Lukács evangéliuma írta le részletesen Jézus Krisztus megjelenését a próféciák várakozásai szerint. Számptalan művészi alkotás, vers, festmény, szobor, zenemű született az evangéliumok ihletésére a Messiás testté lételének dicsőítéséről. A szerző a múlt év (1999) Adventjén tartott előadás-sorozatának végén Maté és Lukács mellé állította a Zsidókhoz írt levél ismeretlen szerzőjének bizonyosságtételét Krisztus követőinek vigasztalására, bátorítására. Bizonyos, hogy Jeruzsálem elpusztítása, 70 előtt íródott: nem maradhatott volna említés nélkül ez az esemény. A Messiás eljövetelet szisztematikusan kifejtő levél teológiai hitelességgel szól azokról a gondolatokról, amelyek „a Má-

té és a Lukács adta képből a sorok között rejtőznek, és egyúttal kihagy minden földi részletet.” Itt tehát a mennyben történő események jelennek meg. (Nagyon jellemző, hogy a Krisztus istenségének szentírási bizonyítását dicsőítő 110. zsolnárt a Jézust megtagadó hivatalos zsidóság háromszáz éven át kizárta a zsolnárok közül!) Az első keresztények szenvedése, üldöztetése győzelem záloga volt „még akkor is, ha a világ nem hajlandó tudomást venni erről, és tovább ringatja magát abban a hiedelemben, hogy a keresztények eltemetése már folyamatban van”. Csak a 2000 évvel ezelőtt kisdedként közénk jött Teremtő adhatta azt a hitet, amin a pokol kapui azóta is hiába próbálnak erőt venni. „De a Teremtő ezt a hitet csak azokba plántálja, akik a Gyermekek példáján felbuzdulva, hajlandók gyermekké lenni, hogy így és egyedül így, bejussanak Isten országába.”

Gegus Ernő

Az éretlenség hermenautikája

Ulrich J. Körtner: Az ihletett olvasó című könyvéről

Hermeneutikai Füzetek 19.

Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999.

Napjainkban egyre több teológus és hermeneuta egyértelmű diagnózisa szerint a századvég embere értetlenül áll a Biblia előtt. Nem kell messzire mennünk, hogy ezt magyar kontextusban is megtapasztaljuk, hiszen nem csak arról van szó, hogy a szekularizált magyar ember nem érti és nem is olvassa az Írást. Történelmi protestáns egyházaink köreiből is egyre inkább hallatszik a panasz, hogy maguk a bibliaolvasó emberek és közösségek is egyfajta nyelvvesztést, s ezzel együtt hitbéli válságot élnek át, amit aztán a gyülekezeti alkalmakon vég nélküli szószaporítással vagy kellemetlen csöndekkel igyekeznek leplezni. Talán leginkább az igehirdetőknek kellene rezonálniuk Ulrich J. Körtner megállapítására, miszerint „A keresztény vallás nyelve ránk hagyományozódott, valahogy megérint bennünket, de mi helyt megpróbáljuk kifejezni, hogy véleményünk szerint miről beszél, anélkül, hogy pusztán megismételjük a korábban mondottakat, vagyis anélkül, hogy a kánaáni nyelvet akarnánk használni, hitünk tárgya kicsúszik kezünk közül”. „Ujra a megértés kezdeteire vagyunk visszavetve” – írta

Dietrich Bonhoeffer 1944-ben, híres keresztelői beszédében. Körtner mintegy mottóként és kiindulópontként fűzi tovább a mártír-teológus megállapítását, akire művében nem egyszer hivatkozik. Gondolatmenetének szinte gerincét képezi az a meglátás, amelyre Bonhoeffer – Bultmannal szemben – jutott: miszerint nincsen meztelen igazság, ami a kezünkben maradhat, miután lefejtük róla a korfüggő, illetve mitológikus elemeket, hanem a hagyományozott szavakkal együtt maga a lényeg párolog el.

Helyzetelemzése nem egyedülálló és nem is új, ám világosabb megfogalmazását aligha kívánhatnánk. Az *ihletett olvasó* című tanulmány problémafelvetése érzékeny és szabatos, s az általa javasolt értetlenség hermeneutikája nagyszabású válaszok beígérése helyett bünbánati aktusra, értetlenségünk, teológiai elnémulásunk beismerésére szólít. Amikor hangsúlyozza, hogy „a keresztény üzenet mai megértésének eleve meghatározója, hogy töredékes marad”, nem a relativizmus felé kacsingat, hanem arra mutat rá: a töredékesség megóvhatja a megismerő alanyt a hatalom magához ragadásának kísértésétől. Fő kérdését a reformátori hagyomány szellemében teszi fel: hogyan hallhatjuk meg újból Isten szavát? „Nem lehet, hogy nekünk keresztényeknek e század végén előbb el kell hallgattatnunk, mielőtt újra megszólaltathatjuk a keresztény hitet?

Talán Zakariášhoz hasonlóan a mi szánkat is be kell zárnia Istennek ahhoz, hogy egyáltalán megtanuljunk újra *meghallani* azt, amit Isten akar mondani, mielőtt mi magunk kezdenénk újból beszélni?" A kérdésre a reményteljes várakozás újszövetségi szellemében keresi a választ.

A huszadik századi irodalomkritika egyik meghatározó jegye az eredeti szerzői szándéktól való növekvő mértékű elszakadás, s ehelyett a műre vagy a szövegre mint nyelvi termékre és/vagy az olvasóra – az ő befogadó tevékenységére – koncentrálnak a modern illetve posztmodern elméletek. Míg a történetkritikai egzegézis számára egyértelműen a hanyatlás jele a szerzői szándék megismeréséről való lemondás, Körtner, aki a befogadás-esztétika aspektusából gondolja újra a bibliai hermeneutikát, Paul Ricoeur nyomán a szöveg autonómiáját egyértelműen a megértést segítő, pozitív jelenségnek tartja. A szövegből áradó erő éppen akkor szabadulhat fel és fejtheti ki hatását az olvasóra, ha az felszabadul az eredeti jelentés hipotetikus rekonstrukciójának feltélen kényszere alól. A jelentés tehát a szöveg és az olvasó találkozásából születik, de korántsem a szövegek önkényes kezelése révén, az olvasás célja ugyanis „önmagunk megértése a szöveg előtt” (Ricoeur), ez pedig a megértő alany megváltozásával jár, „mivel megtanulja magát másként megérteni, és így megtanul másként élni”. Ez azonban egy sor teológiai kérdést vet fel, s ezek megválaszolását tartom a tanulmány egyik legértékesebb részének.

Ha az olvasó az, aki a maga aktualizálásával újra meg újra létrehozza a bibliai szöveget, akkor vajon megdől a reformatori *sola scriptura*-elv? Körtner szerint Kähler krisztológiáját felidézve nem feltétlenül: ha Jézus történetisége hatástörténetében rejlik, s ez az átütő hatás nem más, mint a tanítványok hite, amelyet az Újszövetség tanúsít, akkor befogadás-esztétikai alapon azt mondhatjuk, „a mai olvasó is szerves része az újszövetségi írások által tanúsított eseménynek, s ezzel magának a Szentírásnak”. Azonban a Biblia esetében a recepciót nem csak maga a szöveg grammatikai és szemantikai struktúrája szabályozza, teológiai feltétele is van: a hit, a hívó elfogadás. Bár a Biblia szövegei egy általános szövegelméleti felfogás szerint nem teljesek, „mégis megszerzik maguknak az olvasót, akire teljessé tételükhöz szükségük van”. Visszatérhetünk tehát „a látszólag elavult” inspirációtanhoz, csak hogy itt a Szentlélek a hívó *olvasót* ihleti.

Az olvasó aktív részvétele a jelentés létrehozásában természetesen többszólamúsághoz, pluralizáló egzegézishez vezet, ami felveti a régi allegorikus illetve tipologikus

írásmagyarázat rehabilitációjának vagy helyesebben termékeny újragondolásának lehetőségét. Annak ellenére, hogy a modern befogadás-esztétikától eltérően a középkori szentírás-értelmezés alkotás-esztétikai alapokon állt (egyetlen isteni szerzőt feltételeztek, a többszólamúság nem az olvasó révén valósul meg, hanem Isten szándékosan helyezte azt a szövegekbe kifejezési eszközként), Körtner annyiban jogosultnak tartja az allegorézist és tipológiát mint módszert, amennyiben „nem annyira a szöveget, mint inkább az olvasót értelmezi, ugyanis „ennyiben [...] legitim része az egységes egészet alkotó olvasási aktusnak”.

Körtner nagy erénye, hogy a mai szekuláris irodalomelméletben szintetizáló törekvéseikről és eklektikus forrásaikról ismert szerzőkre (Ricoeur, Iser) támaszkodva maga is egyfajta szintézist kíván létrehozni teológiai hermeneutikájának megalapozására, mégpedig úgy, hogy a posztmodern véglételet, azaz a nagy hatású posztstrukturalista irodalomelmélet – a bibliai hermeneutikára nézve szerintem legalábbis végzetes – következményeit elkerüli. Röviden, melyek ezek? Jacques Derrida, a posztstrukturalizmus atyja már nem csak az irodalmi szövegeket, hanem mindenféle szöveget megfoszt nemcsak referencialitásától (tehát attól a képességétől, hogy hivatkozik valamire önmagán kívül), hanem jelentésétől is, amelyet a strukturalizmus még elismert, mondván az irodalmi szövegek egységes struktúrákba rendeződnek, amely kiadja jelentésüket, még ha ehhez a jelentéshez a való világban nem is tartozik semmiféle jelölt. Derrida szerint nem csak jelöltje nincs a nyelvnek, hanem nincsenek zárt szövegstruktúrák sem, nincsen középpont, ami köré a jelentés szerveződik. Ugyanehhez a gondolati irányzathoz kapcsolható a metafizika és vele az egyetemes igazság igényének elvetése. Arra, hogy a keresztény teológia nem adhatja fel igazságigényét, Körtner kifejezetten rámutat, de ennél többet is tesz: azzal, hogy bizonyos egységes szövegstruktúrát feltételez, amely irányt szab az értelmezésnek, strukturalista meglátást alkalmaz (ezt teszi Iser is), gátat szabva ezzel az értelmezés végtelenségének (sőt, teológiailag előfeltételezi a kánon egységét, Krisztus nevét mint az Isten szónak egyértelműen irányt adó nevet adva meg egységteremtő vonatkozási pontként), azal pedig, hogy Ricoeurból merít, igyekszik a szöveg referencialitását is megmenteni, ami a vallásos beszéd esetében elkerülhetetlen, ti. hogy vonatkozzék valamilyen realitásra önmagán kívül. Ricoeur szerint ugyanis a szöveg nem önmagáról szól, hanem túlmutatva önmagán egy olyan világra

utal, amely az olvasó számára lehetőségként létezik, a vallásos beszéd metaforikus nyelve pedig oly módon írja újra a valóságot, hogy a fogalmilag megragadhatatlan hitigazságok számára új nyelvet teremt.

Egyetlen területen marad hiányérzetünk: annak ellenére, hogy Körtner egy egész fejezetet szentel Bultmann és a mítosz kérdésének, s a mítoszt „a mai élet rendjét megalapozó történet”-nek nevezi, a mítosz fogalomkörét, valamint a mítosz és a történelem viszonyát mégsem tisztázza kielégítően. Amikor arról beszél, hogy a pseudo-Péter levél esetében olyan irodalmi fikcióról van szó, amely önmagában az evangéliumok fiktív szövegeire hivatkozik, vagyis a levél szerzője (a 2Pt 1,16–19-ben) újraalkotja a mítoszt, akkor ebben az összefüggésben nem vesz figyelembe egy fontos műfaji megkülönböztést, ami pedig pontosan Paul Ricoeur nyomán javasolhatnánk: Péter második levele rendelkező, preskriptív beszédforma, az evangéliumok azonban az elbeszélő (narratív) beszédforma kategóriájába esnek, amelyek, Ricoeur szavaival „megalapozó események”-et, „történelem-alkotó események”-et beszélnek el². Az evangéliumok esetében eszerint finomabb elemzésre szorulna, hogy milyen értelemben nevezi őket a valóság újraírását célzó fiktív szövegeknek.³ A probléma talán abból keletkezik, hogy Ricoeur maga ugyan különbséget tesz a fág értelemben vett költői beszédforma illetve a bibliai beszédforma között, s ez utóbbinak külön tanulmányt szentel (magyarul is megjelent *Bibliai hermeneutika* címen), míg Körtner csak „a szöveg világa”-gondolat által félmjelzett általános hermeneutikájából merít. Pedig Ricoeur a bibliai kinyilatkoztatás kérdését vizsgálva fontosnak tartja a „tanúság kategóriájának” bevezetését, hogy biztosítsa a „történelmi esetlegesség dimenzióját, amely teljesen hiányzik a szöveg világának fogalmából”, az ugyanis „szándékosan nem történelmi, vagy inkább transzhisztórikus”.⁴ E dimenziót Körtner mintha nem tisztázná kielégítően, s így az utolsó fejezet – jelen olvasó számára legalábbis – azt a problémát veti fel, hogy mi is akkor végül a különbség a „költői kitaláció” (a mítoszt ugyanis ehhez közelíti poézisként való értelmezése) illetve

a „kitalált igazság” (a 2Pt 1,16–19-et nevezi ennek) között.

Egy – remélhetőleg Körtner szellemében fogant – válaszkíséret lehet a felvetett kérdésre az, hogy az ún. „kitalált igazság”, szemben a költői kitalációval, az evangéliumok „megalapozó eseményeire” vezethető vissza. Ezek keltették fel a hajnalcsillagot a tanúk (Ricoeur!) szívében, majd azokéban, akik az evangéliumok anyagát megalkották, végül pedig az „újraalkotó” ismeretlen szerzőiben. Ezek nélkül azonban minden embernél nyomorultabbak volnánk!

Tóth Sára

¹ Lásd pld. Gerhard Ebeling: *Isten és szó*. Hermeneutikai Füzetek 7. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995, 39–71. o., vagy a magyar vallásfilozófus Gáspár Csaba László *Ember és kultúra* című írását különösen a sokatmondó „*Fecseg a felszín, hallgat a mély*.” alcím alatt írtakat.

² 19. o. Amikor Körtner úgy fogalmaz, hogy a „Péter második levelének szerzője számára igazság történt az evangéliumok olvasásakor”, akkor ez valójában egy „ige-esemény”. Ezzel szemben Paul Ricoeur *Bibliai hermeneutika*. Hermeneutikai Füzetek 6. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995, 18. o.) szerint „az ige-esemény idealizmusával szemben meg kell erősítenünk a történelem-esemény realizmusát”.

³ Amennyiben minden *müthoszt* (azaz elbeszélést) valamilyen fokig a valóság újraírásának tartunk, akkor kissé ellentmondásos az (amúgy a Körtner által erősen bírált) történetkritikai kutatás mai állására a modern tudományosság magabiztosságával hivatkozni. Ugyanis tudvalevő, hogy a történetkritika hipotetikus rekonstrukciókkal szolgálhat csupán, amelyek valójában szintén feltételezett tényállások összefüggő elbeszélései, tehát ha valaki az egymásnak gyakran ellentmondó tudományos vélemények halmazából kiválasztja az érvelésének megfelelő „eredményeket”, vajon nem írja-e újra ezáltal többszörösen is a valóságot?

⁴ I. m. 43. o. Megkockázatom, hogy még Ricoeur sem tisztázza kielégítően, hogy korábban tárgyalt *müthosz* fogalma (36. o.) milyen viszonyban áll a „megalapozó eseményekkel”. Talán a kettő közötti kapcsolatot megteremtésére szánja a „tanúság kategóriáját”, ám ez – számomra legalábbis – nem derül ki egyértelműen.

A Nagy Lajos-kor előkerült kincse

A magyar-török kapcsolatok az elmúlt évtizedben látványos fejlődésnek – pontosabban újafejlődésnek – indultak. Örvendetes, hogy ma már nemcsak gazdasági-politikai, hanem szellemi-kulturális föllendülésről is beszélhetünk. Kiemelkedő jelentőségű volt Gül Baba türbéjének – noha zökkenőkkel, erős szakmai kritikával kísért – helyreállítása, illetve kiegészítése, továbbá a Nagy Szulejmán korát reprezentáló pompás kiállítás; de mindenképpen meg kell említeni a Magyar-Török Baráti Társaság változatos, értékes munkáját is.

Ebbe a folyamatba illeszkedik az úgynevezett Isztambuli Antifonále – államközi egyezmény alapján történt – hasonló kiadása: mindössze háromszáz számozott példány, díszdobozban, angol, magyar és török nyelvű kísérő tanulmányokkal, CD-melléklettel. Az Akadémiai Kiadó – magyar és török támogatóknak köszönhetően – karácsony előtt készült el a munkával. Szorosan a hasonló előtörténetéhez tartozik két restaurátorunk – Czigler Mária és Ballagó Fischer Christina – öthónapos isztambuli fázisozása: a pusztuló, penészes pergamenkódex általuk válhatott egy valóban igényes facsimile alapjává. Mivel a kézirat a Topkapi Saray Müzei – a régi szultáni palota – könyvtárának tulajdona, a helyreállítás költségeit a török állam fedezte.

A kötetet még 1889-ben találta meg a Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportja; Adolf Deissman pedig 1933-ban katalogizálta a palota nem-islám kódexei között. Valódi jelentőségének megfelelően azonban Vizkelety András írta le, 1984-es kiküldetése során. 1996-ban Göncz Árpád Magyarországra hozhatta az antifonáléről készült mikrofilm; ezt követően Dobszay László és Szendrei Janka részletes elemzésbe fogott.

A kódex az egyházi év teljes zsolozsmananyagát tartalmazza. (Zsolozsma: naponta nyolcszor végzett istendicséret. Nem miseliturgia!) Mintegy háromezer ötszáz kottatételből áll, lényegében hiánytalan. Terjedelme több, mint háromszáz (46,5x31,6 cm nagyságú) lap. Megtalálhatjuk benne a magyar szentek dicséreteit, más hazai sajátosságokkal együtt. A kottairás a középkori Magyarországon elterjedt esztergomi notáció. A liturgikus rend a primási székhely gyakorlatát követi, de sajátos, helyi változatot képez.

Különböző szempontok egyeztetése arra mutat, hogy a kézirat 1360 körül készült. A jelenlegi kötésmaradvány azonban későbbi,

mint maga az antifonále: a 15. század végétől való. A függelék és a lapszéli bejegyzések pedig azt mutatják, hogy a kötetet – keletkezésétől számítva – mintegy másfél évszázadon át használták. Szokatlanul díszes kivitele (tizennyolc, temperával festett és aranyozott, képekkel-jelenetekkel díszített iniciálé, továbbá egy tollrajzos és négy festett ornamentális iniciálé) érzékletesen bizonyítja, hogy a kódex tekintélyes főtemplom számára készülhetett. Az is bizonyosnak látszik, hogy világi papság használta. Egyelőre ennyi állítható: a veszprémi eredetű – egy Szent Mihály ábrázolás alapján – még túlságosan feltételes. Ugyanígy gyöngye támpont az erős Szent Anna-kultusz – hazánkban korai – föltűnése. A későbbi keletű, kiegészítő bejegyzések annyit azért elárulnak, hogy a kötet – valószínűleg a 14. század végén – a Szerémségbe, Szávaszentdemeterre került. (Innen hurcolhatták el az ozmánok.) Bár a szerémi püspökség az esztergomi gyakorlatól idegen kalocsai ritust követte, a helyi káptalan – ismeretlen megfontolásból – mégis használta az antifonálét.

A kódex művelődéstörténeti jelentősége igen nagy. Túlzás nélkül állítható, hogy a régi szultáni palota az Anjou-kor egyik legkiemelkedőbb emléket őrizte meg: olyan darabot, amelynek jelentősége – a maga módján – a Bécsi Képes Krónikáéval mérhető.

A művészettörténet-szemlő – Wehli Tünde – megállapítja, hogy közeli stílusrokonosság van a Képes Krónika és az Isztambuli antifonále ábrázolásai között: mindkettőnél jól érzékelhető az olasz, pontosabban a bolognai hatás. Szembeötlő azonban a minőségi különbség: míg a krónika egy királyi műhely elsőrangú terméke, az antifonále csak jó provinciális színvonalat képvisel. Azonban még így is látványos, szép darab, ikonográfiai szempontból is igen jelentős.

A kötet lényegét – vagyis zenetörténeti fontosságát – Szendrei Janka így foglalja össze: „... az Antifonále a zsolozsmaritushoz kapcsolódó magyarországi gregoriánus leggazdagabb és legkiválóbb forrása. Dallamvariánsainak, transzpozícióinak, zsoltdárdifferenciáinak és tónusválasztásainak részletes összehasonlító elemzése ugyanúgy hozzá fog járulni a magyar zenetörténet középkori fejezetének jobb megértéséhez, mint hatalmas repertoárjának, a benne megőrzött számos ritka dallamnak s a magyar kompozícióknak feltárása ...” Végkövetkeztetése pedig: „A kódex rendeltetési helyén a liturgikus kultúra magas igényű volt, aki pedig a leiratást

megrendelte, anyagi javakban nem szűkölködött.”

Az antifonále jelentőségét semmiképpen nem csökkentheti talán szomorkás megjegyzésünk: a gregoriánum nehezen megközelíthető, arisztokratikus művészet – vagy legalábbis azzá vált. A hallgatóságot megfogja ugyan a misztikus lebegés, de az egyes dalmok külön rajzát – véleményünk szerint – már jóval kevesebben érzik. S ugyan hol vagyunk attól, hogy a magyar gregoriánum sajátos szépségét megkülönböztessük, belülről élvezzük! Erős a gyanúnk, hogy ami az Isztambuli Antifonáleban valóban nagy, az megmarad a kiválasztott kevesek csemegéjéül. Nem szemrehányásról van szó, csupán olyan idő- és technikabeli akadályok tudatosításáról, amelyek jóval kevésbé érvényesülnek éppen a Képes Krónika esetében: a miniatúrák sajátos, „magyar” szépségét a valamennyire iskolázott, művészetre fogékony szem viszonylag könnyen megkülönbözteti –

legalábbis fő vonalaiban. Nem szólván arról, hogy a képzőművészetben a magyar táj, a magyar szereplő, a magyar öltözék elválaszthatatlan attól a bizonyos „magyar” szépségtől – noha természetesen nem azonos vele. A középkor egyházzeneje – úgy véljük – jóval elvontabb formában őrzi a hazai sajátosságot: ebből fakad a nehézség.

A hasonmás kiadást azonban úgy üdvözljük, mint egy kiemelkedő nemzeti érték hazaérkezését. Őszintén reméljük – ígérünk van rá –, hogy a magyar-török szellemi-kulturális együttműködés további kincseket gyarapít majd bennünket.

(Az Isztambuli Antifonále. 1360 körül. Fakszimile kiadás. Közreadja: Szendrei Janka. A tanulmányokat írta: Czigler Mária, Dobszay László, Szendrei Janka és Wehli Tünde. Akadémia Kiadó, 1999.)

Mányoki János

François René de Chateaubriand: Síron túli emlékiratok

Válogatás, Budapest, Osiris, 1999.

A mai magyar olvasó számára talán kevésbé ismert, de a maga korában igen népszerű Chateaubriand halála után megjelent emlékiratainak válogatását adta ki az Osiris Kiadó.

Chateaubriand neve egyet jelent a francia kora-romantikával, *Atala* című elbeszélése – amely a megjelenése után három évvel már magyarul is olvasható volt –, ugyanúgy kultuszt teremtett, mint az előző évszázadban Goethe Werther-regénye. Babits írja róla *Az európai irodalom történetében*, hogy az unalom, a melankólia tette romantikussá, pontosabban romantikus katolikussá. A *Síron túli emlékiratok* elbeszélője nem kora való világát éli: „nem illet hozzám az élet, illebb lesz talán a halál.” (13)

A forradalmakba és diktatúrákba torkoló felvilágosodásból kiábrándult arisztokrata emlékiratai egy eddig kevésbé ismert világba vezetik a mai olvasót.

A cím, habár sugallja a misztikus értelmezés lehetőségét, egyebet nem jelent, mint hogy a szerző szándéka szerint írása csak halála után jelenhet meg, és így történt. Ezzel a narrátor mintegy önmagától is eltávolítja a tőle időben már igencsak távolra került, ábrázolt szubjektumot, megteremtve ezzel a lehetőséget egy ideális-romantikus életrajz megírására. Mert ne feledjük: nem önéletrajzot olvasunk. Az egyes szám első személyű narrátor nem azonos korábbi ön-

magával. Ezt nem csak a Chateaubriand-filológia felismerési mondatják velem – tudniillik a szerző útleírásainak, kalandjainak a *fele sem igaz*, azokat gyakran olvasmányélményei alapján dolgozza ki, sőt az általa említett személyek nagy részével sem volt semmilyen komoly kapcsolata –, hanem a szerző azon könnyen megragadható törekvése, amellyel korábbi életét idealizálni kívánja.

A romantikus emberré válás során különösen fontos jelentőséggel bír a fiatalság; a fiatalkor meghatározó élményei a későbbiekre is kihatnak. Életének – saját megítélése szerinti – legfontosabb eseményei általában viharban történnek, nincs ez másképp születésével kapcsolatban sem: „Amikor megszülettem, alig volt bennem élet. A hullámokat felkorbácsolta az őszi napfordulóval beköszöntő szélvihar, dühöngésük elnyomta sírásomat; később gyakran meséltek ezekről a részletekről, és szomorúságuk örökre emlékezetembe vésődött.” (18). Chateaubriand kétféle természetet ábrázol művében: az egyik – általában ez a *vihar* – a melankolikus, de szélsőséges érzelmekre képes romantikus szubjektumának rendkívül plasztikus természeti képekkel való ábrázolása, a *másik* természet pedig a tökéletes, távoli, az egyszerű ember számára felfoghatatlan nagyságot jelképezi. Első említésre méltó gyermekkori vallásos élményeihez is a komor hátteret a Bretagne-ban mindenhol érzékelhető közelségben lévő viharos tenger adja: „... a tömeg az áldás pillanatában kó-

rusban énekelte a *Tantum ergo*t, s az énekek közti szünetekben a karácsonyi szélviharok megremegtették a bazilika ablakait, megrázták a hajó kupoláit ..., *olyankor mindig újjongó vallásos érzés kerített hatalmába* [kiem.: HB]" (31). Később életének egyik legfontosabb döntése után – visszatér Amerikából a király letartóztatásának hírére –, a kontinens partjaihoz már egészen közel hajójával újra viharba keveredik, és csak egy kisebb hajótörés után képes partot érni.

A család a kamaszodó fiúval a tengerparti kisvárosból Combourg ősi várába költözik át. A felvilágosodás korában, a forradalom hajnalán térben és időben a történet a középkorba kanyarodik vissza – legalábbis a narrátor szándéka szerint: „Az alig észrevehetően emelkedő udvar végében két facsoport között állt a kastély. A szomorú, komor homlokzatot bátyafal alkotta, mögötte lőrészekkel teli, csipkézett szegélyű, fedett átjáró. [...] Vegyük hozzá mindéhez az épület különböző részeiben található tükör átjárókat és lépcsőket, sötétzárkákat [!] és toronyszobákat, csukott és nyitott folyosók labirintusát, rejtett alagutakat, ismeretlen elágazásokat, a mindent beborító csöndet, a felhőmályt, a kőrengeteget: máris előttük áll a Combourg-i kastély.” (41-42) Természetesen a kísértet rendszeres felbukkanása sem maradhat el. A kollégiumi évek után ebben a gyakorlatilag hermetikusan elzárt környezetben érik férfivá Chateaubriand, és ez a környezet lesz középkor- és görök-imádatának is forrása. Az elbeszélő/emlékező ezzel tisztában van: „Örömmel folytatnám szüleim életmódjának felelevenítését akkor is, ha csak egy megható emlékmenet lenne szó; de annál szívesebben festek [!] róla képet, mivel szinte pontos mása lesz a középkori kéziratosokat díszítő ábráknak: a jelen és a bemutatásra kerülő idő között mintha évszázadok teltek volna el.” (46) A jelen az elbeszélő jelen idejét jelenti, így kijelentésével fiatalkori önmagát mintegy *visszahelyezi* az ideálisnak tartott korszakba: a középkorba.

Ebben a távoli, de mintegy szinte korban szövődött furcsa kapcsolata egyetlen igazi társával, egzaltált, melankolikus nővérével: Lucile-lel. Nővére az, kinek felszólítása először buzdítja az írásra is, aki által beavatást nyer a poézisbe: „Egyik sétánk alkalmával Lucile hallgatta, amint elragadtatással beszélt a magányról, majd így szólt: „Írnod kellene minderről.” Ez a szó felébresztette bennem a műzsát, isteni érintést éreztem.” (53)

A nőkkel való kapcsolatát is – és közvetve a tökéletes szerelem ideájához való viszonyulását – nagyban meghatározta a *múltba* és az elzártágba kényszerített fiatalkor. Önmagát rendkívül félenknek tartja, de va-

lójában azzal sincs egészen tisztában, hogy egyáltalán létezik-e az a nő – az az ideális nő –, aki méltó lenne szerelmére. Képzeltbeli alakot teremt, ez a *szilfid*, aki a valóságos nők legtökéletesebb külső és belső tulajdonságainak birtokosa, *megtestesítője*: „Ez az elragadó teremtsé láthatatlanul követett mindenfelé, s én úgy társalogtam vele, mint egy valóságos személlyel; alakja csapongó szelvényem szerint változott: hol fátylát leeresztő Aphrodité volt, hol azúrba és harmatba öltözött Diana, máskor zevető álarcot viselő Thalia, vagy az ifjúság kelyhét ürítő Hébé; gyakran tündér képében jelent meg, és segítségével úrrá lettem a természetben.” (56) Nem véletlen, hogy később feleségéről nem esik annyi szó az emlékiratokban, mint a mindig vele maradó *szilfid*ről. Mint igazi romantikus, mindig mindenben a tökéletest, pontosabban az egyedül tökéletest kereste. A művészet értelme a nem tökéletes való világban megragadni és *ábrázolni* az örök ideálisat, hiszen ennek megragadására csak a művészet képes: *igazi* művészetet létrehozni, értelmezni csak a kivételes emberek képesek: „Kis szépségekkel akkor érzük be, amikor nem vagyunk képesek az igazán nagyra.” (177) Chateaubriand megpróbálja valósággá írni a *szilfidet*: „És íme, szerelmem virága, az armorikai fák között született névtelen árnyalak egy másik természet hatására, Florida lombjai alatt *Atalává* változott.” (87).

Az érintetlen, tökéletes természetet Amerikában találja meg, az addig csak hírből ismert Niagara, a hatalmas folyók és síkságok rendkívüli hatást gyakorolnak a fiatalemberre. Ez a csaknem érintetlen természet, az ismeretlen földrészt őslakói éles ellentétben állnak a hátrahagyott óhazával, a diktatúrába merülő Franciaországgal. Chateaubriand nem győzi hangsúlyozni, hogy az indián népek erkölcsi hanyatlása az első európaiak megjelenésével kezdődött: a törzsek lassú elnéptelenedése ennek a hanyatlásnak a következménye. (106)

Az irodalommal kapcsolatban is „felsőbbrendű mesterekről” ír, akik képesek akár egy egész nép gondolkodását, kultúráját befolyásolni. Koronként és nyelvenként a következő „mestereket” említi: Homéroszt, Dantét, Rabelais-t, Shakespeare-t. Shakespeare újrafelfedezésével amúgy is egy teljesen új korszak köszöntött be – tért vissza – az irodalomban: a Hamlet visszatérő szelleme nem más, mint az elfeledett, valamiképp – nyilván *másképp* – újra jelenlévő középkor. (136)

Szót kell ejteni a politikus Chateaubriand-ról is. A forradalommal szembehelezkedő, mindvégig királypárti nézetei miatt nálunk – főleg Marx ismert nyilatkozata

alapján – sokáig elítélték. Valóban, amerikai útja után részt vesz a fegyveres harcokban is, majd angliai emigrációba menekül. *Ideális* állameszménye az alkotmányos monarchia, amelyhez még Napóleon uralkodása alatt is hű marad. A szabadságot, és ezen belül az általa legtöbbször értékelt sajtószabadságot csak ennek a rendszernek keretein belül tudja leginkább elképzelni. Felismeri: a sajtó hatalom, mellyel vissza is lehet élni, de az egyéni szabadság érdekében is fel lehet – és persze kell – használni. A sajtón keresztül híressé vált ember kitüntetett szerepben van, amellyel élnie kell; és Chateaubriand Napóleon idejében élt is a megnövekedett nyilvánosság adta lehetőséggel.

Napóleon portréja – habár politikailag mindvégig szemben áll vele –, egy önmagát megvalósító, romantikus ember portréja. A tragikus sorsú bukott nagyság szerepe teszi azzá, amely szerepet – ezt nem árt megjegyezni – saját akarátán kívül kényszerítenek rá. „Mesebeli hőssé” (231) válik, holott korábban a szabadságot lábbal tipró zsarnok volt. De maga a tragikus sors teszi halhatatlanná; egy olyan sors, ami csak a kiválasztottnak adatott meg: „Napóleon sorsa múzsa volt ...” (245) Emlékiratait természetesen nem szabad hiteles kordokumentumként olvasni, a történettudománynak ezek a feljegyzések valójában nem lehetnek forrásai. Bonaparte portréjában sem az „újdonságot” keressük. Ez a rendkívül részletes és véleményem szerint igen jól megírt portré mint ha egybeolvadna az elbeszélő korábbi önmagáról kialakított képével; együtt lesznek az a szándéka szerinti romantikus embertípusa, amelynek történetét írja saját korábbi énjébe vetítve.

Mint már idéztem, Babits Chateaubriand-ról mint romantikus katolikusról, és nem mint katolikusról vagy „pusztán” vallásos emberről beszél. Ennek a rendkívül befolyásos szerzőnek a valláshoz való viszonya tipikusnak mondható, a korban sokak által szintén bejárt útnak felel meg. A felvilágosodás, vagy amit inkább kárhoztat: a filozófia hatására korán vallástagadóvá válik. Majd az emigrációban töltött évek, és mindenek előtt hozzátartozói halála után *hirtelen* újra

meztér. Ez a vallásos meztérés – habár frazeológiájában és külsőségeiben sok rokonságot mutat az előző századi pietizmus és janzénizmus által befolyásolt meztérésekkel – valójában visszatérés, nem *megérkezés* jellegű. Chateaubriand ezzel a külsőségekre adó vallásosságával a vallástalanság korában, de ismertségénél fogva példát is ad. A romantikus embertípusnak megfelelő idealizált középkort mutatja fel a romlott és romokban heverő jelennel szemben. Így válik – saját állítása szerint is – főművévé *A kereszténység szelleme*, amely természetesen nem teológiai munka. Ma már talán érthetetlen – bár a mai magyar átlagember számára nagyon is könnyen elképzelhető –, de a 19. század eleji Franciaországban a keresztény életvitel egzotikumnak számított. Chateaubriand ezt a távoli – ezért ideális – *lehetőséget* kínálja fel olvasóinak. A forradalmakba és diktatúrába torkolló kulturális és politikai felvilágosodás szerinte zsákutcának bizonyult. Chateaubriand egy *másik* forradalmat javasol, a vallás, a meztérés „forradalmát” a vallástalanságával szemben: „*A kereszténység szelleme* a XVIII. század bölcselkedésével szemben indított el forradalmat.” (212). Teológiai értelemben a meztérés visszatérésként avagy forradalomként való értelmezése természetesen hibás. Vallásossága középkorkultusza részévé válik. Művét „templomaink romjain” (178) jelenteti meg, de ezeket a romokat minden *romantikus lélek* számára elérhetővé, választható valósággá teszi. Vallásosságát tekinthetjük szerepnek, de védekező/menekülő reakciónak is. Nem az én tisztem ennek eldöntése.

Chateaubriand nem volt a romantika korának kiemelkedő gondolkodója. A filozófia korszakában tündetően veti meg a bölcselkedést. Nem ezért érdekes a mai olvasó számára. Ne feledjük: lebilincselő stílusával a nyilvánosság lehetőségeit jól kihasználva igen nagy hatást gyakorolt a felvilágosodásból kiábrándult tömegekre. Az az embertípus, amelynek megalkotására a *Síron túli emlékiratok* szerzője vállalkozik, a közfelfogásban még ma is a romantikus szerep megtettesülését jelenti.

Hegedűs Béla

Keats levelei

(Fordította és az előszót írta: Péter Ágnes)

John Keats (1795-1821) angol költő verseinek olvasásakor a nyugodt, kiegyensúlyozott Szépséggel találkozunk, amelyet nem csak a nagy egész (a versek, az életmű), de a részek (a szavak, sorok) is hordoznak. A hosszas csiszolgatás eredményeként létrejövő versek mögött türelmes, kiegyensúlyozott érzelmvilágot sejtethetünk. De attól, hogy az oldallán békésen művelik a földet, a mélyben még izzik a vulkán. Most beletekinthetünk a forrongó, de sohasem pusztító vulkán mélységeibe: Keats leveleibe. S láthatóvá válik a küzdelem, amit apró részleteiben is kimunkált, letisztult művei születésekor vívott a költő. A vívódás, önmaga bátorítása és még ennek humoros levezetése is helyet kap egyetlen levélben ellend: „Nem látok mást magam előtt, mint állandó kapaszkodást hegynek föl a csúcs felé. S van-e bármi kellemetlenebb, mint egyre fölfelé kapaszkodni s végül elvéteni a célt? De füttyölök mindezen megfontolásokra, s füttyögve a tengerbe szándékszm hajítani mind, ahol majd, remélem akkora viharokat támasztanak, hogy minden kijáratot elreteszelnék Oroszország felől. (...) Mondd meg neki (Mrs. Shelleynek), szerezzen a párkáktól egy ollót, s nyisszantsa el a fonalát mindenki életének, akiből csalatkozott költő válhat!”

Természetesen, mivel magánlevelekről van szó, a szerelmes, a testvér, a barát ugyanolyan intenzitással szólal meg, mint a művész – de mégis mindig összefonódva: gyakran az elkészült versek első változata is egy levélben található. (Csak bátorítani tudok mindenkit, hogy a leveleket együtt olvassa a bennük említett, vagy idézett versekkel. Nagy segítséget nyújt ebben a részletes jegyzetapparátus.) A levelekből élénk tárulnak a kor művészeti életének eseményei, szereplői. Szerencsés helyzetben vagyunk, mert Péter Ágnes a jegyzetekben részletesebben ír a levelek címzettjeiről, illetve az említett személyekről – így a mi számunkra is ismerőssé válnak.

De minden kibontakozó arc között a költészetről, a Szépségről gondolkodó Keats arca rajzolódik ki a legélesebben. Hiszen számára a versolvasás egyenlő a Szépség élvezetével, s a költészet élvezete mindennapi tápláléka, maga az élet. „Milyen kellemes lehet-

ne az élet, ha az ember mindennap elolvasna egy oldalnyi tömény szépséggel gazdag verset vagy tisztára érlelt prózát – akkor azzal elindulna kóborolni, elmerengene rajta, elelmelkedne róla, hazatérne tőle, jövendölne belőle és álmodna vele ...”

Amikor beteg öccsének Skóciából ír, a táj szépségének és fenségességének leírása is végül költői hitvallásba csap át: „Itt megtanulom, mi a poézis, és többet fogok írni ezentúl, mint eddig valaha is, egyszerűen attól az önzetlen vágytól sarkallva, hogy hozzátegyek – ha csak egy parányit is – mások élvezetére a szépséghez, melyet a legnagyobb szellemek ezekből a nagyszerű képekből gyűjtöttek össze s zártak örökkévaló formába. Szerintem Hazlittnek egyáltalán nincs igaza, amikor azt mondja, ezek mellett a formák mellett az ember eltölpül. Még soha nem felejthettem el ennyire saját méreteimről. A szememen át létezem, s képzeletem, minthogy a látvány így megcsúfolta, elcsitult.”

Nem sok költő magánlevele tartalmaz ennyi és ilyen hangsúlyos költészettel kapcsolatos gondolatot. Ezért is írhatta róluk T. S. Eliot: „Angol költő ezeknél érdekesebb és jelentősebb leveleket még nem írt.”

Péter Ágnes már korábban írt Keatsnek a levelekből kirajzolódó költői programjáról, s az ő tollából került ki a *Keats világa* (Európa Kiadó, 1989) című kötet is. Az ő évtizedes irodalomtörténeti kutatásainak gyümölcse a Keats életrajzát s hatását összefoglaló előszó, s a már említett filológiai pontossággal elkészített jegyzetapparátus. De most a leveleket tartalmazó kötetben az irodalomtudós szerényen maga elé engedi a műfordító Péter Ágnes, akinek fordítására ugyanaz az apró részleteiben is kimutatható Szépség a jellemző, mint Keats költészetére.

Egyetlen dolog kelthet bennünk hiányérzetet: valahol a levelek között, vagy a belső borítón jó lett volna látni Keats egyik arcképét, hogy tekintete a miénk is lehessen.

Pálinkás Katalin és Kálmán Edit munkáját dicséri, és az arckép hiányáért némiképp kárpótol bennünket az izléses borító, mely Keats életének és költészetének ismeretéről is tanúskodik: egy teljes virágában pompázó gyümölcsfa köszönti az olvasót, s a könyv hátoldalán az örök időkre márványba nemesegett költő és szerelmes búcsúzik tőlünk.

Lázár Viktória

Contents

János Mányoki: Reflections

Béla Harmati: Acknowledgements

Károly Bácskai: Is seeing believing?

Catholics and Protestans

Imre Szebik: The Protestant view of Millennium

Nóra Pamer: The offering of Hungary by Saint Stephen and the *Regnum Marianum*

Zsolt Giczi: „Towards the spiritual unity of the Hungarians”
Thoughts on the History of unity-efforts between Catholics and Protestants during the Horthy era

András Reuss: Excommunication?

Schools and Civil Matters

Károly Hafenscher: What direction are the Hungarian intelligentsia taking?

Béla Csepregi: Intelligentsia and evangelizing in the Hungarian Lutheran Church (1931-53)

Róbert Frenkl: The memory of a school leaving ceremony

Mrs Hanna Jancsó: Reflections on the past and present of the Lutheran schooling in Győr

Erzsébet Szála: The role of the Seltenhofer family in the development of Sopron

Progress of Thought

Pál Horváth: Master Eckhart, a little known classic of the Christian mysticism

Tamás Béres: The romantic charter of religious virtuosity – Reflections on placing of young Schleiermacher’s work within the history of ideas

Thesaurus ecclesiae

Mária Prokopp: The mediaeval wall-pictures of the Lutheran church in Csetnek

Vilmos Gryllus: Two memorials

Zsuzsa Ecsedi: The fasting and Easter hymns of our Lutheran hymnal

Gabriella H. Hubert: Hymns of the 1593 Bártfa Hymnal

About classics

István Rakovszky: The two-hundred-year old Vörösmarty

János Mányoki: On Mór Jókai’s anniversary (1825-1904)

Our relatives

Lilli Promet: The versemonger
Love – translated by *Gábor Bereczky*

Paulus Person Utsi’s poems – translated by *Anna Bede*

Sait Faik Abasiyanik: A child on the funicular – translated by *Edit Rubovszky*

Cultural Section

Mrs Éva Gerőfi: Bonhoeffer, Dietrich :
Letters from the prison

Enikő Böröcz: Confessions on God’s mercy

Lajos Koncz: Margit Bérczi: *Angela’s Psalm*

Éva Bozóky: About the books of Rózsa Ignácz: *The Accused* and László Lengyel and Asztrik Várszegi: *Little Book of Conversation*

Ernö Gegus: About the book of Szaniszló Jáki: *Advent and Science*

Sára Tóth: The hermeneutics of the incomprehension

János Mányoki: The found treasure of the age of Louis the Great

Béla Hegedűs: Chateaubriand, François René de: Memoirs beyond the grave

Viktória Lázár: The letters of Keats – translation and Preface by Ágnes Péter

Inhaltsverzeichnis

János Mányoki: Einige Gedanken

Béla Harmati: Danksagung

Károly Bácskai: Glaube ich nur, wenn ich es sehe?

Katholiken und Protestanten

Imre Szebik: Das Millennium mit protestantischen Augen

Nóra Pamer: Die Empfehlung vom Heiligen Stephan und das *Regnum Marianum*

Zsolt Giczi: „In Richtung der geistlichen Einheit des Ungartums“ Zur Geschichte der katholischen und protestantischen Einheitsbestrebungen der Horthy-Periode

András Reuss: Exkommunikation?

Schule und Bürgertum

Károly Hafenscher: In welche Richtung geht die ungarische Intelligenz heute?

Béla Csepregi: Intelligenz und Evangelisation in der evangelisch-lutherischen Kirche in Ungarn (1931-53)

Róbert Frenkl: Die Erinnerung an einen Abschiedsfeier im Gymnasium

Frau Hanna Jancsó: Gedanken und Erinnerungen über die Vergangenheit und Gegenwart der ev.-lutherischen Schulung in Raab.

Erzsébet Szála: Die Rolle der Familie Seltenhofer in der Entwicklung der Stadt Oedenburg

Auf der Wanderfahrt des Gedanken

Pál Horváth: Meister Eckhart, ein kaum bekannter Klassiker der christlichen Mystik

Tamás Béres: Die romantische Charte der religiösen Virtuosität – Einige Hintergrundgedanken zum geistesgeschichtlichen Platz von Schleiermachers Jugendwerk

Thesaurus ecclesiae

Mária Prokopp: Die mittelalterlichen Wandbilder der ev.-lutherischen Kirche in Csetnek

Vilmos Gryllus: Zwei Gedenktafeln

Zsuzsa Ecsedi: Die Fasten und Osterlieder unseres ev.-lutherischen Gesangbuches

Gabriella H. Hubert: Geistliche Lieder aus dem Gesangbuch von 1593 in Bártfa

Über Klassiker

István Rakovszky: Der zweihundertjährige Vörösmarty

János Mányoki: Zum Jahrestag von Mór Jókai (1825-1904)

Unsere Verwandten

Lilli Promet: Der Versemacher Die Liebe – übersetzt von Gábor Bereczky

Gedichte von Paulus Person Utsi – übersetzt von Anna Bede

Sait Faikl Abasiyanik: Ein Kind auf der Gleitbahn – übersetzt von Edit Rubovszky

Kulturelle Rundschau

Frau Éva Geröfi: Bonhoeffer, Dietrich: Briefe aus dem Gefängnis

Enikő Böröcz: Geständnisse über die Gnade

Lajos Koncz: Margit Bérczi: *Der Psalm von Angela*

Éva Bozóky: Rózsa Ignácz: *Der Angeklagte* – László Lengyel und Asztrik Várszegi: *Konversationsbüchlein*

Ernö Gegus: Über das Buch von Szaniszló Jáki: *Advent und Wissenschaft*

Sára Tóth: Die Hermeneutik der Unverständlichkeit

János Mányoki: Der gefundene Schatz der Zeit von Ludwig dem Großen

Béla Hegedüs: Chateaubriand, François René de: *Jenseitige Memoiren*

Viktória Lázár: Die Briefe von Keats – Übersetzung und Vorwort von Ágnes Péter

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

„Tanít a múlt”

A Magyarországi Evangélikus Egyház millenniumi pályázatot hirdet egyháztörténeti, irodalmi és egyházművészeti tárgykörben. A pályázat célja hazai egyházunk múltjának olyan kiemelkedő és feledésbe merült személyiségei életének és munkásságának feltárása, akik kulturális életünket irodalmi, egyháztörténeti, művészeti vagy egyéb tudományos téren gazdagították.

A pályázat két kategóriában kerül meghirdetésre:

- 1. Ifjúsági pályázat** középiskolások részére (20 éves korig), 20–50 nyomdai szabványoldal terjedelemben.

Díjak:

I. díj: 100.000 Ft

II. díj: 75.000 Ft

III. díj: 50.000 Ft

- 2. Korhatár nélküli pályázat,** 50–100 nyomdai szabványoldal terjedelemben.

Díjak:

I. díj: 200.000 Ft

II. díj: 100.000 Ft

III. díj: 50.000 Ft.

A pályázaton csak nem publikált tanulmány vehet részt. A dolgozatok jellegűek, a pályázó nevét és címét zárt borítékban kérjük mellékelni.

A beküldési határidő: 2001. január 1.

Eredményhirdetés: 2001. március 15.

A dolgozatot három példányban kérjük elküldeni az alábbi címre: Evangélikus Országos Könyvtár, 1085 Budapest, Üllői út 24.

A borítékra írják rá: „**Tanít a múlt**”